

Зміст

<i>Переднє слово</i>	4
<i>Артемов І.</i> Інститут виховання у творах Тараса Шевченка	6
<i>Барабанюк І.</i> Просвітницькі ідеї Тараса Григоровича Шевченка.....	9
<i>Безноско Ю.</i> Ідеї національного виховання у поглядах Т. Г. Шевченка	11
<i>Бодруг Н.</i> Виховне спрямування творів Тараса Шевченка.....	17
<i>Гануліч О.</i> Ідея національного відродження у творах Тараса Шевченка.....	20
<i>Гембік Н.</i> Принцип народності у творах Т. Г. Шевченка.....	24
<i>Дубровський Р.</i> Рецепція громадянської лірики Тараса Шевченка в сучасній Україні: запитання до відповідей	28
<i>Дужич Н.</i> Т. Г. Шевченко про сімейне виховання	33
<i>Калюжна І.</i> Аспект національного виховання у поглядах Т. Г. Шевченка	36
<i>Козачук В.</i> «Букварь южнорусский» у педагогічному доробку Т. Г. Шевченка	40
<i>Константинова Т.</i> Українська родина як чинник виховання особистості дитини. 45	
<i>Крижна А.</i> Шевченкова педагогіка.....	49
<i>Лазута Н.</i> Тарас Шевченко про дітей і материнство	52
<i>Луб'янова А.</i> Родинні ідеали у творчості Тараса Шевченка	56
<i>Макаренко О.</i> Формування моральних якостей особистості за допомогою поезії Тараса Шевченка	58
<i>Мишко К.</i> Проблеми сімейного виховання у творах Т. Г. Шевченка	62
<i>Морозюк О.</i> Внесок Тараса Григоровича Шевченка в українську педагогіку	66
<i>Омелян Я. М.</i> Живопис і графіка Тараса Шевченка.....	69
<i>Редько Н.</i> Образ матері у творчості Тараса Шевченка крізь призму сучасності..	74
<i>Савчук Л.</i> Національна ідея у творчості Тараса Шевченка	80
<i>Силка О.</i> Образ жінки у творчості Т. Г. Шевченка.....	85
<i>Скакальська І.</i> Історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання	88
<i>Таборовець Я.</i> До питання жіночої освіти у творчості Т. Г. Шевченка.....	93
<i>Тарасюк Л.</i> Проблема української сім'ї у творчості Тараса Шевченка	96
<i>Тернова О.</i> Постать вчителя як втілення освітньо-виховного ідеалу (за вибраними творами Т. Г. Шевченка	100
<i>Ткачук М.</i> Творча спадщина Тараса Шевченка як засіб ознайомлення дітей із довкіллям	104
<i>Хронюк В.</i> Вплив творчості Т. Г. Шевченка на формування в учнів трудової культури.....	107
<i>Цимбалюк О.</i> Педагогічні погляди Т. Г. Шевченка в контексті розвитку освіти. 111	
<i>Янков А.</i> Шевченко в англomовному дискурсі	114
<i>Яремко Б.</i> Музична Шевченкіана у творчості Гната Хоткевича.....	120
<i>Роботи спільної студентсько-викладацької виставки</i>	123
<i>Відомості про авторів</i>	144

Переднє слово

Тарас Шевченко жив і творив у надзвичайно складний і відповідальний для української національної справи час, коли найвидатніші представники патріотичної, національно свідомої України всіляко позбавлялися можливості вести просвітницьку роботу з відродження своєї Батьківщини.

Саме в цей час Шевченкова муза спрямовується до пробудження свідомості українського народу, до його національних почуттів, національної гордості й людської гідності.

Поет закликає:

«Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте, –
В останню, тяжкую минуту
за неї Господа моліть».

І навпаки, глибоко обурений колоніальною політикою царизму, з болем і гнівом, викликаними стражданням пригнобленого люду, його повним безправ'ям, жадливими злиднями, духовною спустошеністю, пригаслим національним духом, промовляє Шевченко своїм вогненным словом, неначе посланець з неба:

«По якому правдивому Святому закону
І землю, всім даною,
І сердешним людом Торгуєте? Схаменіться, Бо лихо вам
буде!»

Виразник дум і сподівань українців, у своїх творах висловив тверду впевненість у невмирущості й незборимості його національного духу, його мужності й твердості в боротьбі за свою свободу і волю.

Шевченко вірив в перемогу добра над злом, у те, що українці неодмінно досягнуть національної свободи та незалежності.

Надихаючи свій народ надією на краще майбутнє, поет проголосив:

«...Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..»

Але хоч як гнівно не кипіла Шевченкова душа до ворогів, він не був тієї думки, що правди та рівності можна дійти насильством. Люди зрівнюються лише тоді, коли візьмуться до розумних способів. Найголовніший із них – «слово розуму святого».

Тарасове слово – то був голос рідного йому народу. Він звучав і сьогодні звучить, немов та струна: то урочисто й піднесено, то жалібно й сумно, – як тільки доторкнеться до неї рука. Він домагався, щоб не топтали права людей, щоб не позбавляли їх волі, бо усі ж люди – однакові на цім світі, то й права вони повинні однакові мати:

«Схаменіться!...
Усі на цім світі:
І царята, і старчата –
Адамові діти.»

Якби ж сьогодні цю ідею рівності осягнули своїм розумом наші державні мужі, якби почули Шевченкове слово-срібло «куте-бите І семикрати перелите

Огнем в горнилі», то не виникали б Майдани й Антимайдани, не було б насильства, нечуваної жорстокості й кровопролиття мирних людей, що так дисонує в умовах вільної, незалежної держави, вимріяної, виплеканої Великим Кобзарем. А мріяв він про велику Україну. Її велич вбачав у величі краси, неповторності, у величі одухотвореності, у величі пам'яті народної. Він дав нам відчуття власної сили, відчуття своєї національної повноцінності, він воскресив українців і покликав їх до нового життя.

От за добру науку про те, як діяти, щоб краще на світі жилося, Шевченка усі й почитують і будуть почитувати його до віку :

«Будеш батьку панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з небес сяє,
Тебе не забудуть»

Ректор – Афанасій Ломакович

**ІНСТИТУТ ВИХОВАННЯ У ТВОРАХ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

У статті розкрито творчість Шевченка, поетична, малярська та епістолярна, високість і незламність морального духу, громадянська мужність та відповідальність. Актуалізована виняткова роль його творчості у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку й формуванні свідомості українського народу.

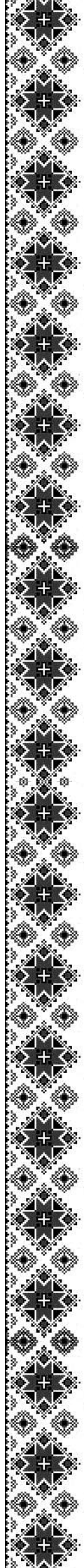
Ключові слова: поетична, малярська та епістолярна творчість Шевченка, літературна мова, поетичний реалізм, Шевченкова поетика.

Твори Т.Г.Шевченка мають для народу значення заповітне, бо відображають в собі науку віків, поставлені українським народом на перше місце серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів. Твори склалися на тернистих дорогах поетового життя, писалися то в мандрах, то в казематах, мережились при світлі білих ночей Півночі і в пісках закаспійських пустель, під самотнім сонцем вигнання. Хоча більшість поезій написані поза межами рідного краю, наскрізно струменить у них світлий образ Дніпра і мріє синя далеч українських степів. На випадкових аркушиках паперу та в захаявних книжечках поетова рука прихапцем записувала рядки, що стануть дорогими для цілого народу, донесуть до нього крізь перепони віщі та вічні слова (О.Гончар).

«Кобзар» ввібрав в себе все життя Тараса, від його юності й до останнього подиху і став настільною книгою для кожного українця, інститутом виховання для прийдешніх поколінь. У «Кобзарі» поет висловив насамперед самого себе, свою особистість, від першого й до останнього рядка книга виповнена індивідуальним поетовим почуттям [1, с. 80]. Тут його, Шевченків, темперамент, його щира й беззахисна у своїй відкритості душа. Тут його вистраждані думки, ним пережиті кривди, тут картини його дитинства. І мова його, і тільки йому властивий тембр голосу. Тут не позичені знання, а його власний, у розвитку відтворений розум мислителя, могутній інтелект, що спрагло дошукується істини, простежує людське життя у всеоб'ємності – у конкретній долі сестри-кріпачки і в історичній долі цілих народів [4, с. 5]. Усе своє, особисто шевченківське, індивідуально забарвлене. У нього було щось надзвичайно людське [3, с. 18].

Творчість Шевченка, поетична, малярська та епістолярна, високість і незламність морального духу, громадянська мужність та відповідальність поставили його поруч з такими велетами національних культур як В.Шекспір, Д. Байрон, В. Гюго, Й. Гете, О. Пушкін, А. Міцкевич, Ю. Словацький та інші. Тарас Шевченко став українським велетнем у царстві людської культури. З покоління в покоління щиро, відверто, оптимістично-впевнено використовується спадщина генія – гордовитого свідомого українця.

Однаке мистецтво тому й мистецтво, що воно здатне творити чудо: особистий, внутрішній світ Тараса Шевченка, переллятий в литво мистецьких синтезів, постав у ліріці й поемах у таких художньо-образних виявах, у такій правдивості й глибині індивідуальних переживань, що в них і сам народ упізнав свою душу, прочитав свою історію, прозирнув у своє майбутнє [4, с. 6]. Найгостріші соціальні драми й найтонші нюанси інтимного, гнівний біль

безправства, неволі, хвилини розпачу, що їх теж знав поет, смутки-жалі знівченого життя, голос потоптаної та пробудженої людської гідності, сила непокори, – все клекоче, все скипілося в художню цільність його творчості, від початку й до кінця перейнятої вогнем, може, найсильнішого поетового почуття:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

Саме з цієї любові виросла правдива його поезія, саме це ніякими стужами не остужене синівське почуття й живило дух його протесту. Подвиг Шевченка, всю вибухову силу його поезії можемо збагнути, лише уявивши, серед якої мертвотної тиші вона пролунала. То була задуха, від якої люди німіли, атмосфера, де панували страх, ненависть, підозри, доноси, загальна заціпенілість, де офіційна брехня ставала звичкою і не вважалося безчестям, а слово правдиве, слово вільне щораз обливалося кров'ю. Оспівати свободу в умовах кріпосницької держави – це означало висловити провідну, найважливішу істину життя, відповісти людям у формі поезії те, що для них було за тих умов найсуттєвішим.

Верхи Шевченкової поезії – це спів свободі, уславлення свободи, цієї першої та неодмінної передумови людського поступу, добробуту й щастя. Слово «свобода» поет супроводить найдорожчими епітетами, домінуючий настрій багатьох його поезій – це смуток завтраченою свободою і порив до неї, до «волі святої»:

Встане правда! Встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки...

Творчість Шевченка є найволелюбнішою, вона наскрізь наповнена прагненням волі, передчуттям її неминучості, пронизана вірою в незнищеність людини, вірою в те, що людина ніколи не змириться з безправством. Поняття свободи найчастіше постає в Шевченка не у вигляді туманно-абстрактної мрії, а відтворюється як категорія соціально-конкретна. У геніальній поемі «Кавказ» з першого рядка вражає енергія вірша, образна згущеність: «За горами гори, хмарою повиті, засіяні горем, кровію политі...». Епічна розлогість зачину плавно й природно переходить у високу патетику уславлення Прометейя, потім, ніби заглядевши ворога, поетове слово враз переходить на інший тон, вдарить зливою докорів, пекучих сарказмів [4; с. 7].

До нас в науку! Ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християне; храми, школи,
Усе добро, сам бог у нас!
Настільки сакля очіколе:
Чого вона стоїть увас,
Не нами дана, чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!..

Якщо ми хочемо знати, що таке реалізм у поезії, то оце він, поетичний реалізм, в одежі буденного, по-народному дошкульного слова. Саме тут бачимо, як сильна думка диктує відповідну їй художню форму, видозмінює

малюнок вірша, викликає мистецьки найдоцільніші ритми, інтонації. Чурек та сакля вперше входять до лексики української мови, також вона збагачується церковнослов'янськими, що аж ніяк не архаїчно звучать у контексті поеми («На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!»). Звичайнісінькі, здавалось би, щоденного вжитку слова набирають раптом алмазної твердості, урочисто-закличного звучання:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете...

Шевченкові належить виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку й формуванні свідомості українського народу. Сам «Кобзар» охоче співає минувшину, але спрямований він у майбутнє.

З творчістю Шевченка пов'язане становлення нашої літературної мови; з виходом «Кобзаря» відкривається нова епоха з розвитку українського красного письменства, яке віднині незрівнянно розширило свої тематичні й філософські обрії: Шевченко воістину виводив рідну літературу на простори вселюдські.

Сучасники Шевченка при характеристиці «Кобзаря» відзначили саме його народність, що сприймалася як відкриття, як нове слово в мистецтві. І хоча перші юнацькі поезії Шевченка були написані, приваблюючи пісенною легкістю (недарма ж деякі з них пізніше стануть співатися, будуть покладені на музику), в них кожне явище життя розглянуте поетом мовби очима народу, з позицій народу, кожна подію минувшини чи сьогодення вимірено мірою народної моралі, чистотою й цнотливістю душі трудової людини. З поезій пори мистецької зрілості, де знаходимо такі глибокі роздуми, постає людина всебічної культури, широких знань, художник, який мислить незалежно й оригінально, має свої усталені погляди на життя, на історію, на явища вітчизняного й світового мистецтва. Нове слово, його свіжість, стилістична новизна починається з оригінального бачення світу, з інтенсивності й глибини світосприймання. Те, що ми називаємо новаторством, корениться у самій силі художнього мислення. Муза поетова скромна, некриклива, однак вона свідомо свого всежиттєвого покликання:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Емоційна наснага Шевченкових образів, широта та вільність його асоціативного мислення, проникливо-творче використання фольклорних мотивів, образів народної символіки, предметно-реалістична міць поезій Шевченка – всі ці риси, ці поетичні гени виявилися плідними і для новітньої поезії сьогодення [4, с. 12]. Шевченкова поетика виявилася куди складнішою від спрощених уявлень про неї, вона дедалі більше знаходить точок зіткнення з сучасним світовим мистецтвом і його художніми шуканнями. Кожна епоха перечитує геніальні твори великого Кобзаря, відшуковує в них те, що співзвучне дню сьогоднішньому, передбачене на день грядущий [3, с. 18]. Сучасна людина, яка носить в душі високі ідеали, неминуче дійде духовного контакту з витвором українського генія, а нові прийдущі покоління будуть знаходити в творчості Шевченка синтез народного і вселюдського досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доля : кн. про Тараса Шевченка в образах та фактах / авт.-упоряд. тексту В. О. Шевчук. – К. : Дніпро, 1993. – 779 с.
2. Мацько Л. Тарас Шевченко як знакова постать у полілозі національних культур / Л. Мацько // Дивослово. – 2014. – № 2. – С. 19.
3. Парфенюк О. Шевченка світ – сплетіння ліній / О. Парфенюк // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – № 2. – С. 18.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко; вступ. сл. О. Гончара. [приміт. Л. Кодацької]. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.

УДК 37.012

Інна Барабанюк

ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

У статті проаналізовано педагогічні та просвітительські погляди Тараса Шевченка та їх роль у розвитку освіти.

Ключові слова: педагогічні ідеї, освіта, особистість.

Актуальність проблеми. Тарас Григорович у своїх творах висловлював дуже цінні думки з питань освіти і виховання дітей, які не втратили актуальності й нині. Зокрема, порушувалися морально-етичні теми, зазначалося про важливість освіти й освіченості в житті людини, про роль народних звичаїв, традицій у становленні високоморальної особистості, визначався ідеал педагога як вагомої постаті у розвитку дитини.

Мета статті – розкрити деякі аспекти педагогічної спадщини Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Тарас Григорович Шевченка заслужено називають народним поетом, його педагогічна спадщина також адресована народу, в якій, окрім іншого, роздуми про те, як просвітити український народ, як допомогти йому вибрати кращу долю.

На педагогічні погляди Шевченка суттєво вплинули ідеї Просвітництва. Він вважав, що виховання (зокрема, сімейне), освіта й суспільні обставини визначають характер людини, її поведінку. Проте, у його творах часто простежуємо думку, що голе просвітництво, освіта, яка не ґрунтується на моральних засадах, є не стільки корисною, скільки шкідливою. У творчій спадщині Кобзаря яскраво прослідковується ідея синтезу етичного та естетичного виховання, оскільки освічена та моральна людина водночас повинна мати розвинуте естетичне почуття й смак.

Робити висновки про освітні погляди Т. Шевченка дають змогу художні прозові твори, а саме «Щоденник», «Буквар» та численні поетичні вислови. Він мріяв про загальнодоступну освіту для усіх верств населення та звертав увагу на підготовку високоосвічених педагогів, прагнуч, щоб виховання підростаючого покоління відбувалося у дусі любові до рідної мови, землі, народу.

У останні роки свого життя Т. Г. Шевченко намагався бути корисним рідній школі. Для недільних шкіл він написав «Букварь Южнорусскій» (1861 р.), який посідав одне з провідних місць в історії освіти і культури України.

«Буквар» як одна з перших навчальних книг українців має окремі розділи: азбука, склади, цифри, лічба, текстовий матеріал. Він містить алфавіт (букви рукописні й друковані), тексти для читання за складами і для суцільного читання. Для Т. Шевченка «Буквар» був лише початком важливого освітнього проекту. «Буквар» Т. Шевченка говорить про велику користь цієї книжки для народу, про її навчально-виховну спрямованість: «...Ця книжка має завдання допомогти вивчити якнайшвидше рідну мову, а вміщені в ній статті для читання виявляють усе найкраще в людині – любов до ближніх, шанування батьків, самовідданість, каяття перед народом у своїх провинах та спокутування їх, милосердя до нещасних...». Його особливістю також була відсутність вправ на читання окремих складів, які не з'єднуються в конкретні слова.

Це перший підручник для навчання грамоти в українських школах, написаний рідною мовою. Він став значною подією в розвитку народної освіти. Тарас Шевченко старанно підготував структуру, зміст, методичний апарат підручника, у якому відбито передові педагогічні ідеї того часу, застосовуються принципи народності, доступності, зацікавлення. Ідеї, що їх утверджував Тарас Шевченко в своєму «Букварі», увійшли до золотого фонду вітчизняної педагогіки.

Варто звернути увагу на сам зміст навчального матеріалу. Одразу після того, як людина навчилася читати, вона повинна прочитати й вивчити «Отче наш» і «Вірую», символ православної віри, і далі вдосконалювати навички читання на фольклорних текстах, які становлять половину книжки. Це є свідченням того, що Тарас Григорович свідомо поєднував навчання грамоти з формуванням духовності людини. Він розумів основний принцип педагогіки: гармонійне поєднання навчання й виховання, формування духовно багатой особистості. Це дає право називати Т. Г. Шевченка великим педагогом.

Він започаткував педагогічні ідеї, які значно вплинули на формування педагогічної думки в Україні. Для прикладу, твори «Наймичка», «І мертвим, і живим...», повісті «Близнець», «Княгиня», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Щоденник» та ін. Особливу роль у вихованні та навчанні поет надає особі вчителя, визначає риси, які незамінно мають бути у нього присутні. Т. Г. Шевченко вважав необхідним поєднувати досягнення наукової та народної педагогіки, шкільної освіти з народною системою виховання. На його думку, саме засоби народної педагогіки та етнопедагогіки могли б удосконалити шкільну систему освіти його часу. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Г. Шевченко пише про аморальність, поширену на той час. Причини її він вбачає в шкільному вихованні та освіті, позбавлених народних основ.

Важливим також Т. Шевченко вважав диференційовано, тактовно підходити до оцінки пізнавальних сил дитини в перші дні навчання, оберегати її від невдач доти, доки вона не захопиться новим для себе видом роботи. На цьому етапі в межах педагогічної доцільності необхідно стимулювати, заохотити перші успіхи школярів. «Одні тільки геніальні натури можуть власними силами пробити грубу кору холодного егоїзму людського і примусити натовп звернути на них вражений погляд. Для натури звичайної заохочення – як дощ для пастовня. Для натури слабкої, заснулої... одна проста увага, слово ласкаве засвічує її, як вогонь згаслу лампаду». Отож, школа має виховувати в учнів повагу до людей, любов до своєї Батьківщини. «...Навіть якби й була вітчизна моя найбільш, малозначуща на землі, і тоді б вона здавалась мені кращою від Швейцарії і всіх Італій».

Висновок. Таким чином, для Т.Г.Шевченка освіта широких верств населення стала першорядною справою. Саме з цією метою він і задумує підготувати для початкових шкіл дешеві підручники, які б не лише дали елементарні знання, а й формували національно свідомих громадян. З цією метою, власне, й мали бути створені підручники з географії та історії України. На жаль, ці плани не вдалося реалізувати, але їхнє існування засвідчує про Шевченкову далекоглядність у царині розвитку національної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брик І. Т. Шевченко і народна освіта / І. Т. Брик // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 4. – С. 53–61.
2. Гречин Б. О. Барвінський про педагогічні знання життя і творчості Т. Шевченка / Б. О. Гречин // Сільська школа. – 2005. – №31. – С. 6.
3. Латинський П. Автор «Букваря Южноруського» / П. Латинський // Сільська школа. – 2008. – № 25–26. – С. 5.
4. Скільський Д. Проблема освітньо-виховного ідеалу в Шевченковій прозі / Д. Скільський // Українська література в загальній школі. – 2000. – № 4. – С. 15–18.
5. Скільський Д. М. Освітньо-виховний ідеал Т. Г. Шевченка / Д. Скільський // Рідна школа. – 1997. – № 3–4. – С. 18.

УДК 37.035.6

Юлія Безноско

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПОГЛЯДАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

«Кобзар» навчить як варто в світі жити,
Наука й виховання тут узгоджені,
Адже Тарасові ми завжди будем діти,
І мертві, і живі, і ненароджені...

У статті з'ясовано елементи ідей національного виховання у поглядах Т.Г.Шевченка; досліджено творчість поета у контексті виховання та настанов до пробудження й плекання в народі віри у власні сили та самобутність. Зокрема, здійснена спроба дослідити вплив поетичних та прозових творів Т.Г.Шевченка на творення високодуховної, національно свідомої особистості. З'ясовано значення поглядів поета для сучасних педагогічних впроваджень у галузі етнопедагогіки.

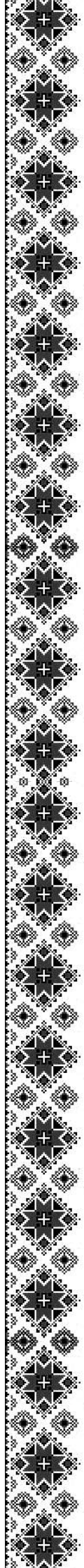
Ключові слова: Т. Г. Шевченко, педагогіка, національне виховання, ідеї, етнопедагогіка.

Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбуваються в Україні наразі, вимагають іншого педагогічного бачення проблем виховання нової, національно свідомої, патріотично налаштованої особистості. Важливим постає завдання виховання гармонійно розвиненої, творчої особи на засадах національної самобутності: громадянина незалежної держави, гуманіста, носія духовної культури нації. І в цьому процесі найбільше допоможе мистецтво слова. Художня література віддзеркалює ментальність українського народу. Починаючи з усної народної творчості, що є духом нації (вивчення прислів'я,

приказок, казок), і закінчуючи високохудожніми творами письменників-класиків, література впливала і впливає на виховання шкільної молоді. Численні намагання створити універсальний виховний ідеал, інтернаціоналізувати його не витримали випробування часом, а ще раз підтвердили, що істинним може бути тільки національне виховання, котре базується на етнопедагогічних засадах. У педагогічній практиці України були сформульовані концептуальні засади національної освіти та виховання, висунуті ідеї щодо виховного ідеалу, принципів, методів, засобів і завдань виховання, які спиралися на ідеали української етнопедагогіки. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатой духовної культури народу, його національної ментальності, спорідненості світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів. Слід зазначити, що вчення про народність було головним елементом відродження у ХІХ столітті. На думку К. Ушинського, «Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених у іншого народу», а також «виховання, коли воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним» [8, с. 100].

Запропоновані та окреслені ідеї національного виховання яскраво виражені у творчому доробку загально визнаного генія українського народу – Тараса Григоровича Шевченка. Поряд із багатогранною майстерністю Тараса Григоровича, великого значення у його творчості набуває виховний мотив. Не одне покоління молодих українців виховане на творах славетного Кобзаря, що стало неабияким духовним і моральним збагаченням для кожної душі. Геніальні прозові й поетичні твори Т. Г. Шевченка насичені проблемами навчання та виховання, вони мають виховний потенціал, спрямований на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості. У своїх творах поет порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти й освіченості в житті людини, про роль народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості. Без сумніву, Т. Г. Шевченко був і залишається для кожного з нас світочем і мудрим наставником, тому варто розглянути його творчу спадщину і з точки зору педагогіки та з'ясувати, якими способами та засобами зумовлений виховний вплив творів митця на українську молодь. Тому, метою нашої статті є аналіз ідей національного виховання у поглядах Т. Г. Шевченка в контексті його поетичних і прозових творів. У творах поета пріоритетним є виховання підростаючого покоління на засадах національної ідеї, вірності ідеалам народу. Саме можливістю застосовувати ідеї національного виховання у поглядах Т. Г. Шевченка в сучасній педагогічній практиці для формування нової свідомої особистості зумовлена актуальність цієї статті.

На сучасному етапі над проблемою української етнопедагогіки працюють як педагоги-теоретики (Г. Васянович, П. Черніков, Н. Лисенко, В. Лаппо, та ін.) так і педагоги-практики (А. Богуш, Н. Рогальська, Є. Сявавко та ін.). Багато дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (В. Щурат, П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, І. Коровицький, С. Стельмах) зверталися до аналізу «Букваря». Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антонюк розглядали ставлення Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу на використання Шевченком

народної педагогіки. В цілому педагогічні погляди Шевченка розглядали С. Чавдаров, В. Доманицький та інші.

Цілком істотне осмислення поглядів та ідей національного виховання у поглядах Т. Г. Шевченка можливе в контексті тогочасних суспільних, культурних і комунікаційних реалій. «Т. Г. Шевченко глибоко знав стан народної освіти. У низці поетичних творів («Наймичка», «І мертвим і живим...»), повістях («Близнець», «Княгиня», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Щоденнику» та інших) він започаткував педагогічні ідеї, які значно вплинули на формування педагогічної думки в Україні» [6, с. 142]. Талановитий український поет, активний громадський діяч, просвітитель Т. Шевченко був переконаний у тому, що лише знання, освіченість українського народу здатні врятувати останнього від жорстоких тортур гнобителів, тяжких кайданів неволі. «Кобзар» Т. Шевченка сповнений педагогічних повчань, переконань і думок, які базувалися на вихованні та навчанні молодих українців на кращих традиціях нашої культури та мови.

Як відомо, Т. Г. Шевченко не був автором праць із педагогіки, проте «більшість його поетичних і прозових творів – то свідчення глибокого знання психології рідного народу, його побуту, звичаїв, вірувань, моралі і духовних цінностей...» [6, с. 139]. Учений П. Зайцев, аналізуючи педагогічні ідеї та педагогічну діяльність Т. Шевченка, робить висновок: «Поет розумів, що самої формальної освіти не досить, що вона повинна даватися разом з усебічним вихованням людини і поєднуватися з національною традицією. Це вже висловлювали перед ним його сучасники – і педагог Пирогов, і українці – П. Редька та К. Ушинський. Але Шевченко перевищив їх тим, що надав великого значення дошкільному вихованню й позашкільній освіті. З особливою яскравістю він у своїх висловлюваннях підкреслював те, що освіта, навіть фахова, повинна йти разом із моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. Ніхто до нього не підкреслив так потреби перевиховати суспільство, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті» [2, с. 592].

Т. Г. Шевченко у своїй творчості великого значення надає саме істинним знанням, захоплюється людською вихованістю та інтелектом, прославляє чемність, покірність у відношенні з батьками та повагу до старших людей. Ці та багато інших гуманістичних ідей, що покладені в основу творчості Кобзаря і є категоріями та об'єктом народної педагогіки. Небайдужою для поета є тема знедолених дітей та сиріт («І золотої, і дорогої...», «Мені тринадцятий минало...»), що ще раз підтверджує активні наміри Кобзаря боротися з долею, яка спричинена невдалим державним устроєм, задля майбутнього покоління. Проблеми виховання й освіти Тарас Шевченко пов'язував з тяжкою долею поневоленого українського народу. Власне сирітське дитинство залишило глибокий слід у душі поета. Тема любові до дітей, страждання за їхню долю звучить як вираз особистого почуття і водночас як соціальний протест. В одному з листів до Б. Залеського (1853) він писав: «...я так любив дітей, що не надивився б на вірний відбиток янгола». А в повісті «Княгиня» зауважував: «нічим не можна так швидко задобрити мого українського земляка, як пригорнути його дитину». Любов до дітей, на переконання Тараса Шевченка, притаманна всім хорошим людям: «пристрасно любить маленьких дітей, а це вірна ознака серця лагідного, незлобивого». Поет любив дитяче товариство, охоче спілкувався з дітьми, читав їм, частував солодощами. У творах Тараса Шевченка багато дитячих образів, наділених яскравими психологічними

характеристиками. Письменник докладно змальовує умови, в яких відбувається формування особистості, наочно показуючи, як безвідповідальне виховання морально калічить людину (повісті «Варнак», «Музикант» та ін.).

Історичні поезії Шевченка пройняті волелюбними мотивами й сприяють патріотичному вихованню молоді. Вони мали збудити національну і соціальну самосвідомість українців, протиставити їхній громадянській пасивності героїчну боротьбу предків за волю. Національне виховання у творчості Кобзаря проявляється також через прищеплення людині святого почуття любові до рідного краю, до знедоленого українського народу. Шляхом досягнення таких цінностей є вивчення історії свого народу та Батьківщини, а також незгасаюча боротьба за їхнє щастя та добробут. Засуджуючи колоніальну політику в галузі освіти в Україні, Т. Г. Шевченко закликав не до відрубності вітчизняної школи, а обстоював всебічну широку освіту української молоді.

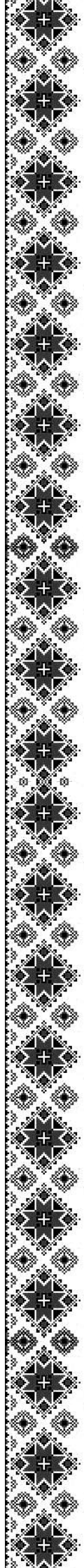
«Не дуріте самі себе,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
І свого не цурайтесь» [9, с. 270].

У повчальному посланні «І мертвим, і живим...» Т. Шевченко звертається до земляків-інтелігентів, аби останні схаменулися й обстоювали народні права, служили трудовому люду. Він застерігає, що тих, хто зрікся свого народу, його історії, культури, мови, чекає зневага і осуд.

«Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають,
Чужі люди проганяють» [9, с. 270].

Найважливішою громадською рисою для Т. Г. Шевченка є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Виховання національної самосвідомості у Кобзаря передбачає усвідомлення молодим поколінням своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Національна ідея має бути не просто атрибутом національної свідомості, суто духовним феноменом, а поштовхом до практичних справ, як було у кращих синів і дочок нашого народу споконвіку. А для того, щоб це національне відродження відбулося, передусім у кожного в душі повинно бути усвідомлення своєї історії та гідності.

«Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Ту ю славу.
Та читайте
Од слова до слова.
Не минайте ані титли
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?» [9, с. 269].

Визначальну роль у вихованні патріотизму, любові до рідного народу, формуванні самосвідомості, на думку Т. Шевченка, має рідна мова. Вона є невмирущим виразником народних ідеалів, духовного збагачення. Великий Кобзар був упевнений, що навчання та виховання дітей має спиратися на рідну материнську мову, народні традиції, фольклор.

«Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує...» [9, с. 376].

Ставши охоронцем рідної мови, Т. Г. Шевченко закликав зрозуміти, пізнати таїни рідної мови, бо людина без любові до материнської мови не може бути вірною ні своєму народові, ні державі. Поруч з правдивою історією свого народу, рідною мовою, які мають займати провідне місце в рідній школі, поет високо цінував народну пісню. На народній пісні зріс геній Т. Г. Шевченка. Пісня для нього була невмирущим джерелом духовності народу, його історією, долею.

Сім'ї та сімейному вихованню дітей Тарас Шевченко надавав важливого значення. Щастя він ототожнює з сімейним затишком, з образом дітей і матері, доброї, люблячої дружини (повість «Музикант»). При цьому він особливо наголошував на ролі матері:

«У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим....
... І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї Матері святої,
Що в мир наш Бога принесла...» [9, с. 450]

Знаючи, з яким трепетом оспівана у фольклорі жінка-мати, поет надав матері велику роль у вихованні дітей. У поемі «Наймичка» Т. Г. Шевченко виявив себе співцем материнства, зворушливо розкривав силу материнської любові. Коли поет говорить про святі материнські почуття, про любов дітей до батьків, до матері, його слово набуває надзвичайної сили. Нічого в світі немає світлішого, ніж любов до матері: «слово «мамо» – великеє найкращее слово». Водночас він показує, що сім'я, в якій між подружжям немає злагоди, де батьки розбещені багатством, легким життям, не може дати дітям гідного виховання (повісті «Несчастный», «Варнак», «Утоплена»).

«Отака-то бува мати!...
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця – не мати» [9, с. 129].

Змальовуючи страждання матері-наймички, поет захоплюється святими материнськими почуттями, її подвижницькою працею і відданістю дітям, чим започаткував в українській педагогіці культ жінки-матері. Материнські почуття жінок з народу описує Тарас Шевченко в поемі «Сон». Змальовуючи образ матері, її відданість дітям, силу її любові, Тарас Шевченко підводить до думки, що мати – це перша природна вихователька своєї дитини. Якщо мати не виконує свого природного й суспільного обов'язку, вона заслуговує осуду, як

злочинниця перед власною дитиною й суспільством. Щоб виростало покоління, підготовлене до дорослого життя, здатне розкрити закладений у ньому потенціал здібностей і талантів, сімейне виховання має далі доповнюватися суспільним. Під суспільним вихованням Тарас Шевченко розумів спілкування дітей з однолітками та дорослими, ознайомлення з навколишнім світом, працею, побутом. Вирішального значення у формуванні особистості Тарас Шевченко надавав праці. Він з Любов'ю описує дружні, міцні сім'ї, що найчастіше складаються у простих людей, які живуть із своєї праці. У цих сім'ях у взаєминах між подружжям та дітьми відчувається теплота, духовна близькість, взаємоповага й любов. У дружній сім'ї легше долати життєві негаразди. Тільки в праці людина зможе знайти справжнє задоволення. Бездіяльність і пасивність – найбільше зло.

Аналіз порушеної проблеми дозволяє зробити висновок, що геній та просвітитель українського народу Т. Г. Шевченко завдяки своїм неперевершеним творам зумів донести до нас ідеї національного виховання високодуховної особистості. Отже, активне використання позитивного педагогічного досвіду українського письменника є сьогодні запорукою відродження й розвитку національної системи виховання в умовах демократичної Української держави. Порушена проблема не вичерпується результатами нашого дослідження, оскільки розглянуте питання є дуже складним і багатогранним. Проте основним засобом у національному та естетичному вихованні та культурному розвитку сучасного українця, на нашу думку, залишаються твори художньої літератури, а зокрема, багата на корисні педагогічні ідеї творчість Т. Г. Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Духнович О. В. Народна педагогіка про загальні правила наставляння / О. В. Духнович // Педагогіка : хрестоматія / Уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 38–42.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
3. Кислашко О. Тарас Шевченко про виховання в дусі християнських ідеалів / О. Кислашко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 7, 8. – С. 49–50.
4. Коломієць В. В. Тарас Шевченко про освіту і виховання / В. Коломієць // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К., 1994. – 435 с.
5. Луців В. Педагогічна праця Тараса Шевченка / В. Луців // Хроніка 2000. – 2007. – № 71. – С. 592.
6. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
7. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
8. Ступак Ю. П. Шевченко Т. Г. і народна педагогіка / Ю. П. Ступак // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 2. – С. 85–88.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х томах / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – Т 1. – 488 с.
10. Шевченко Тарас. Кобзар : поезія / Тарас Шевченко. – К. : «Радянська школа», 1987. – 607 с.

ВИХОВНЕ СПРЯМУВАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються виховні аспекти у творах Т. Шевченка: думки про народну грамотність, суспільне виховання, про роль сім'ї і матері у вихованні дітей, жіночу освіту, професію педагога, увага до недільних шкіл, участь у створенні підручників, вплив сім'ї та школи на формування особистості дитини.

Ключові слова: особистість дитини, виховання, твори Т. Шевченка.

«Де люди цураються освіти – там темнота,
всякі недостачі, злидні, а вже звичаї – краще мовчати»
(Т. Г. Шевченко «Несчастный»)

Протягом історії людства відповідальність за виховання дітей суспільство в першу чергу покладає на сім'ю та школу. Проблеми сім'ї та її взаємодії зі школою не залишилися поза увагою прогресивних українських письменників на початку ХІХ століття, що знайшло відображення в їх численних літературних і публіцистичних творах, листах. Педагогічні ідеї, пов'язані з проблемами сімейного та шкільного виховання, і виражені письменниками, знаходили відгук у простого народу, впливали на громадську думку, а тому потребують їх ретельного вивчення сучасними дослідниками.

Автори підручників з історії вітчизняної педагогіки (Л. Артемова, М. Левківський, О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко та інші), розглядаючи розвиток теорії педагогіки ХІХ століття, звертаються і до педагогічної спадщини українських письменників, зокрема до творів Тараса Григоровича Шевченка.

Ряд дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (П. Зайцев, І. Коровицький, Н. Кузьменко, П. Потоцький, С. Сірополко, С. Стельмах, О. Федорук, В. Щурат, В. Яременко, В. Яцюк,) зверталися до аналізу «Букваря». Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антонюк розглядали ставлення Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу на використання Шевченком народної педагогіки. В цілому педагогічні погляди Шевченка розглядали С. Чавдаров, В. Доманицький та інші.

Мета нашої статті – проаналізувати виховні аспекти у творах Т. Шевченка, а також взаємодію сім'ї та школи у формуванні особистості дитини.

Відомого українського поета та художника Т. Г. Шевченка (1814–1861) завжди турбувала проблема освітньо-виховного ідеалу. Незважаючи на те, що Шевченко не працював у системі освіти й не мав творів, у яких би спеціально розглядалися педагогічні проблеми, тим не менше є підстави говорити про його значний інтерес до осітянських питань, а також про те, що в нього склалася певна система педагогічних поглядів. Ці погляди знайшли часткове відображення в його поетичних творах, значною мірою у творах прозових (повістях та Щоденнику), які насичені проблемами навчання і виховання, вони мають виховний потенціал, спрямований на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості. Його бентежать духовна байдужість, змирення з рабським становищем свого народу. Своєрідною їхньою реалізацією стало написання й видання «Букваря южнорусского» [5].

На інтерес митця до проблем школи та освіти вплинули несподівані контрасти його життя. Він пізнав «принади» старої освіти. У віці 8 з половиною років його віддали до сільської школи-«дяківни» [1, с. 126]. Це була конфесійна школа. Процес навчання у ній здійснювали здебільшого представниками нижчої церковної ієрархії. Основна методика була зорієнтована на розвиток пам'яті, не відповідала реаліям українського життя, тому навчання в школі для більшості дітей важким і нецікавим, а часто ще із тілесними покараннями.

Проблеми виховання й освіти Тарас Шевченко пов'язував з тяжкою долею поневоленого українського народу. Власне сирітське дитинство залишило глибокий слід у душі поета. Особисте життя Шевченка не склалося і його мрія мати власних дітей не здійснилася. Тому тема любові до дітей, страждання за їхню долю звучить як вираз особистого почуття і водночас як соціальний протест. В повісті «Княгиня» зауважував: «нічим не можна так швидко задобрити мого українського земляка, як пригорнути його дитину». Любов до дітей, на переконання Тараса Шевченка, притаманна всім хорошим людям: «пристрасно любить маленьких дітей, а це вірна ознака серця лагідного, незлобивого». Поет любив дитяче товариство, охоче спілкувався з дітьми, читав їм, частував солодощами. Навзаєм діти платили йому щирою любов'ю і приязністю [6, с. 45].

У творах Тараса Шевченка багато дитячих образів, наділених яскравими психологічними характеристиками. Письменник докладно змальовує умови, в яких відбувається формування особистості, наочно показуючи, як безвідповідальне виховання морально калічить людину (повісті «Варнак», «Музикант» та ін.).

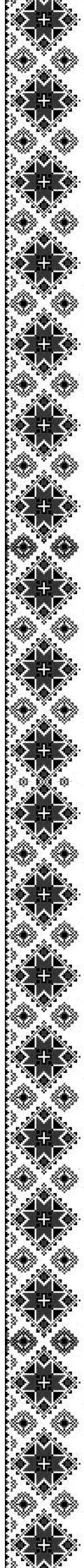
Так, син графа з повісті «Варнак» зіпсований з дитинства свідомістю власного титулу й багатства. Його природні здібності приглушені недбалістю матері. Вже в дитинстві він розуміє, що йому не обов'язково мати знання й бути добродієм. Титул і багатство забезпечать його майбутнє. Неробство, звичка користуватися чужою працею, на думку Тараса Шевченка, спричиняє моральне звиродніння [6, с. 83-122].

У повістях Шевченка знайшли відображення педагогічні ідеї Просвітництва. Ці твори, не маючи жанрової чіткості, поєднували також ознаки просвітительського роману виховання. Зокрема, в них відображені просвітительські уявлення про силу виховання, добру людську природу та її можливе руйнування злими суспільними обставинами та поганою освітою.

У повістях часто звучить думка про силу виховання. Особлива увага звертається на сімейне виховання.

Особливо цікавила його роль матері у вихованні дитини. Жінку-матір, звичайну трудівницю, приклад якої він описав у своїй поемі «Наймичка», Тарас Григорович обожнював. Але дуже критично він ставився до виховання дітей у заможних родинах, які мають змогу наймати для цієї справи няньок та гувернанток. У своєму творі «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» він називає таких жінок бездушними автоматами, для яких діти – «необхідний наслідок кар'єри, і нічого більше», тоді як виховання дітей це «священний обов'язок» кожної матері [6, с. 407-554].

У повісті «Несчастный» зображується сумний наслідок байдужого ставлення батьків до виховання дітей. Відставний ротмістр, маючи двох дітей від першого шлюбу, одружується з жінкою, яка відзначається егоїзмом та аморальністю. Вона викидає з дому пасербицю, а осліплого від віспи пасинка прирікає на жебрацьке життя. Жінка піклується лише про свого сина Іпполіта,

який живе байдикуючи. Хлопець не отримує належної освіти й виховання, не має ніяких стимулів для розумового й морального розвитку. Він стає розбещеною, вкрай егоїстичною людиною. Зрештою мати, намагаючись позбутися зіпсованого сина, віддає його в солдати [4, с. 224].

Шевченко вважав, що важливим є не лише домашнє виховання, а й публічна освіта. У повісті «Художник» знаходимо міркування, що брак освіти – це початок великого лиха [6, с. 301]. У повісті «Нещасный» це лихо представлено як «темнота», «злидні», «погані звичаї». Про значення освіти говорять представники різних соціальних станів: селянин Яким та священник Ніл («Наймичка») [4, с. 247].

Ні соціальне походження, ні навіть вік не повинні стояти на перешкоді у справі навчання. Герой «Варнака», кріпак Кирило, ще дитиною вчиться французької та італійської мов, випереджаючи свого панича. Старий ветеран Туман у повісті «Капітанша» вчиться писати. Інвалід Трохим у «Прогулянці із задоволенням і не без моралі» навчається грамоти, а сестра його буде щасливою, коли її брат навчиться читати. І все ж Шевченко далекий від того, щоб трактувати освіту як абсолютне добро. Багато що залежить від того, яка це освіта і в яких обставинах вона здійснюється. Зокрема, він вважає, що коли в народі серед ста чоловік лише один письменний – це не благо, а зло («Капітанша»). У такій ситуації освічені люди можуть використовувати свої переваги для експлуатації інших, неграмотних людей [6, с. 382-420].

Однією з найбільш педагогічних є повість «Близнюки». У ній автор простежує життєвий шлях двох близнят-байстрюків Зосима і Саватія, показуючи, як на цих спочатку однакових осіб впливало виховання та суспільні обставини. Шевченко намагається простежити, які чинники визначають формування праведника Саватія, а які – грішника Зосими. До перших він відносить хороше виховання, здійснюване високоморальними вчителями, дотримання звичаїв й, відповідно, традиційного способу життя. До других – орієнтацію на сумнівні цінності, котрі, як правило, є привнесеними ззовні, «модну» поведінку, ігнорування традицій.

При виборі життєвого шляху для близнюків Никофор Федорович та Параскева Тарасівна, що усиновили їх, керуються різними життєвими цінностями. Чоловік хоче дати їм гуманітарну освіту, вивчити на «хороших семинаристов». Жінка ж, зазнавши впливу французьких «уродливих повествований», хоче бачити в їхній особі офіцерів. Саватій виховується так, як цього б хотів Никофор Федорович, а Зосима – як Параскева Тарасівна. У результаті – перший стає достойною, високоморальною людиною, другий же деградує в моральному плані [4, с. 11-119].

У повісті «Близнецы» ніби ставиться педагогічний експеримент. Простежується, як різне виховання, освіта, зрештою суспільні обставини впливають на однакових дітей, котрі є не лише генетично близькими (близнюками), а й отримали однакову початкову освіту і однакове домашнє виховання. Такий же ніби педагогічний експеримент ставиться і в повісті «Музыкант». Тут дві дівчинки-сестри, Ліза й Наташа, які є дуже подібними, опиняються в різних життєвих умовах.

Ліза потрапляє в сім'ю поміщика Арновського. Там її розбещує сестра цього пана. Вона одружується зі старим Арновським і стає морально скаліченою особою. Інша доля її сестри Наташі. Вона виходить заміж за бідного, але працюючого чоловіка, обдарованого музичними здібностями. Наташа стає люблячою дружиною, щасливою в шлюбі [6, с. 157-230].

У повістях «Близнецы», «Музыкант» та інших акцентується увага на трьох чинниках, які, з точки зору автора, визначають формування особистості. Це – звички, набуті в дитинстві, які переважно є наслідком сімейного виховання; вплив навчального закладу; а також вплив соціального середовища, що оточує вихованця.

В повісті «Близнецы», а також інших прозових творах проводиться думка, що виховання моральної особистості має бути пов'язане з прищепленням християнських цінностей. У «Букварі», який мав прикладний характер, якраз і бачимо поєднання навчання з моральним вихованням у християнському дусі [5, 6].

Проте не лише в християнстві Шевченко бачив чинник морального виховання. Не менш важливим для нього в цьому плані було мистецтво. У низці повістей (передусім у «Художнику» та «Музиканті») проводиться думка, що воно облагороджує людину, сприяє її духовному зростанню. Фактично Шевченко виходив з уявлення про єдність естетичного й морального. Такі уявлення були притаманні давньогорещькій культурі, з якою він був добре знайомий, а також частково традиційній культурі українців.

Висновок. Педагогічні ідеї, висвітлені в повістях Шевченка, мають здебільшого фрагментарний характер, їх важко систематизувати. Вони видаються «еклектичними», оскільки, здавалось би, поєднують різні педагогічні традиції. Безсумнівною є орієнтація Шевченка на просвітительську педагогіку, яка цінувала «життєво необхідні», по суті прагматичні знання й намагалася їх поширювати й пропагувати.

З творів Т. Шевченка постає виховний ідеал – людина з багатогранними знаннями і високими моральними якостями, здатна застосовувати знання в житті, яка любить працю, вміє цінувати мистецтво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія українознавства. В 6-ти томах. – К., 1994–1996.
2. Історія світової та української культури. – К., 2000.
3. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : В 3 кн. – К., 1994.
4. Шевченко Т. Близнецы / Тарас Шевченко // Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – С. 11–119.
5. Шевченко Т. Буквар південноруський 1861 року / Тарас Шевченко. – К. : Веселка, 1991. – 63 с.
6. Шевченко Т. Повести / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1977. – 576 с.

УДК 37.035.6

Ольга Гануліч

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито нову епоху української історії, національно-державницький процес, започаткований у творах Тараса Шевченка. Актуалізовано ідеї національного духовного відродження у творах класика, що висловлюють ідею повного національного та духовного відродження України.

Ключові слова: національна ідея, етнокультурність, духовність.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із завдань державотворення є національне духовне відродження, яке покликане бути дієвим інструментом для національної спільноти як функціонування та безпосередньої участі в цивілізаційному розвитку нації. Для того, щоб вибрати найбільш природну для нашого народу модель майбутнього державотворення, потрібно вивчити суспільно-політичний досвід самоусвідомлення української нації, формування ідеології націоналізму, джерелом якого постають твори Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі ідеї національного духовного відродження присвячена значна кількість як зарубіжних (Лорд Актон, Петер Альтер, Джон Гатчисон, Ернест Гелнер, Карл Дойч, Анджей Каліцький, Ернест Ренан, Ентоні Д. Сміт), так і українських наукових праць (А. Астаф'єв, Я. Грицак, О. Забужко, Г. Касьянов, В. Лісовий, О. Проценко, М. Розумний). Проте серед багатьох науковців доречно виділити класика української літератури Тараса Григоровича Шевченка.

Мета статті полягає у вивченні ідеї національного духовного відродження у творах Тараса Шевченка.

Ідеї національно-визвольної боротьби, державної незалежності, заклик до рішучих дій проти насильства червоною ниткою пронизують більшість творів Шевченка. Він розвіював ілюзії кріпаків щодо «доброго царя», гнівно картав Петра I, Катерину II і свого сучасника Миколу I. До повалення самодержавно-кріпосницького ладу закликали його «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та інші твори. Зі шкільної парти всім українцям відомий знаменитий «Заповіт», де поет закликає: «...вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте».

Маючи величезні задатки громадсько-політичного діяча, про що свідчить вплив Т. Шевченка на кирило-мефодіївців, поет зумів реалізувати величезний духовний потенціал через свою мистецьку, передусім поетичну творчість. І в цьому вчені вбачають найбільшу загадку його феномену.

Тарас Шевченко – людина високої гуманності. Його творчість пройнята глибокою людяністю, добротою, милосердям, щирою людською солідарністю навіть і тоді, коли змальовуються криваві картини покарання, зокрема покарання шляхти гайдамаками. «Болить серце, – писав поет, – як згадаєш: старих слов'ян діти впились кров'ю...»

В історію української думки Т. Шевченко увійшов як мислитель, що заклав демократичні основи проникливого розуміння національного минулого свого народу, його великих і сумних сторінок. Поет був людиною широких духовних обріїв. Він перебував на висотах передової суспільної думки свого часу. Така висота його творчості змогла наповнити українську культуру передовими ідеями, які були підхоплені генерацією молодих українських інтелектуалів. Це були загальнолюдські норми життя, національна, державницька ідеї. Ними пронизана вся Шевченкова творчість. Проте національно-державницька ідея є панівною в його творчості. Українську ідею Т. Шевченко бачив як «активну, дієву волю до національної свободи, як самоусвідомлення і самоствердження народу-будівничого, як спільноту пролеглу крізь віки – через «живих, і мертвих, і ненарождених». Ця ідея знаходить напрочуд просту і водночас геніальну формулу «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

Великий поетичний доробок Т. Шевченка як за змістом, так і за формою свідчить про геніальність поета. Вона проявилася уже з виходом у світ «Кобзаря», а також при написанні таких ліричних шедеврів, як «Дівичії ночі», «Маленькій Мар'яні», «Зацвіла в долині», «У нашім раї на землі», балад «Лілея», «Русалка», поеми «Наймичка» та ін. Надрукувавши в «Записках о Южной Руси» поему «Наймичка», П. Куліш першим у пресі назвав Т. Шевченка генієм. «У його віршах мова наша зробила той великий крок, – писав П. Куліш, – який робиться тільки спільними зусиллями цілого народу протягом тривалого часу або чарами генія, що в своїй особі втілює вроджену художність рідного племені». Т. Шевченко так визначив самобутність і рівноправність російського й українського народів у сфері мови та літератури: «...на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди».

Тарас Григорович зробив велетенський внесок у пробудження і формування національної свідомості українського народу, в розвиток української та світової культури. Ідеї, думки, вся творчість Шевченкового генія стала тим живим феноменом, який далі розвивається вже в свідомості українського суспільства. Як актуально сьогодні звучать безсмертні Шевченкові слова:

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Творчість Шевченка ґрунтується на етнокультурній інформації. Поет розумів важливість впливу духовного історичного руху суспільства. Як пише дослідник Ю. Бойко, «... феноменальна роль Шевченка полягає в тому, що український поет могутньо і всебічно виразив своєю творчістю духовність українців, ідеали і прагнення, він в такій мірі став символом своєї країни, як Гомер був виразом всієї Еллади, Вергілій – Римської імперії».

Сучасні дослідники виявили певні константи у процесі формування українського ментального типу. Аналізуючи цей бік творчості Шевченка, потрібно відзначити велику роль фольклорних образів рідної природи: степ, поле, сонце, калина, рута-м'ята, мальва, любисток, тополя, верба. Ці рослинні образи стають символом певних людських якостей чи стосунків (барвінок – символ молодості і щасливого шлюбу, явір – символ краси і кохання, тополя – символ жіночої долі). Такі природні символи формували ментальні структури: «Степи викликали широту почуттів, відчуття свободи, ліси – схилили до самопізнання і роздумів, чорноземи – зумовлювали агрокультурну творчість, ріки давали відчуття вічності та глибини існування, потяг до змін тощо. Наприклад, степ, як один із головних образів знаково-символічної системи української етнокультури, зумовлює певну систему ментальних уявлень українців, передусім таких, як простір, воля і шлях» [1, с. 31]. Образ степу у творчості Шевченка постає як духовна домінанта.

Земля, родючий чорнозем сприяють формуванню відчуття єдності з природою. Звідси м'якість, сердечність, романтична емоційність, становлення матриархального стилю родинного життя, ідея рівності «дітей» неньки-України. Жінка-матір шанується, поважається, вважається берегинею – хранителькою домашнього вогнища і злагоди.

Про історичний універсалізм поета промовисто свідчить поема «І мертвим і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні мое

дружнєє посланіє». Саме поняття «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» потрібно сприймати як пророче розуміння Шевченком української національної ідеї.

У коло поняття «національна ідея» обов'язково включається вплив релігії, свята віра в Бога, звідси побожність. Християнська заповідь любові до ближнього була надзвичайно шанованою в українців, щоденно виявлялась у милосерді, доброті, готовності прийти на допомогу. Почуттєвість і вразливість як основні риси української ментальності робили українця співчутливим, виховували відчуття потреби іншим людям [3, с. 19]. Шевченко звертається до Бога, вкладаючи в нього різні почуття, але завжди з надією на щирість та справедливість, з вірою у перемогу над злом.

Шевченко вживає в «Кобзарі» сотні раз слова Бог, Господь, Божий, святий і т. ін. У «Кобзарі» все життя міцно пов'язане з Богом – від ранку до вечора, від народження до могили. Усе життя в цій збірці, релігійне й церковне, – усе описане з погляду віруючого християнина. Автор думає про Бога невинно, згадує його постійно, нагадує про нього завжди. Бог – головний двигун життя в «Кобзарі», головний предмет усього. «Коли зібрати до купи все, що становить історію релігійного стилю «Кобзаря», то все це складає близько 15 відсотків усього «Кобзаря». Шевченко неповторний у нашій літературі таким широким релігійним виявленням!». [2, с. 173], – робить висновок професор Іван Огієнко. Віра в Бога, любов до Бога сприяли збереженню етносу, допомагали зміцнювати родини, формували українську ментальність. Отже, однією з «точок кристалізації» української ментальності була духовність, пов'язана з релігійними уявленнями.

Митрополит Іларіон (Огієнко) у своєму дослідженні на тему «Релігійність Тараса Шевченка» робить висновок: «Українська народна мова, відбиваючи Духа думання народу, завжди релігійна. Виразно й ясно релігійна, бо сам народ релігійний істотно. Особливо це треба сказати про тих людей, що пильнують про чесність своєї мови, а таких людей завжди було не мало, і їхня мова все була мова чеснотна, позбавлена невідповідних виразів» [2, с. 168-169].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянувши ідеї національного духовного відродження у творах Тараса Шевченка, зазначимо, що твори класика висловлюють ідею повного національного та духовного відродження України. У цих творах започатковано нову епоху української історії, новий національно-державницький процес, який, хоч і з перервами, тривав упродовж усього наступного століття, продовжується і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воропаєва Т. Особливості української ментальності у світлі етнопсихологічних досліджень / Т. Воропаєва // Студії з україністики. – К. : 2004. – С. 26–48.
2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Релігійність Тараса Шевченка / І. Огієнко. – К. : «Наша культура і наука», 2002. – С. 168–285.
3. Татаревич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаревич // Дивослово. – 1998. – №3. – С. 18–19.

ПРИНЦИП НАРОДНОСТІ У ТВОРАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті висвітлено соціальну детермінованість принципу народності, охарактеризовано його основні положення у творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: соціально детермінований принцип народності, творчість Т.Г. Шевченка.

Постановка проблеми. В умовах перебудови нашої держави та становлення свідомості, самосвідомості громадянина, важливим є завдання виховання та розвитку особистості на засадах національної самобутності. Численні намагання засвоїти досвід минулих поколінь сьогодні набувають дедалі більшої актуальності. Проте їх освоєння можливе в контексті сприйняття етичних, моральних норм засобами літератури. У цьому питанні значний інтерес для нас становить творчість Т. Шевченка та відображення в ній аспектів принципу народності, через призму яких простежуються погляди поета.

Аналіз останніх досліджень. Принцип народності, за визначенням К. Ушинського, пояснюється як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу [7, с. 149]. До народності як принципу національного виховання у свій час зверталися відомі просвітителі-педагоги М. Ломоносов, М. Драгоманов, І. Огієнко, М. Грушевський, С. Русова, Г. Ващенко. Значну увагу цьому питанню приділили сучасні психологи І. Бех, П. Гнатенко, М. Боришевський, а також педагоги О. Вишневський, П. Кононенко, В. Кузь. М. Стельмахович, Г. Філіпчук. Ідею народності плідно розвивали педагоги-сучасники ХІХ століття О. Духнович із Закарпаття, Ю. Федькович із Буковини та Т. Шевченко з Черкащини, через творчість якого усвідомлюється традиція народу як уособлення живої мудрості спільноти.

Формулювання цілей статті: висвітлити соціальну детермінованість принципу народності, охарактеризувати його основні положення у творчості Т. Шевченка, визначити чинники, що формують цей принцип на прикладі творів Т.Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Шевченко – живий у народній творчості, в якій образ великого генія, правдолюбця і борця виріс нині на весь свій неосяжний ріст» – писав поет М. Рильський [3, с. 59]. Інакше й бути не може, адже Шевченко – це унікальне явище в історії національної культури. Тому безцінним і безсмертним є його доробок. Думки, навіяні народною педагогікою, трапляються, практично, у кожному художньому творі, в епістолярній спадщині Кобзаря (повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», в листах до Я. Кухаренка, А. Маркевича, М. Осипова).

Потрібно згадати про першу навчальну книгу юних українців, побудовану з уміщенням народних приказок і прислів'їв «Буквар Южнорусській», з якої ми можемо отримати уявлення про світоглядні позиції Кобзаря, про його ставлення до народної педагогіки, що є скарбницею створюваних упродовж віків підходів до виховання, освіти, навчання підростаючих поколінь; про його осмислення звичаїв, обрядів і традицій

рідного народу. «Буквар Южнорусскій» і нині дивує словесними перлами, які висвітлюють найпотаємніші куточки поетичної душі працелюбного й співучого народу. Саме використання фольклорних творів для навчання та виховання започатковане Тарасом Григоровичем. Але крім приказок та прислів'їв, митець вводить для читання дві великі думи «Про пирятинського поповича Олексія» та «Про Марусю Богуславку», які свідчать про високу культуру тогочасного українського суспільства, в якому козаки знали Святе письмо, вміли читати, писати, пам'ятали народні колискові та історичні пісні.

Як відомо, Шевченко не мав педагогічної освіти, ми добре знаємо його «кріпацькі університети». Але, як відзначає С. Чавдаров, педагогічні ідеї поета, реалізовані в його творах і практичній громадсько-просвітницькій діяльності, сприяли розвитку народної освіти в Україні, зокрема – народних недільних шкіл [3, с. 59]. Як мислитель і громадський діяч, Тарас Григорович особливо тривожився через фактичну відсутність зв'язку офіційної освітньої науки і шкільної практики з народною педагогікою, життям народу, традиціями сімейного виховання. Саме тому його поетичні та прозові твори насичені відповідними цитатами з дум «Іван Коновченко», «Втеча трьох братів з Азова», «Сава Чалий», «Самійло Кішка».

Відтак, шанобливе Шевченкове ставлення до фольклору, до зразків народної педагогіки дало разучі результати. Важко назвати іншого поета, в кого б стала народною така величезна кількість творів: науковцями зафіксовано близько 80 народних пісень на слова Шевченка та понад 105 варіантів на них («Реве та стогне Дніпр широкий...», «Така її доля» і т. д.). І кожна з цих пісень здатна формувати високі людські почуття на найкращих традиціях рідного краю.

М. Сумцов, видатний український фольклорист, також звертався до творчості великого Кобзаря, зокрема в цілій серії статей «Дніпро і Шевченко». Він запевняв, що поет добре знав свій народ, його менталітет, характерні риси і правдиво відображав їх у своїх творах. Він був проникливим і тонким знавцем духовної творчості рідного народу, скарбів народної пісні та казки. «Поети такого безмірного резонансу і гуманної височини як Шевченко, – зауважив М. Сумцов, – є в царині слова неперевершеними чародіями» [2, с. 20]. «Кобзар» Шевченка можна зіставити з фольклорними збірками П. Чубинського, Б. Грінченка. Однак у першого ми знаходимо сягання у глибінь народної душі. Поет пропускав народну творчість через власні переживання, тоді фольклорні мотиви гармонійно впліталися в його твори, ставали їхньою невід'ємною частиною. Тому принцип народності, втілений у фольклорних традиціях Т. Шевченка, створює з поета генія.

З дитинства Шевченка вабив фантастичний світ казок і повір'їв, образи народної демонології: відьми, русалки, доля і недоля, перетворення дівчини в тополю, лілею. Саме тому він пов'язував народні уявлення з реальним життям («Як русалка жде місяця» – поема «Черниця Мар'яна»). Та сімейні сосунки, доля дітей, особливо позашлюбних (байстрюків), обдурених і покинутих дівчат – покриток, – усе це також було добре відоме поету і змальоване в його численних поетичних творах. Народний характер має вислів Шевченка «В того доля ходить полем – колоски збирає, а моя десь ледащиця за морем блукає» [4, с. 82] Критик М. Сумцов зазначає: «В його віршах парубки в горі схилиються, як «явір над водою», битва змальовується в образі засіву поля кістьми, символом жіночої краси виступає калина; орел «сизокрилий», кінь «вороний» – народні символи, народні порівняння. Поет проклінає свою долю або розшукує

її в той час, як вона «блукає» десь за горами і морями, – всі образи з народної словесності» [2, с. 21].

Чимало народнопісенних елементів наявні у поемі «Гайдамаки» чи у посланні «До Основ'яненка» («Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...» [4, с. 119]). Та й легенди, казки і прислів'я часто трапляються у творах Шевченка. Частіше поет використовує повір'я і звичаї: про сон-траву; про те, що на місяці «брат брата на вильцях держе». Okремо варто сказати про художні образи, запозичені з народної поезії: смерть з косою в руках – уособлення чуми, весілля – війни; жнива – битви.

Вище написане свідчить про те, що фольклорний мотив, втілений у національному характері народу, є тією самою мовою, якою народ «співав» ще з дитинства поету.

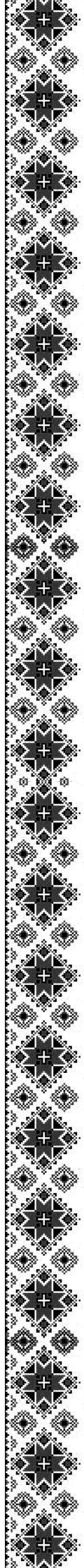
У творчій спадщині Шевченка, поета і художника, міститься яскравий дискурс проблеми обрядовіства. І це бачення впливає з системи духовних вартостей, які плекав Шевченко. У нього серед основних понять, які тісно пов'язані з християнством, на передній план виступає категорія «правди-істини». Лукавство взагалі та обрядовіство як його релігійну форму Шевченко засуджує, кажучи, що милосердя бажаніше Богові, ніж обряди: «Якби ви зрозуміли, що значить: я милосердя хочу, а не жертви, ви безвинних не осуджували б» [5, с. 86]. Зокрема, у поемі «Тарасова ніч» стисло описана наруга над релігійною обрядовістю як один із основних виявів уярмлення українців, приниження їхньої гідності та прав, як чільний фактор визвольної боротьби: «Виростають нехрещені козацькі діти, кохаються невінчані, без попа ховають, запродана жидам віра, в церкву не пускають» [4, с. 85]. Саме життя Т. Шевченка може служити прикладом того, що конфесійна терпимість убезпечує від обрядовіства. Йому, християнинові, для котрого Євангеліє було настільною книгою, плекати цю рису було природною річчю.

Тому вивчаючи творчість Шевченка, яка особливо резонує в наш час, можемо констатувати, що засудження лицемірства як відображення морального народного принципу веде до тотального обездуховнення людини: «Горе вам, книжники й фарисеї, лицеміри, що даєте десятину з м'яти, кропу й кмину, а занедбуєте, що найважливіше в законі: справедливість, милосердя і віру» [5, с. 92].

У творчості Тараса Шевченка відбилися характерні особливості духовного світу українців. Це стосується і відображення народних уявлень про родину, про традиційні сімейні стосунки, на що вже звертали увагу дослідники. Антропоцентризм став визначальною рисою Шевченкового світогляду.

З-поміж родинної обрядовості виділяється багатством українське весілля як справжня народна вистава. Шевченкознавець М. Шубравська, здійснивши порівняльний аналіз шевченківських текстів та зібраних етнографічних матеріалів, зробила обґрунтований висновок: «Шевченка слід вважати першим із народознавців, хто дав просторий опис українського сватання» [6, с. 82]. Отже, варто зазначити, що досконале знання Т. Шевченком українських обрядів, зокрема весільних, сприяли утвердженню принципу народності в його творчості.

Потрібно підкреслити, що чималу увагу Шевченко приділив жінці-матері у традиційній українській родині, її провідній ролі у формуванні повноцінних родинних стосунків. Материнська офіра української жінки подана у творах Кобзаря з такою силою, що важко знайти подібні зразки у світовій літературі (поєми «Сова», «Наймичка», «Княжна», «Відьма»). Для поета слово «мама» –

«...великеє, найкращеє слово» [6, с. 85]. А сам твір, звідки взяте це висловлювання, є унікальним гімном материнству: «У нашім раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим» [4, с. 193].

Таким чином, родинне виховання (особливо раннє, дошкільне виховання і виховання дочок), згідно з українською традицією, Тарас Григорович теж пов'язує передусім із матір'ю. У листі до Варфоломія Шевченко висловлювався так: «Мати, всюди однакова мати. Коли розумна та щира, то й діти вийдуть у люди, хоч попідтинню; а хоч і одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку» [6, с. 86]. Шевченкове розуміння ролі та місця матері в українській родині для нас важливе з погляду з'ясування особливостей української ментальності. Можливо, саме від великого материнського впливу бере початок емоційно–почуттєвий характер української душі, що відносно зменшує роль раціонально-вольових компонентів.

Розробляючи тему українського родинного життя, Шевченко не міг обминути проблему сирітства, тому що цей мотив близький авторові за обставинами власного життя та історичної долі свого народу. Зазначені особливості Шевченкової творчості щодо мотиву сирітства дозволяють зробити висновок, що за його допомогою принцип народності, втілений поетом, регламентує, що сім'я, родинність є категоріями самоцінними, моральними і духовними.

Найкращі родинні традиції були для Тараса Шевченка абсолютною цінністю. «Це ж у нього, – писав Юрій Липа, – обіч найбільш демонічних, світоборчих мотивів є мотиви найбільшої відданості родині, як раю на землі...» [6, с. 89]. Певно, прерогатива цінності родини пояснює злиття творчості Шевченка з духовністю нації.

Висновки. Принцип народності у творчій спадщині Тараса Шевченка розкрито через етнографічний матеріал про родинну та сімейну педагогіку українців. В його літературному доробку є відтворення окремих форм, видів, елементів народної педагогіки, у тому числі її вагомої складової – родинного виховання. Сучасному поціновувачу творів Т. Г. Шевченка принцип народності в доробку поета допомагає краще пізнати традиції українського народу, зрозуміти, як виховати Людину в людині.

Шевченко для свідомості українців – не просто література, він – наш Всесвіт. Явище Шевченка – це виправдання України перед людством, підтвердження нашої національної повноцінності. Слово, яке не співвідноситься з його словом, нічого не варте. До Шевченка треба доростати всім життям, як і доростати до розуміння власної народності.

Ти мучився, страждав, ти був в неволі,
Любив Вкраїну милую свою.
Ти жив, творив, кохав, терпів до крові,
Хоч перешкоди мав ти на шляху.
А як хотів, щоб Україна
Навіки вільною була,
Щоб мова рідна українська
Все процвітала, не гнила!
Я вірю, що твої слова пророчі
Засвітять душу кожного із нас.
І те, що будем ми нести у серці кожнім,
Залишиться навіки, повсяк час!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брик М. Тарас Шевченко і народна освіта / М. Брик // Нар. творчість та етнографія. – 1996. – № 4. – С. 53–61.
2. Іванова О. В. Народнописенні джерела поетичної творчості Тараса Шевченка / О. В. Іванова // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 19–22.
3. Федоренко Д. Т. Т. Г. Шевченко і народна педагогіка / Д. Т. Федоренко // Рідна школа. – 1993. – №3. – С. 58–59.
4. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Поезія, 2003. – Т.1, Т. 2. – 2003. – С. 82–83; С. 85–88; С. 119–121; С. 193–195.
5. Яременко В. Суєслови, лицеміри, господом прокляті : проблема обрядовіства і народної побожності в контексті творчої спадщини Тараса Шевченка / В. Яременко // Слово і час : науково-теоретичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 84–92.
6. Яременко В. Шевченко про святощі української родини / В. Яременко // Народна творчість та етнографія – 1999. – №2–3. – С. 80–92.
7. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: в 11 томах / К. Д. Ушинский. – Москва-Ленинград : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948. – 149 с.

УДК 821.112.2:82.09

Роман Дубровський

РЕЦЕПЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЛІРИКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЗАПИТАННЯ ДО ВІДПОВІДЕЙ

У статті висвітлено питання рецепції громадянської лірики Тараса Шевченка у сучасній Україні. Відзначено, що саме символом національного відродження Тараса Шевченка робить саме його громадська лірика. Розглянуто універсальність і всеохопність як провіденційну расу Шевченкової громадської лірики крізь призму новітніх Бартових постулатів.

Ключові слова: громадянська лірика Тараса Шевченка, творчий доробок Кобзаря, твори красеного письменства, морально-етичні та мистецько-естетичні імперативи поета.

Безперечно, поетична творчість Тараса Шевченка і в середині ХІХ століття, і у першій половині ХХІ століття є взірцевою. Не можна залишитися байдужим до долі матері, яка стала служницею, щоб бути поряд із власним сином. Із таким драматизмом читач зустрічається у «Наймичці». Викликає співчуття образ ліричного героя у «Дівичих ночах». З великою майстерністю поетом відображено велич української природи у поемі «Причинна». І майже кожен рядок кожного вірша несе у собі філософізм, вміння критично осмислювати минуле й теперішнє. Та справжнім символом національного відродження Тараса Шевченка робить саме його громадська лірика.

У літературознавчому словнику-довіднику (за редакцією Р. Т. Гром'яка) читаємо: «Громадська лірика – умовна назва ліричних творів, в яких актуалізується соціальні та національні мотиви. Громадська лірика сприяє формуванню національної свідомості та гідності, розбудові націотворчих та державотворчих тенденцій, утвердженню загальнолюдських цінностей. Вона не

тільки виявляє присутність громадської відповідальності автора, а й істотні риси ментальної свідомості. Громадська лірика постає ефективним засобом відродження націй на своїй онтологічній основі, що завжди було актуальною проблемою для українського народу та його поетів...» [4, с. 169]. І вже тут зустрічаємося із першим парадоксом громадської лірики загалом і громадської лірики Тараса Шевченка зокрема. Так, здавалося б, цей вид ліричного роду літератури покликаний художньо відображати лише поточні, сучасні автору події, а отже – втрачає свою актуальність із плином часу. Адже ось уже півтора століття минуло від часу скасування кріпосного права («...На панщині пшеницю жала. Втомилася. Не спочивать ...» [6, с. 572]), та й служба в армії триває менше року, а не 25, як у психологічно насичених поемах Шевченка. За двісті років система суспільних відносин змінилася настільки, що деякі речі, про які читаємо в поезіях Тараса Григоровича, сьогодні стали історичними реаліями, мало пов'язаними із вином сучасного життя. Але якраз цей факт і надає їм «другого дихання». Французький філософ, критик і теоретик семіотики Ролан Барт через сто років після народження Тараса Шевченка висунув свою славнозвісну концепцію смерті автора. Він, зокрема, зазначає: «Письмо – та галузь невизначеності, неоднорідності та ухиляння, де губляться сліди нашої суб'єктивності, чорно-білий лабіринт, де зникає всяка самототожність, і в першу чергу тілесна. Очевидно, так було завжди: якщо про що-небудь розповідається заради самої розповіді, а не заради прямого впливу на дійсність, тобто, в кінцевому результаті, поза будь-якою функцією, символічної діяльності як такої, – то голос відривається від свого джерела, для автора настає смерть і тут-то починається письмо» [1, с. 384]. Таким чином, саме це вже може дати нове життя Шевченковій громадській ліриці, наділеній смислами та символами, які в різні часи можуть бути розкодовані за допомогою різних ключів та з різною глибиною. Українське літературознавство на сучасному етапі зазнає докорінної перебудови й розвитку, читач має можливість познайомитися з несправедливо забутими іменами, старі жб та відомі імена постають часто у незвичних, нових іпостасях, встановлюється тенденція до всебічного й глибинного аналізу творів красного письменства. Звичайно ж, ці процеси не можуть і не повинні оминати постать Кобзаря. І це добре. Відходить у минуле час, коли внутрішнє поривання любити Шевченка як пророка замінювалося самим обов'язком любити Шевченка, бо так треба. А як відомо, будь-який ззовні нав'язаний примус викликає психологічне несприйняття, внутрішню протидію. Настав час любити Шевченка не всім разом і взагалі, а кожному окремо і за щось.

І от коли ми відкриваємо «Кобзар» з метою знайти щось близьке своєму серцю, то приходимо до висновку про те, що робить Тараса Шевченка великим. Це його громадська лірика, наділена такими ознаками, як універсальність і масштабність мислення, кордоцентризм і любов до України та людей, котрі живуть тут.

Розглянемо універсальність і всеохопність як провіденційну расу Шевченкової громадської лірики крізь призму новітніх Бартових постулатів. Власне, у Тараса Григоровича немає суспільно-політичних віршів, у яких би соціальна гострота поставлених проблем не поєднувалась із філософськими мотивами, глибоко закоріненими в народну міфолофорну традицію, мораль. Тобто лірика у нього насправді є громадянсько-філософською. У ній питання, що є актуальними у певну історичну добу, тісно переплітаються з вічними проблемами пошуків самоіндентичності, органічного входження

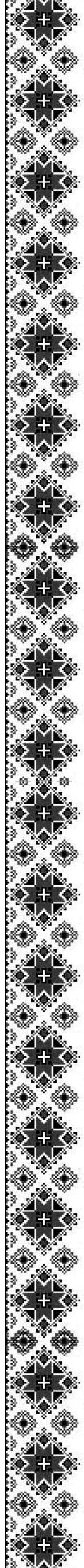
людського Мікрокосму у всесвітній Макрокосм. Власне, це, при всій історичній макрваності та ангажованості, робить його лірику вічною, безвідносною до часу. Це ж, у свою чергу, складає міцний базис для подальших її „мандрів” крізь покоління.

А уже надбудовою є конкретні історичні реалії, які впливають на кут, під яким відбувається прочитання Шевченка. Так, у радянський період критикувалися „дореволюційне” прочитання Кобзаря, а сама його постать трактувалася як символ борця-революціонера, практично передвісника жовтневих подій. Наведемо приклад із передмови до видання російськомовних повістей митця (1983): „Дореволюциональная критика недооценивала русскую прозу Шевченка <...> Только советские исследователи определили объективной ценностью повестей Шевченко... Понятно, что писатель не мог открыто провозглашать свои революционные убеждения в произведениях, предназначенных для цензурного издания, как он это делал в нелегальных стихах” [7, с. 5]. Таким чином, поетичний геній митця був настільки потужним, що його жодним чином не можна було просто проігнорувати, навіть якщо його погляди десь і суперечили думкам конкретної влади конкретного історичного періоду. Тож відбувалося просто часткове переміщення акцентів. Віддаючи належне насправді масштабній роботі, проведеної шевченкознавством зазначеного періоду, усе ж звернімо увагу на ці окремі аспекти. Для цього проведемо ще одну аналогію:

1) „Более половины литературного наследия Т. Г. Шевченка составляют его прозаические сочинения: повести и дневник. Написаны они на русском языке, который поэт хорошо знал и любил (кстати, по-русски написана и значительная часть его писем, а также некоторые поэмы)”. (Передмова, 1983 р.) [7, с. 5].

2) „Романтики були щирими патріотами України й української мови (щоправда, через зрозумілі обставини багато творів писали й російською мовою; власне українські письменники тієї доби були двомовними). Але їх патріотизм був (у більшості) „місцевим”, „малоросійськими” – у межах патріотизму імперського, „общерусського” <...> Перевага Шевченка над його попередниками-романтиками в більшому таланті і більшій суб’єктивності: у широкому соціальному і естетичному масштабі особистості”. (Передмова до „Кобзаря”, 2009) [6, с. 14].

Як бачимо, остання цитата демонструє поглиблення об’єктивності та науковості осмислення творчого доробку Кобзаря. Тому виникає справедливе запитання: чи не приходимо ми від концепції смерті автора до концепції смерті читача, адже Тарас Шевченко насправді наситив свою патріотичну поезію такими потужними образами, сюжетами, символами, смислами, що спираються на наші архетипи? Насправді ж, це питання може бути риторичним, оскільки кожне покоління знаходиться все нові грані таланту Кобзаря, тож ми ще довго розкодовуватимемо окремі елементи його творчості. Та насправді мова може йти хіба про своєрідну синхронізацію автора з ХІХ століття й читача із століття ХХІ на основі понять „етика”, „мораль”, „відповідальність”, „обов’язок”, „нація”. Як би хто не намагався затиснути Шевченка у вузькі рамена певної ідеології, він завжди був глибшим, ширшим, свідомішим та постійним бунтарем, що прагнув до єдиного: досягнення того, щоб найвищою цінністю була людська особистість. Так, Пантелеймон Куліш пише про Шевченка до Петра Плетньова у 1846 році «Поѣздки его по Малороссіи обогатили его умъ множествомъ весьма важныхъ замѣчаній. Онъ, между прочимъ, смотритъ на пановъ такъ, какъ должно на них смотрѣть» [3, с. 370].

Прикметно, що Тарас Шевченко став орієнтиром для національно свідомої української інтелігенції, котра формувалась із числа українських поміщиків, тож у 1843 році, коли він подорожував Україною, поет був бажаним гостем практично у кожному домі місцевої знаті. Однак він залишився вірним власному кредо: писати правду, нічим не підфарбовуючи її, аналізувати історичні помилки власного народу, аби не припуститися їх у майбутньому. Так, у вірші „Сон”, яскравому зразкові громадянської лірики, читаємо:

*Ще гіршими стали,
Без ножа і автодафе
Людей закували
Та й мордують... Ой, ой, пани,
Пани-християне!.. [6, с. 382].*

Гостра критика, незизнання авторитетів та єдиний ідеал – вільна українська земля без зрадників – ось ті духовні начала, на які спирається громадська лірика Тараса Шевченка.

У цьому ж вірші читаємо:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю! [6, с. 381].*

Подібні речі у радянському прочитанні Шевченка, звичайно ж, виставлялися не інакше як доказом поступового «просвітлення» поета на шляху до гуманізму, що заперечував вищість небесних сил, а отже – до атеїзму. Сьогодні ж методологічний інструментарій, значні напрацювання шевченкознавчих студій дозволяють зробити інші висновки. Лексеми „Бог”, „святий”, „душа” є часто вживаними у громадянській ліриці Кобзаря, причому нерідко у звертальних конструкціях. Тож, природно, виникає питання: навіщо звертатися до того, у кого чи у що не віримо?! Таким чином, провідну роль у даному випадку має відіграти розуміння морально-етичних та мистецько-естетичних імперативів поета. Романтична література тяжіє до зацікавлення героїчним минулим, у тому числі й духовним життям предків, яке, не для кого не секрет, було пов’язане із глибокою моральністю. Ще одна риса цього типу поезії – гіперболізація. Фраза „проклену святого Бога” якраз і є яскравим її прикладом. Крім того, інший рядок – „Простіть!.. Я Богу помолюсь...” [6, с. 381]. – вказує на глибоку релігійність автора та підтверджує його здатність піти на самопожертву заради того, щоб Всевишній зглянувся на Україну.

При розгляді іншого шедевр громадянської лірики Тараса Шевченка – поеми „Гайдамаки”, про яку, здавалося б, було сказано уже все, сьогодні варто звернути увагу на її оцінку сучасниками поета. Так, Михайло Драгоманов звертає увагу на суперечність образів поеми історичним реаліям, алогічність їх вчинків, неправдоподібність при їх ідеалізації. Тож потребує з’ясування проблема співвідношення історичної об’єктивності та художньої вигадки, романтичної стилізації у творі, а також ставлення самого критика до мистецьких набутків європейського та українського романтизму. Новітнє прочитання поеми опирається як на факт знайомства Шевченка з „Історією русів”, так і глибиною захоплення поета міфолофольклорною базою твору. Саме остання становить значний мистецький інтерес і дозволяє детальніше дослідити ще одну грань творчого генія Кобзаря – Шевченка-етнографа. Таким чином, насправді фольклорне тло поеми може бути ширшим за соціальну площину. І саме з ним пов’язаний елемент художньої вигадки. Але ця думка роками

заперечувалася. Так, радянська критика наполягала: „У висловлюваннях Т. Шевченка лежить провідне завдання перенести українське питання з літературно-етнографічного ґрунту, куди його настирливо вписували націоналісти різних мастей та відтінків, на соціальний” [5, с. 312]. Насправді ж соціальні проблеми, безперечно, є важливими для Тараса Григоровича, але визрівають вони на основі рідної культури, затисненої у вузькі рамки, – отої, яка якраз визріла на етнічному ґрунті, на рідному фольклорі, що є життєдайним джерелом будь-якої літературної творчості.

Громадянська лірика Т. Г. Шевченка насправді поєднує в собі маркери конкретної історичної доби та ознаки універсальності, позачасовості, оскільки вона сконцентрована навколо потужного стрижня, яким є антропоцентризм, кордоцентризм. „Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля” – ці слова можуть бути мотто сьогоднішньої боротьби свідомого українства за духовне очищення нашого народу. З Шевченковим словом із цього зразка громадянської лірики ХІХ століття помирають патріоти у, здавалося б, цивілізованому ХХІ столітті. На жаль, маємо констатувати той факт, що героями не народжуються – героями помирають. Та вони вічно живуть у серцях Шевченкового народу.

У Довженковій „Україні в огні” є слова, з яких ми свого часу не зуміли зробити належних висновків. Німецький полковник Ернст фон Крауз розповідає своєму синові Людвігові: „Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім’я інтересів загальних, високих. У них немає державного інстинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п’ять літ живуть негативними лозунгами відкидання Бога, власності, сім’ї, дружби! У них від слова нація остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників... От де ключик від скриньки, де схована їхня загибель...” [2]. Саме проти такої ситуації за століття до Олександра Довженка закликав Тарас Шевченко своєю полум’яною громадянською лірикою. Ми вже двічі не почули. Історія має властивість повторюватися, бити в рази сильніше, але водночас – давати ще один шанс. Тож будьмо мудрими. Щоб його не втратити.

Сьогодні треба навчитися читати й розуміти Шевченка. Його слова звучали на Майдані та Антимайдані. То яку „сім’ю велику, сім’ю вольну, нову” мав на увазі Тарас Григорович: слов’янську чи європейську?! Кого б він підтримав? Поет завжди виступав за єднання: „В своїй хаті своя правда, / І сила, і воля”. Чи ж не пророчими є його слова про те, як брат іде на брата („одцурається брат брата”), християнин іде на християнина?! [6, с. 316]. Чи не про ситуацію в сучасній Україні пише: «Німець скаже: „Ви слав’яне”. „Слав’яне! слав’яне!” „Славних прадідів великих Правнуки погані!” [6, с. 318].

Тож прислухаймось сьогодні до такої актуальної громадянської лірики Тараса Шевченка:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуются незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море... [6, с. 317].*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт; [перекл. с франц.] / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Косикова Г. К. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Довженко Олександр. Україна в огні [Текст] / Олександр Довженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги : <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2917147>
3. Дорошкевич Олександр. Шевченко в приватному листуванні / Олександр Дорошкевич // Записки історично-філологічного відділу УАН. – 1926. – Кн. 7–8. – С. 369–385.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 752 с.
5. Савченко І. „Гайдамаки” Шевченка в інтерпретації Михайла Драгоманова / І. Савченко // Український календар. – 1974. – № 1 – С. 309–314.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка [Текст] / Т. Г. Шевченко ; передм. І. Дзюби. – Х. : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2009. – 720 с. : іл.
7. Шевченко Т. Г. Повести / Т. Г. Шевченко ; вступ. ст. Ю. А. Ивакина. – К. : Дніпро. 1983. – 456 с. : ил.

УДК 37.017

Наталія Дужич

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ПРО СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ

У статті розкрито погляди Т. Г. Шевченка на виховання дітей у сім'ї, шляхом аналізу творчості поета та його біографії. Духом глибокої поваги до матері, тяжкої долі української родини, селянської сім'ї, дитячих образів перейнято багато творів Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: українська родина, жінка-матір, традиції українського народу.

Сімейне виховання є одним із провідних чинників формування особистості, тому увага багатьох діячів української науки і культури була звернена до проблем сім'ї. Доля української родини завжди тісно перепліталася з історичною долею України: коли український народ мав свою державність, то й умови для розвитку сім'ї, національної родинно-побутової культури були сприятливі, (як, наприклад, у середині XVII ст.); втрата Україною власної державності, незалежності лягла тяжким тягарем і на родину, якій доводилося терпіти з боку колонізаторів потрійний гніт – соціально-політичний, національний, релігійний. Разом із тим, саме міцна українська родина у тяжкі часи ставала оплотом для боротьби за вільну державу, адже виховувала незалежних і відчайдушних борців за майбутнє України. Провідним у формуванні патріотичних почуттів підрастаючого покоління, а отже і становленні української державності, вважав сімейне виховання видатний поет Т. Г. Шевченко.

Мета статті – охарактеризувати погляди Т. Г. Шевченка на виховання дітей у сім'ї, шляхом аналізу творчості поета та його біографії.

Провідний мотив творчості Т. Г. Шевченка – тяжка доля української родини: знущання панів над чесними трудівниками, бідність, низький

соціальний статус, політичні та релігійні утиски. Водночас поет захоплюється силою духу українців які плакають у собі любов до рідного народу та виховують у дітях відвагу, мудрість, готовність до боротьби.

Образ працюючої селянської родини, життя якої є символом духовності, Шевченко протиставляє сім'ям панів. Письменник у творі «Художник» зупиняється на огидних явищах розладу в поміщицьких сім'ях. Тут батько не виявляє ніякої протидії агресивним заходам своєї другої дружини до дівчинки і хлопчика, його дітей від першої дружини. Шевченко обурювався з тих батьків і матерів, які влаштовували одруження своїх дочок з розрахунку, шукаючи для них знатних женихів, родовитих, титулованих, якихось князів і т. д. Аристократія не здатна мати дружну, міцну сім'ю. Шевченко знаходить таку сім'ю найчастіше у простих людей, які живуть з своєї власної праці. Ненавидячи побут поміщицьких сімей, Шевченко симпатизує сімейному життю людей праці: «мені, – говорить він у повісті «Художник», – більше подобається сімейний побут простих людей. Серед них я зовсім спокійний, а там все чого немов боїшся» [2, с. 130].

Співчутливо зображує поет вдовині селянські сім'ї, де хоч і бідно та вбого, але є піклування матерів про дітей, а дітей про матерів, де наполеглива праця не тільки не вбиває, а міцніше підкреслює людяність сімейних стосунків. У бідній, але дружній сім'ї будь-які життєві злигодні легше зносити. Шевченко не мислив собі сім'ї без дітей. Жінка, яка виходить, заміж, повинна готуватися стати матір'ю, бо бути матір'ю – щастя, бо жінка-мати – це велика суспільна справа. Шевченко віддає пошану і повагу жінці-матері, яка гідно виконує свої материнські обов'язки, оточуючи ласкою і піклуванням своїх дітей. «Слово мамо – Велике, Найкраще слово!» – писав Великий Кобзар [3, с. 436].

Духом глибокої поваги до матері перейнято багато творів Т. Г. Шевченка, серед них «Наймичка», «Сон» та ін. Проте Тарас Григорович визнає лише ту матір, яка добре усвідомлює і з усією відповідальністю виконує свої обов'язки перед дітьми. Він ганьбить матерів, які зневажливо ставляться до своїх материнських обов'язків.

З біографії поета відомо, як пристрасно бажав він створити свою сім'ю, яку радість він відчував, зустрічаючи хорошу сім'ю. Відомо, з другого боку, й те, як обурювався він з людей, що дивилися на сім'ю як на примусовий атрибут, існування якого є лише умовною необхідністю, формою додержування «пристойності» й тільки. Знову презирство посилає він тим матерям, для яких питання про здоров'я дітей звучить як натяк на те, що вони споганіли або зістарілись.

У поезії Т. Г. Шевченка образ матері та її найвідповідальнішого ставлення до дитини знайшов яскраве художнє втілення. Важко назвати іншого такого письменника, який присвятив би стільки місця в своїй творчості цій темі. Відомо, що материнське почуття у нього показано як високо людяне, високо благородне почуття, властиве простим людям і шановане простим народом. Не в поміщицькому, не в аристократичному середовищі знаходить поет образи жінок, які свято виконують свій материнський обов'язок. Там їх майже неможливо знайти.

Найзадушевніше слова знаходить Т. Г. Шевченко, щоб змалювати світлий образ жінки, яка любить своє дитя, щоб розкрити перед читачем усе багатство її серця. Виведені в його повістях й інші образи матерів, які нехтують своїми материнськими обов'язками. «А може, вже поєдналась З паном у палатах? Може, знову розкошує Моя грішна мати?» – Русалка [4, с. 377].

Проблеми виховання й освіти Тарас Шевченко пов'язував із тяжкою долею поневоленого українського народу. Поет любив дитяче товариство, охоче спілкувався з дітьми, читав їм, частував солодощами. У дитячому колі він відпочивав. Навзаєм діти платили йому щирою любов'ю і приязню. Щастя Шевченко ототожнює з сімейним затишком, з образами дітей і матері, доброї, люблячої дружини (повість «Музикант»).

У творах Тараса Шевченка багато дитячих образів, наділених яскравими психологічними характеристиками. Письменник детально змальовує умови, в яких відбувається формування особистості, наочно показуючи, як безвідповідальне виховання морально калічить людину (повісті «Варнак», «Музикант» та ін.).

Виразні образи дітей Тарас Шевченко вивів у своїх живописних роботах: «Циганка – ворожка», «Хлопчик з собакою в лісі», ілюстрації до поеми «Слепая», «Хата вдови на Україні», «Селянська сім'я», «На поселенні», «Діти Репніних», ілюстрації до поеми «Невольник», «У Києві», «У Решетилівці», «Селянське подвір'я». На засланні створені малюнки «Кибитка казахів на березі Аральського моря», «Хлопчик – натурник», «Казахський хлопчик дримає біля груби» та інші, на яких з любов'ю і співчуттям художник зобразив убогих дітей казахів з невинними очима, які ще не збагнули злиденного життя і водночас не уявляють іншого. Своєю творчістю Тарас Шевченко намагався привернути увагу суспільства до їхньої долі.

Сім'ї та сімейному вихованню дітей поет, надавав важливого значення. При цьому він особливо наголошував на ролі матері:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитятчком малим.
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш бога принесла... [5, с. 194].

Вирішального значення у формуванні особистості Тарас Шевченко надавав праці. Він з любов'ю описує дружні, міцні сім'ї, що найчастіше складаються у простих людей, які живуть зі своєї праці. У цих сім'ях у взаєминах між подружжям та дітьми відчувається теплота, духовна близькість, взаємоповага й любов. У дружній сім'ї легше долати життєві негаразди. Найщасливішими можуть бути сім'ї, які мають дітей. Бути матір'ю – велике щастя.

Материнські почуття жінок з народу описує Тарас Шевченко в poemі «Сон». Молода мати змушена жати пшеницю на панщині і, щоб не залишати дитя без нагляду, вона бере його з собою в поле; бідна вдова відшукує можливість віддати сина в школу, щоб він здобув кращу долю; обдурена дівчина підкидає своє дитя заможним людям, а сама йде до них наймичкою, щоб усе життя бути поблизу своєї дитини. Змальовуючи образ матері, її відданість дітям, силу її любові, Тарас Шевченко підводить до думки, що мати – це перша природна вихователька своєї дитини. Якщо мати не виконує свого природного й суспільного обов'язку, вона заслуговує осуду як злочинниця перед власною дитиною й суспільством. Діти ж, залишені на волю стихійного сімейного виховання, можуть бути надалі відкинуті суспільством. До того ж сімейне виховання не може замінити собою виховання суспільного. Щоб

виростало покоління, підготовлене до дорослого життя, здатне розкрити закладений у ньому потенціал здібностей і талантів, сімейне виховання має далі доповнюватися суспільним.

Отже, творчість Шевченка пронизана глибокою любов'ю і повагою до міцної родини, яка здатна зберегти традиції українського народу та зростити справжніх борців за справедливість. Із долею сім'ї поет пов'язує свою надію на становлення міцної і вільної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коломієць В. В. Тарас Шевченко про освіту і виховання / В. В. Коломієць // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К., 1994. – С. 34–36.
2. Владимирский Г. Д. Художник. Автобиографическая повесть. Предисловие / Г. Д. Владимирский. – Л. : Гослитиздат, 1939. – 172 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко; ред. С. Захаркін, К. Сігов, Л. Фінберг, [прим. Є. Нахліка, стаття, біограф. довідки й добір ілюстрацій А. Рудзицький]. – К. : Дух і літера, 2009. – 552 с.
4. Тарас Шевченко : зібрання творів / Тарас Шевченко. – К., 2003. – В 6 т. – Т. 1. – 377 с.

УДК 37.017.4(091):821.161.2

Ірина Калюжна

АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПОГЛЯДАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито аспекти національного виховання у творчості Тараса Шевченка, виходячи із загальноприйнятих педагогічних положень про виховання.

Ключові слова: національне виховання, мета виховання, зміст, методи, засоби і форми національного виховання.

Постановка проблеми. Теперішнє життя сповнене безліччю проблем, і одна з них – втрата майже всіх авторитетних важелів виховання. Сучасна молодь має нагальну потребу у навчально-виховних методиках, що вкажуть правильну життєву дорогу шляхом поширення національних, моральних цінностей через загальновідомий приклад (у нашому випадку – Тарас Шевченко із позачасовими ідеями творів як приклад вихователя цілої нації). У Тараса Григоровича Шевченка не було наукових праць із педагогіки, але це і не потрібно. Його не наукові, проте геніальні поетичні та прозові твори насичені проблемами навчання і виховання, вони несуть молоді виховний потенціал, спрямований на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Низка дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Т. Шевченка, аналізували ті чи інші аспекти його творчості. Більшість із них (В. Щурат, П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, І. Коровицький, С. Стельмах, В. Яцюк, О. Федорук, Н. Кузьменко, В. Яременко) зверталися до аналізу “Букваря” Шевченка. Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антонюк розглядали ставлення Т. Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу

на використання Шевченком народної педагогіки. Загальні тенденції педагогічних поглядів Т. Шевченка досліджували С. Чавдаров, В. Доманицький та інші, але через призму складових національного виховання творчість Т. Шевченка потребує наскрізного аналізу, конкретизації згідно з сучасними національно-культурними українськими реаліями.

Формування цілей статті: розкрити актуальність творчості Тараса Шевченка з позицій національного виховання.

Виклад основного матеріалу. Звернемося спочатку до наукового понятійного обґрунтування національного виховання.

Виховання цілісно впливає на розвиток особистості (на відміну від стихійного впливу середовища), постає як свідомо, підпорядкована певній меті діяльність, результати якої мають передбачуваний характер. У педагогіці поняття «виховання» вживають у широкому соціальному, в широкому педагогічному, у вузькому педагогічному, у гранично вузькому педагогічному значеннях. [4, 308] Виховання в широкому соціальному значенні – це процес формування особистості під впливом навколишнього середовища, умов, обставин, суспільного ладу. Виховання в широкому педагогічному значенні – формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу. Виховання у вузькому педагогічному значенні – цілеспрямована виховна діяльність педагога, спрямована на досягнення конкретної мети в колективі учнів. Виховання у гранично вузькому значенні – це спеціально організований процес, що передбачає формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком і відбувається через взаємодію вихователя і вихованця.

Доведено, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю сутністю, змістом, характером. Вважають, що національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили дають нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: національне виховання через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів.

Під національним вихованням прийнято розуміти виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості, духовності. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Таке виховання забезпечує етнізацію дітей як необхідний і невід'ємний складник їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях народність, увічнює в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй.

Етнізація – це наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості, тобто національного «Я».

Метою виховання є наперед визначені результати в розвитку й формуванні особистості, яких намагаються досягти у процесі виховної роботи. Знання мети виховання дає педагогу чітке уявлення про те, яку людину він повинен формувати [2, с. 214].

Головна мета національного виховання на сучасному етапі – передання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду й на основі цього формування особистісних рис громадянина України (національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної,

правової, трудової, фізичної, екологічної культури), розвиток індивідуальних здібностей і талантів.

Виховання як цілеспрямований процес формування особистості здійснюється за допомогою методів виховання.

Методи виховання – це способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки. Методи виховання поділяють на загальні (їх застосовують в усіх напрямках виховання) і часткові (використовуються переважно в одному з напрямів). Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи й у взаємозв'язку з іншими забезпечує ефективність виховного процесу.

Однією з найпоширеніших є класифікація методів російського педагога В. Сластьоніна, згідно з якою розрізняють такі групи методів [3, с. 220]:

– методи формування свідомості особистості: бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навіювання, прикладу;

– методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування;

– методи стимулювання діяльності і поведінки: гра, змагання, заохочення, покарання;

– методи самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

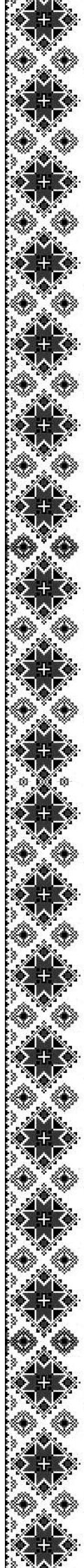
Методи виховання часто стають прийомами, які використовують для підвищення виховної ефективності методів. Прийом виховання – складова частина методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання.

Засоби виховання – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. До засобів виховання відносять працю, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін.

Є різні підходи до класифікації форм виховання: фронтальні чи масові; групові чи гурткові; індивідуальні. Зроблено спроби класифікувати форми організації виховного процесу залежно від методики виховного впливу. За такої класифікації форми виховання поділяють на групи: словесні (інформація, збори, конференції, зустрічі, усні журнали, радіо, газети та ін.), практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси) та наочні (шкільні музеї, кімнати і зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки та вітрини нових книжок, тематичні стенди тощо).

Спробуємо розглянути аспекти національного виховання у творчості Т.Шевченка. Адекватне осмислення поглядів Шевченка щодо школи та освіти можливе в контексті тогочасних суспільних, культурних і комунікаційних реалій. Шевченко ніби опинився «на переломі», коли здійснювався перехід від однієї освітньої системи до іншої. Навчання в Петербурзькій академії мистецтв, оволодіння художньою технікою привело його до думки про можливість давати знання з української історії, традиційної культури за допомогою популярних творів образотворчого мистецтва. На думку Шевченка, прилучення людей, особливо простолюду до мистецтва культивуватиме в них не лише естетичні почуття (почуття прекрасного), а й відповідну етику (практикування моральних норм) [1, с. 167].

У повістях Т. Г. Шевченка часто звучить думка про силу виховання. Особлива увага звертається на сімейне виховання. Так, у повісті «Несчастный» зображується сумний наслідок байдужого ставлення батьків до виховання

дітей. У повісті йдеться про те, як відставний ротмістр, маючи двох дітей від першого шлюбу, одружується з жінкою, яка відзначається егоїзмом та аморальністю. Жінка піклується лише про свого сина Іпполіта, який живе байдукуючи. Хлопець не отримує належної освіти й виховання, не має ніяких стимулів для розумового й морального розвитку. Він стає розбещеною, вкрай егоїстичною людиною. «Маменька теперь, – думал он [авт. – хлопчик], – уже третий месяц больна и со двора не выходит, следовательно, могут все поверить, что она умерла. И если я, не заходя домой, обойду всех ее знакомых и попрошу, кто что может, на погребение матери, неужели не наберу три целковых?» [6, с. 287].

Однією з найбільш педагогічних за змістом є повість «Близнюки». Тут провідною є ідея сенсуалістично орієнтованої педагогіки, за якою свідомість людини – це «чиста дошка». І залежно від виховання, навчання, суспільних чинників з'являються «письмена» на цій дошці, власне, формується особистість. Шевченко пише, що не визнає природжених здібностей, а поширена думка, ніби окремі люди народжуються п'яницями, злодіями і т.ін., є «пренаївним» уявленням: «Он, вероятно, предполагал из него сделать доктора по крайней мере любомудрия, сиречь философии. Но юноша, не подозревая великих планов своего великого учителя, подвизался себе втихомолку и на десятом году возраста бегло читал Давида, Гомера и Горация.» [5, с. 20].

Отже, за змістом вище згаданих повістей, можна зробити наступні висновки. Метою національного виховання у творчості Тараса Шевченка є формування моральної особистості, змістом – формування цієї особистості через три основні чинники – звички, набуті в дитинстві, які переважно є наслідком сімейного виховання; вплив навчального закладу, а також вплив соціального середовища, що оточує вихованця. Методами – у своїй більшості, це методи формування свідомості через прилучення до мистецтва, засобами – національне культурне надбання, теж мистецтво, формами – виховання особистості літературою, насиченою прикладами з життя, близького читачеві.

Висновки. Талановитий український поет, активний громадський діяч, просвітителю Т. Шевченко мав власний педагогічний підхід, – він був переконаний у тому, що лише знання, освіченість українського народу здатні врятувати націю від жорстоких тортур гнобителів, тяжких кайданів неволі. Наскрізно «Кобзар» Т. Шевченка сповнений величі національного духу, переконань і думок, які базувалися на вихованні та навчанні молодих українців на кращих традиціях національної культури, мови, історії.

Добре жити у країні, багатій на золото: золото душ, золото сердець, золото голосів і золото віршів. Сумно жити у країні, багатій на агресію, політичні та економічні гноблення та можновладні злочини. Сьогодні, вчора, завтра – золото бореться з брудом. Це довгий шлях, посипаний битим склом та залитий нестерпним сяйвом слів-діамантів. Але слова – це не розкіш, а гостра сокира. І невідомо, чия саме голова полетить – борця за свободу чи чергового можновладця. Так було і є завжди. Тому кожній епосі й кожному поколінню потрібна людина, яка б уособлювала рупор, прапор і компас, – тобто той, хто б не замовчував проблеми, а доносив їх до кожного, возвеличував народ та країну, вказував істинний шлях.

Тарас Шевченко – геній, він завжди буде українським дороговказом. Він знову став одним із символів революції, – його цитували на новоутвореній Січі – Майдані та по всій Україні. Саме він – наше минуле, сьогоднішнє і майбутнє. Використовуючи цитату відомого українського митця Богдана Ступки, можна

сказати, що Тарас Григорович Шевченко – великий і найбільш великий, бо актуальний на всі часи для України.

Існує висловлювання, що не належить перу Тараса Григоровича, але, на нашу думку, підкреслює його бачення світу: «Патріотизм – любов до свого, націоналізм – зневага до чужого». Тарас Шевченко описав цю саму істину іншими словами, що показують його стрімке бажання виховати націю: «Учітесь..., читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!»

Не важливо, що у Шевченка не було багато наукових праць, присвячених педагогіці, він не працював з дітьми і не використовував численні науково-педагогічні дослідження. Не зважаючи на це, він – справжній вихователь нації. Його віршами застеляються доріжки першого патріотичного виховання, лани внутрішніх революцій таких різних особистостей та революції такої єдиної держави.

У світі є низка проблем, що існують завжди. Одна з них – проблема неосвіченості. Підіймемо ношу свободи й особистісної, державної суверенності освітою! А Тарас Шевченко допоможе кожному скарбами своєї багатогранної творчої ниви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Педагогічні погляди Тараса Шевченка / Л. В. Артемова // Історія педагогіки України : [підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл.]. – К., 2006. – С. 165–173.
2. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Мойсеюк. – [4-е вид.]. – К., 2003. – 225 с.
3. Сластьонін В. А. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. А. Сластьонін, І. Ф. Ісаєв, Є. Н. Шиянов; під ред. В. А. Сластьоніна. – 4-е вид., стереотип. – М. : Видавничий центр «Академія», 2005. – С. 220.
4. Фіцула М. Педагогіка : навч. посіб. / М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – С. 307–320.
5. Шевченко Т. Близнецы / Тарас Шевченко // Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 4. – С. 11–119.
6. Шевченко Т. Зібрання творів / Тарас Шевченко. – К., 2003. – В 6 т. – Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. – С. 240–289.

УДК 37(091):821.161.

Вікторія Козачук

«БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКИЙ» У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРОБКУ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

«Образование должно богатить,
а не окрадывать человеческое сердце»
(Т. Г. Шевченко).

У статті здійснено спробу розкрити педагогічне новаторство «Букваря Южнорусского» Т. Шевченка як вершинного прояву української педагогіки 50–60 рр. XIX ст.

Ключові слова: недільні школи, «Букварь Южнорусский», українські букварі.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років українська педагогічна спільнота почала вивчати, на перший погляд, і так зрозумілу, але разом із тим визначальну складову у творчості національного генія Т.Г. Шевченка – педагогічне новаторство його «Букваря Южнорусского», який став першим і, на жаль, єдиним у серії задуманих поетом навчальних посібників (із лічби, етнографії, географії, історії).

Аналіз останніх досліджень. В умовах сучасних можливостей доступу до інформації та збільшення зацікавленості останньою прижиттєвою книгою Кобзаря «Буквар Южнорусский», чимало дослідників творчості Т. Шевченка (О. Хоменко, С. Чавдаров, В. Яцюк) вивчають особливості походження, історичні передумови виникнення, спільне і відмінне зазначеної книги з більшістю тогочасних букварів, зокрема «Грамматкою» П. Куліша, «Українською абеткою» М. Гаццука, «Грамматикою» К. Шейковського та «Азбукою по методу Золотова для Южно-русского края», що вимагає цілісного аналізу значення «Букваря Южнорусского» у педагогічному доробку митця.

Формулювання цілей статті: розкрити педагогічне новаторство «Букваря Южнорусского» Т. Шевченка як вершинного прояву української педагогіки 50–60 рр. XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тарас Шевченко – видатний український поет, прозаїк, драматург, художник, політичний і громадський діяч. Він був людиною універсальних обдарувань та інтересів. Все його життя і творчість були присвячені українському народу. Поет мріяв про ті часи, коли його країна буде незалежною державою, коли в Україні шануватимуться мова, культура та історія народу, а люди будуть щасливими.

Педагогічна спільнота не часто згадує про те, що останньою прижиттєвою книгою, яку видав Т. Шевченко, була педагогічна праця – «Буквар». Повна її назва – «Букварь Южнорусский» (прикметник «южнорусский» Т. Шевченко дописав з огляду на вимоги цензури, у своєму ж листуванні він ніколи цю книгу так не іменував, називаючи її, як то й належить у старожитній українській звичаєвості, «Букварем»). Значення цього видання для автора «Катерини» і «Гайдамаків» було настільки великим, що майже в кожному з листів зламу 1860–1861 рр. він згадує про свій «Буквар». У листі від 4 січня 1861 р. письменник настановляє Т. Ткаченка: «Посилаю тобі 10 моїх Букварів на показ, а з контори транспортом ти получиш їх 1000, і, не розв'язуючи тюка, передай його, хто там старший над воскресними школами. То йому й передай, а він нехай, як знає, спродасть, а грошики положить в касу воскресної школи» [3]. А в листі від 12 січня 1861 р. до М. Чалого Шевченко пише: «Будьте здорові, з Новим Роком! Посилаю вам сьогодні свого добра 1000 штук. Прийміть його, та що хочете, те з ним і робіть. Добре було б, якби його можна було пустити на села: там би воно швидше прийнялося» [3]. Взагалі, Т. Шевченко до видання своєї останньої книги ставився трепетно, це – з Шевченкового погляду – була справа вища за власні інтереси й інтереси його респондентів, справа загальнонаціонального значення. У листі до М. Чалого від 4 січня 1861 р. він напише: «Я і чув, і читав, що Високопреосвященний Арсеній [авт. – тогочасний митрополит Київський] дуже возревновав о сільських школах і жаліється, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій Буквар, і, якщо вподобається, то я йому пришлю хоч 5000 екземплярів. Звичайно, за гроші (по 3 коп.), бо це не моє добро, а добро наших убогих воскресних шкіл, – так і скажіть йому.» [3] Аби роздобути гроші на видання

«Букваря», хоч Шевченко і називав його джерелом дитячих сліз та ворогом дитячої волі (Т. Шевченко був і творцем книги, і спонсором видання, всі кошти від розповсюдження якого йшли на потреби недільних шкіл), недавній політичний засланець вирішує розіграти в лотерею спеціально виконаний ним автопортрет. У вересні 1860 р. на виставці в Петербурзькій академії мистецтв Т. Шевченко представляє цей витвір і 5 нових графічних офортів. Успіх його як художника і серед широкої публіки, і серед академічних кіл був настільки великим, що за офорт «Вісафія» Т. Шевченку присвоюють звання академіка гравюри (сучасники навіть називали його «російським Рембрандтом»). Отже, «Буквар» створив не лише геніальний поет, а й офіційно визнаний науковою і мистецькою спільнотою академік.

Але якою б важливою не поставала для Т. Шевченка проблема з укладанням, виданням і розповсюдженням «Букваря», вона все ж окреслювалася для поета складовою більшої освітньої потреби; в листі до М. Чалого від 4 січня 1861 р. Шевченко пише: «Думка єсть за Букварем напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як Буквар. За лічбою етнографію і географію в 5 копійок; а історію, тільки нашу, може вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике б само зробилося».

Відразу ж потому, як Т. Шевченко скинув із себе солдатську шинель та отримав можливість (хоча і під наглядом поліції) більш-менш вільно діяти в суспільному просторі, він заходився предметно цікавитися освітніми українськими проблемами. Одне з важливих свідчень цьому – в листі від 4 січня 1858 р. до П. Куліша: «ГраMATка» твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як тобі й розказать. Розкажу колись, як дасть Бог, побачимось, а тепер тільки дякую, і ще раз дякую, і більш нічого»[3]. Вона була в нашій педагогіці явищем непересічним, і, як наголошує В. Яцюк [8], Шевченків «Буквар» був багато в чому композиційно і змістово їй суголосним: автори обох книг [і П. Куліш, і Т. Шевченко] залучають в оперативне поле освітянських практик пам'ятки української словесності – думи, прислів'я і приказки, подають фрагменти з архітвору нашої літератури – «Давидових псалмів» в Шевченковому переспіві й т. ін. Але за всіх своїх безсумнівних чеснот «ГраMATка» П. Куліша мала один недолік: це було розкішне видання, яке коштувало дорого – 50 копійок («Буквар» Т. Шевченка згодом коштуватиме 3 копійки).

Прагнення до освіти в народі було дуже велике. Для задоволення цих потреб у 40-х і особливо 50-х роках ХІХ ст. виходять у світ багато нових підручників, зокрема букварів. Одні з них продовжували старі традиції і тому зазнавали критики зі сторони В. Белінського, М. Добролюбова, М. Чернишевського. Інші висвітлювали прогресивні напрями педагогічної думки.

З новою силою інтерес до освітянських проблем спалахнув у Т. Шевченка під час останніх у його житті відвідин України (червень-серпень 1859 р.), вся громадськість якої була охоплена рухом підтримки т.зв. «недільних шкіл», котрі були значним показником того, що народ вимагає освіти. Власне, ця проблема була складовою ширшого суспільного контексту: в ті роки всі, включаючи навіть царських бюрократів, усвідомлювали, що в Російській імперії, яка тільки-но програла європейським державам Кримську війну, має в найкоротший термін бути скасоване кріпацтво і здійснено комплекс реформ, – інакше її очікує доля архаїчної Персії або Османської імперії. Але селяни лишалися неписьменними, і тому народолобці, яких згодом назвуть

«хлопоманами» й «народниками», поставили собі за мету просвітити український люд. Недільні школи стали формою реалізації цього завдання: в них у святковий день мали навчатися грамоті дорослі й діти, причому йшлося про світську школу, а не церковну, яка стала знаряддям русифікації. Україна в цьому ідеалістичному русі інтелігенції мала першість у цілій імперії: перша з недільних шкіл постала в Києві 11 жовтня 1859 р., потім приклад киян наслідували майже в кожному місті, де були гуртки «українофілів». Ледве чи було в Україні таке місто, де б не було недільної школи.

Зустрівшись у м. Києві зі студентами та педагогами, які опікувалися недільними школами, Т. Шевченко повною мірою усвідомив, наскільки велике значення має як, з однієї сторони, правильна постановка цілої освітянської справи, так з іншої – конкретне впорядкування принципів підбору педагогічної літератури. Заклопотаний тим, щоб недільні школи могли успішніше виконувати свої завдання, Т.Г. Шевченко взявся за складання для них букваря. Восени 1860 р. він наполегливо працював над букварем, і в листопаді книгу було завершено.

Буквар розглядали два цензори: від духовного відомства архімандрит Фотій I і від Міністерства народної освіти – О. Бекетов. Відомо, що духовна цензура не хотіла давати дозволу на випуск букваря, і Шевченкові довелося особисто йти до петербурзького митрополита, клопотатися за долю книги.

Після одержання дозволу духовної цензури буквар розглянув О. Бекетов, дозволив друкувати його, і вже на початку січня 1861 р. книга вийшла з друку.

Як показує назва, Шевченко уклав свій буквар українською мовою. Він був розрахований на обслуговування недільних шкіл. Приступаючи до роботи над букварем, Шевченко вивчив ті букварі, які були тоді в ужитку. Ще не перебуваючи на засланні, він ознайомився з букварем, складеним П. Кулішем у 1857 році під назвою «ГраMATка». Це був не тільки буквар, а і книга для читання, і підручник з арифметики. Крім того, тут були й інші матеріали.

«Українська абетка Гаццука» вийшла з друку весною 1860 р., за півроку до видання Шевченкового букваря. Ця «Абетка» надрукована церковно-слов'янською азбукою. Шевченко не міг не знати цієї «Абетки», але він ніде про неї не згадує.

Каленик Шейковський, студент Київського університету, надрукував свій буквар в університетській друкарні. Хоча П. Куліш випустив свою «Граматику» в 1857 р. і в ній запровадив свою транскрипцію, яка далі стала називатися кулішівкою, проте Шейковський дотримувався своєї власної системи: перша частина «Домашньої науки» зветься «Початки», друга частина – «Вищі початки», подає зв'язний текст для читання. Домашня наука Шейковського, в основному, побудована за системою букваря Золотова (для російських шкіл). В. Золотов застосовував до навчання грамоти звуковий метод, в основу своєї системи він поклав засвоєння складів. Спочатку його азбука знайомить з усіма голосними, а далі вже з приголосними, які сполучаються послідовно з різними голосними. Шевченка, мабуть, не задовольняли дві особливості «Азбуки по методу Золотова для Южно-русского края»: по-перше, наявність беззмістовних складів, а по-друге, – обмежена кількість зв'язних текстів для читання. Про матеріал цього читання, про те, щоб навчання грамоти поєднувалося з формуванням інтересу до читання, щоб тексти зацікавлювали учнів, Золотов не дбав.

Шевченко, проаналізувавши найпоширеніші російські букварі й українські букварі Куліша, Гаццука та Шейковського, сформував свій погляд на способи навчання дорослих грамоти. Він був рішучим ворогом читання ізольованих, беззмістовних складів. Він дуже добре пам'ятав часи свого навчання грамоти, які описав у російськомовній повісті «Княгиня». Шевченко називає себе безталанним, що йому треба вчитися, а його ровесники не знають, ні що таке школа, ні що таке буквар, ні хто такий дяк. Ізольовані склади, які були у Золотова, в синодальному букварі, у Шейковського, відразу ж нагадували йому всі букварі, які немало завдали клопоту у власному учінні. Тому Шевченко запропонував спочатку вивчити з дорослими учнями абетку, а далі ж відразу приступати до читання зрозумілого тексту. Він відкинув плутаний поділ складів на прямі, обернені, серединні й інші.

Якщо порівнювати текстовий матеріал «Букваря» Шевченка з відповідним матеріалом українських букварів, то не можна не бачити того, що Шевченко дає значно менше текстів релігійного змісту, ніж інші автори. Проте релігійний зміст частини «Букваря» можна пояснити як виступ практично-політичний. Усі переспівані псалми звучать із контекстом соціальної нерівності.

Не релігійність характерна для букваря поета, а глибокий гуманізм. Шевченкове серце палало гарячою любов'ю до народу, страждання народу були його стражданнями, жодного слова протиставлення національностей він не допустив у буквар.

Виданням свого «Букваря» Шевченко хотів прислужитися справі навчання неписьменних їх рідною мовою. Він піклувався про те, щоб його «Буквар» потрапив до села. Звістка про те, що Шевченко склав «Буквар», швидко рознеслася по Україні. У селі чекали не тільки на буквар, а й на інші підручники Шевченка. Преса, крім найконсервативнішої, поставилася прихильно до «Букваря» Шевченка. І загальна, і педагогічна преса містила повідомлення про вихід «Букваря» та рецензії на нього. Позитивно оцінили фольклорний матеріал «Букваря»: Прихильно поставилися до «Букваря» Шевченка і «Московские ведомости», де була надрукована стаття «Про малоруські азбуки». У статті подано огляд букварів Куліша, Гаццука, Шейковського, повідомлено, що вже вийшов із друку «Букварь Южнорусский» Т.Г. Шевченка. Не вдаючись до опису «Букваря» у статті зазначено, що ім'я автора книги говорить на його користь. Газета вітає вихід українських букварів і бажає успіху справі народної освіти [6].

Необхідно відзначити і те, що несподівано зіронізував П. Куліш: «Шевченко почав «Кобзарем», а закінчив «Букварем», адже Шевченкова книга виявилася популярнішою за «Грамотку» Куліша.

Визначальним і для самого Т. Шевченка, і для відвертих і прихованих його ворогів було те, що творцем «Букваря» був загальноновизнаний літературний геній. Адже «Букварь Южнорусский», хоча він і став вершинним проявом української педагогіки 50–60 рр. XIX ст., не зміг би зреалізувати свою виховну чинність поза суспільними потребами епохи, в якій рух «недільних шкіл» виявився співзвучним літературно-культурному відродженню.

Висновки. Т. Шевченко мріяв про таку народну школу, яка не обмежує змісту своєї навчальної роботи тільки елементарною технікою грамоти і лічби. Він мріяв про освіту, яка повинна давати широкий кругозір, яка повинна давати знання з історії, етнографії та географії.

Своїм букварем великий поет хотів бути корисним власному народові. Шевченко, який мріяв про щастя народу, намагався поширювати освіту серед

нього. Шевченко узявся за видання «Букваря» без будь-яких спонукань і заохочень, розраховуючи тільки на себе. Буквар знаменував собою початок реалізації широких задумів поета у справі піднесення культурного рівня мас, піднесення їх національної свідомості. Шевченко хотів підпорядкувати елементарну освіту цілям розумного і морального зростання людства.

У «Букварі» вміщено багато матеріалу для роздумів про життя простого люду, про добро і зло. Тексти прищеплювали любов до живої народної мови. Книга допомагала пробуджувати у читачів почуття власної гідності і критичне ставлення до дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буквар Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / підгот. А. Ф. Нечипоренко // Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» : – К., 2011. – Режим доступу : <http://kpi.ua/1110-6>.
2. Букварь южнорусский / Шевченківський словник : у 2 т. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН Укр. РСР. – К. : 1976. – Т. 1. – С. 89–90.
3. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : Хроніка його життя / О. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 581 с.
4. Потоцький П. «Буквар» Шевченка / П. Потоцький // Хроніка 2000 / [редкол. : Ю. Буряк (голова ред.) та ін.]. – К., 2007. – №71 : Україна освітня : історія, персоналії, поступ. – С. 571–574.
5. Хоменко. О. Шевченків «Буквар» як українознавча модель державного стандарту освіти / О. Хоменко // Українознавство. – 2009. – №4. – С. 177–182.
6. Чавдаров С. Х. Буквар Т. Г. Шевченка / С. Х. Чавдаров // Збірник пам'яті Т. Г. Шевченка : до 125-річчя від дня народж. : 1814–1939 / НДІ педагогіки. – К.; Х., 1939. – С. 76–111.
7. Шевченко Т. Буквар південноруський 1861 року / Т. Шевченко / – К. : Веселка, 1991. – 63 с.
8. Яцюк В. Кобзаревий «Буквар». [Електронний ресурс] / В. Яцюк. – Режим доступу : <http://abetka.ukrlife.org/bukvar1.htm>

УДК 37.017.4:316.614.

5:821.161.2-1.09Шевченко

Тетяна Константінова

УКРАЇНЬСЬКА РОДИНА ЯК ЧИННИК ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

В статті розкриваються ідеї Т. Г. Шевченка з питань освіти і виховання дітей. Зокрема, основна увага приділяється значенню родини у формуванні особистості дитини.

Ключові слова: творчість Т. Г. Шевченка, українська родина, формування особистості.

Аналіз народної педагогіки, творів мистецтва свідчить, що в українських традиціях чинне місце займає культ родини, рідної домівки, глибокої пошани до батьків та свого роду. У творах українських письменників різних часів висловлені цінні ідеї з питань освіти та виховання дітей, чимало з яких не

втратили актуальності й нині. У часи відродження української духовності, актуальними є думки Великого українського поета, художника, мислителя, гуманіста Тараса Григоровича Шевченка.

Надзвичайно цінним є те, Тарас Шевченко у своїх творах порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості. Його жага до знань, відданість рідній землі, неупинна боротьба за свободу зробили його оберегом України.

Саме Т. Шевченкові належить виняткова роль у згуртуванні української нації, у розвитку та формуванні свідомості українського народу. Оспівуючи минувшину, погляд «Кобзаря» спрямований у майбутнє. Поет кожне явище життя, подію минувшини чи сьогодення вимірює мірою народної моралі, чистотою душі працюючої людини, у своїх творах звертається до людського сумління, до почуття справедливості.

Вивчаючи педагогічні погляди Т. Г. Шевченка, сучасні дослідники (П. Зайцев, І. Коровицький, Н. Кузьменко, П. Потоцький, С. Сірополко, С. Стельмах, О. Федорук, В. Яременко, В. Яцюк, В. Щурат та інші) визначили, тема гармонійної сім'ї посідає в його поезії одне з основних місць. У своєму баченні ідеального суспільства Тарас Григорович визначає сім'ю основою держави.

Родинне вихованням у сучасному суспільстві є надзвичайно актуальним, оскільки збільшуватися кількість неповних сімей. Багато батьків, шукаючи роботу, змушені на тривалий час залишати дітей. Діти народжуються і живуть у сім'ях, де батьки не одружені офіційно. За таких умов дитина не отримує повноцінного емоційного, морального виховання.

Важливість позитивного клімату в сім'ї та його вплив на дитину доводять дослідження В. Сердюка, С. Кулакова, І. Шилова, І. Гребенникова та інших. Науковці доводять, що психологічний клімат сім'ї має створювати емоційний комфорт, який виникає в ході об'єднання душевних переживань, настрою, ставлення до світу і один одного членів сім'ї. Створення позитивного психологічного клімату в родині нерозривно пов'язане з таким важливим чинником як морально-ідейні цінності певної сім'ї. Стосунки між її членами, їхні особистісні якості складають атмосферу становлення тендітної душі малюка. Основою сприятливого клімату є узагальненість моральних ідеалів чоловіка та дружини, що породжує ідейну колективну згуртованість усіх суб'єктів сімейних відносин.

Науковці (В. Сердюк, С. Кулаков, І. Шилов та інші) виділяють два типи сімейного клімату: сприятливий та несприятливий. Ознаками сприятливого психологічного клімату є: згуртованість, подружня сумісність, можливість всебічного розвитку особистості кожного члена родини, висока доброзичлива вимогливість один до одного і до себе самого, почуття захищеності та емоційної задоволеності, висока внутрішня дисциплінованість, принциповість, відповідальність, бажання й уміння зрозуміти іншого, можливість вільно висловлювати свою думку з будь-якого питання в прийнятній для іншого формі, прагнення проводити вільний час разом (хай то буде домашній вечір у колі сім'ї чи подорож), уміння адекватно розподілити обов'язки, щоб усі були завантажені залежно від своїх можливостей. Ознакою сприятливого психологічного клімату є також відкритість сім'ї, а саме – доброзичливі стосунки з родичами, сусідами, друзями, знайомими. Що стосується несприятливого клімату сім'ї, то виділяють наступні чинники: постійні

конфлікти, аморальна чи асоціальна поведінка батьків, низький рівень матеріального забезпечення сім'ї, відсутність у батьків педагогічних навичок знань, несприятливі психологічні риси батьків (агресивність, внутрішня конфліктність) та інші.

Сучасні дослідники встановили, що поза родиною дитина проводить 70% всього активного життя, але доведено, що лише 20-40% негативних впливів на психічне здоров'я дитини пов'язані саме із оточуючим життям. Найважливішим для психічного здоров'я дитини є психологічний клімат родини, ставлення до дитини у сім'ї. Відомий філософ і психолог С. Рубінштейн наголошував: «Найдорожчі і найкращі люди в дитини – це батьки. Потреба в батьківській любові не тільки найміцніша із всіх людських потреб, а й найдовша». Тому батьки є першими вчителями й вихователями для дитини. Сила їхнього впливу на формування особистості малюка надзвичайно велика. Також велике значення на сімейний клімат має ставлення батьків до дітей. Батьківське ставлення – «це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння» [6]. У ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних відносин. У них знаходять свій прояв особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв'язки сім'ї тощо. Відомо, що почуття симпатії відіграють значну роль у виховному процесі та взагалі у становленні особистості дитини. Адже виховання – це важка праця, яка значною мірою обумовлена батьківською любов'ю, ставленням, тим, що благо дитини для них не менш, а нерідко і більш важлива річ, ніж власне. Тому порушення почуття симпатії у батьків може спричинити негативні наслідки, порушити процес педагогічно обумовленого виховання. Заслугове на увагу класифікація основних стилів батьківської поведінки запропонована І. Дубровіною. Досліджуючи методи впливу батьків на дітей, які виявляють негативні емоції, порушуючи проблему створення сприятливого клімату в сім'ї для розвитку дитини, вона виокремила такі з них: «командир-генерал» – цей стиль виключає можливість будь-якої альтернативи, прагне тримати всі події під жорстким контролем, заперечує найменший вияв негативних емоцій. Зміст взаємин з дитиною («Спинись!», «Схаменись!») зазвичай викликає у неї образу, бажання заперечувати і проявляти жорстокість. В основі ставлення – батьківська переконаність у тому, що всі права належать їм. Основними засобами впливу виступають накази, команди і погрози, спрямовані на всебічний і повсякчасний контроль. Наступний стиль «батько-психолог». Деякі батьки виступають у ролі психолога і намагаються аналізувати проблему, що виникла. Це проявляється в тому, що дорослі ставлять численні запитання, спрямовані на діагностику, інтерпретацію й оцінку подій, вчинків, вважаючи, що таке право дає їм володіння «вищого знання». Батько-психолог повсякчас прагне пізнати всі деталі, що повністю позбавляє дитину бажання відкривати свої внутрішні почуття. Стиль «суддя» – при сповіданні цього стилю, дитина вважається винною ще до винесення рішення. Єдина мета, яку переслідують батьки-судді – довести правомірність власної позиції. Стиль батьківського спілкування «священик» – наближається до менторства. Повчання, переважно, зводяться до моралізування з приводу того, що відбувається. Усі висловлювання батьки, зазвичай, починають словами: «Ти повинен...» або «Ти не повинен», вважаючи, що таке ставлення забезпечить формування у дитини тільки «правильних» почуттів. Стиль «батьки-циніки», як

правило, переповнені сарказмом, намагаються в той чи інший спосіб принизити дитину. Вони демонструють свою перевагу за допомогою відчуження і відрази до того, що відбувається. Стиль «батьки-опікуни», коли деякі порушення виховання пов'язані з дорослішанням дитини і побоюваннями батьків, у зв'язку з цим процесом, втратити свої позиції та авторитет. У реальному житті це проявляється у наданні переваги дитячим якостям, створенню ролі «маленької дитини». Спостерігаються намагання батьків ігнорувати сам факт дорослішання сина або доньки, у яких з підвищеною увагою культивуються такі дитячі якості, як безпосередність, наївність, грайливість. Для таких батьків дитина залишається «ще маленькою», що знижує рівень вимог до неї, створюючи потураючу гіперпротекцію [1].

Причина емоційного відторгнення, жорстокого ставлення нерідко полягає в тому, що в дитині батьки немов би бачать риси характеру, наявність яких вони відчують, але не визнають відкрито у самих себе. Це може бути агресивність, схильність до лінощів, потяг до алкоголю, негативізм, нестриманість. Намагаючись подолати такі (істинні чи надумані) якості дитини, батьки одержують від цього емоційну вигоду для себе, нав'язуючи сину роль «невиправного», «хулігана» тощо. Такі дії допомагають батькам вірити, що в них самих подібні якості відсутні. Батьки багато й охоче розповідають про свою непримиренну і постійну боротьбу, про різні заходи і суворі покарання, до яких вони вдаються. Водночас у їхніх висловлюваннях виразно проглядається впевненість, що ніякі намагання не допоможуть, адже дитина «за своєю натурою» така вже є і виправити її просто неможливо. Крім зазначених типів, у психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття – неприйняття дитини, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне обмеження свободи [2].

У психолого-педагогічній літературі застосовується також поняття батьківських установок щодо дітей, які визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих, які також впливають на психологічний клімат у сім'ї. Такі установки «є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею» [3]. Батьківські установки чи позиції щодо дітей звільняють дорослих членів сім'ї від необхідності кожного разу приймати нове рішення за стандартних життєвих ситуацій, вони можуть виступати фактором, який зумовлює «інертність виховної діяльності та труднощі у пристосуванні до нових ситуацій» [3].

Ставлення батьків до дітей визначається, як правило, двома основними чинниками – любов'ю і соціальним обов'язком. Лише за розумного їх поєднання, можливе успішне формування в сім'ї повноцінної у моральному розумінні особистості. Усі ці чинники мають великий вплив на психологічний клімат у сім'ї, який в свою чергу впливає на дитину, на її здоров'я, виховання, розвиток і навчання. Сім'я – одна з найвеличніших цінностей, створених людством за період існування. Сім'я – своєрідний центр формування особистості дитини, виховання її характеру, волі, громадської свідомості. Любов і дружба, взаємна підтримка батька й матері для дитини – приклад для наслідування. Як заповідав Великий Кобзар: «Любітьесь, діточки, весною. На світі є кого любить і без користі. Молодою, пренепорочною, святою в малій хатині буде жить любов та чистая».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 98 с.
2. Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – С. 24–26.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1987. – 639 с.
4. Кравець В. П. Психологія сімейного життя : навчальний посібник для педвузів із спец. «Практична психологія» / В. П. Кравець. – Тернопіль : Шк. світ, 1995. – С. 105–121.
5. Постовий В. Г. Цінності української родини / В. Г. Постовий // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах. – К. : Рідна шк., 2000. – 156 с.
6. Психологічна допомога сім'ї : посібник / За ред. З. Г. Кісарчук. – К. : Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1998. – С. 15–20.
7. Рыбалко Е. Ф. Влияние оценки и самооценки личностных качеств на напряжённость семейных отношений / Е. Ф. Рыбалко // Семья и личность (психолого-педагогические и медико-психологические проблемы). – М. : Педагогика, 1981. – С. 192–193.
8. <http://kobzary.org/id17.htm><http://bookland.net.ua/author/204+Taras+Grigorovich+SHevchenko.html>

УДК 37.012

Анна Крижна

ШЕВЧЕНКОВА ПЕДАГОГІКА

У статті розглядається вклад Т. Шевченка у народну педагогіку, проаналізовані основні думки з вибраних творів.

Ключові слова: педагогіка, народна педагогіка, етнопедагогіка, шкільне виховання.

Виклад основного матеріалу. Тарас Григорович Шевченко як професор університету св. Володимира був добре обізнаний з педагогічними ідеями свого часу, цікавився станом шкільної справи в Україні. У своїх прозових і поетичних творах висловив чимало цінних думок з питань виховання й освіти, багато з яких не втратили своєї актуальності й сьогодні.

У поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» Тарас Григорович щиро закликав:

Учітесь, читайте,
І чужому навчаєтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.

Це мовить сама українська народна педагогіка устами одного зі своїх найкращих вихованців, поета-пророка, який в усіх творах – поетичних, прозових, драматургічних, наукових, епістолярних-продовжив і розвинув традиції нашої етно-педагогіки [2, с. 19–20].

Високо цінуючи і палко люблячи свій народ, поет водночас визнавав, що кожен народ може мати і має своє характерне обличчя, свою історію, мову, культуру, свою усну народну творчість. Такі національні психічні ознаки виявилися в його творчості. Окрім психічного характеру, українська література виявляє і соціальний дух нації, який дуже відрізняється від інших європейських і слов'янських націй.

Про педагогічні погляди Т. Шевченка вже йшлося у працях учених-педагогів С. Чавдарова, О. Мазуркевича, Д. Федоренко та ін.

Т. Г. Шевченко – видатний мислитель, великий український поет і художник, один із визначних гуманістів світу – не був педагогом у прямому розумінні цього слова, проте у своїх творах висловив надзвичайно цінні думки з питань освіти та виховання дітей, багато з яких не втратили актуальності й сьогодні, коли інтенсивно воскресає народознавство, українознавство, зокрема й народна педагогіка.

Творчість Шевченка – це невичерпне джерело, дорогоцінна скарбниця для всіх, особливо істориків, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, письменників, педагогів. Тож варто ще раз торкнутися одного із аспектів – порушити питання про роль народної педагогіки, фольклору й етнографії у художній практиці Кобзаря. Не претендуючи на «відкриття», хочемо ще раз нагадати, що Шевченкова спадщина така ж багатюща і невичерпна, як сама народна творчість. Слова «народний», «Шевченків» стали синонімами [1, с. 18].

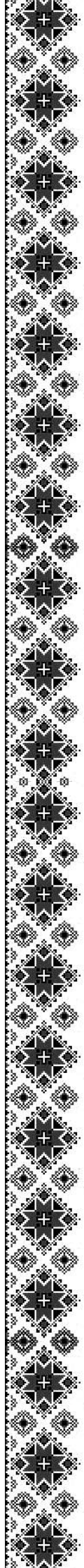
Цікаво, що протягом багатьох десятиліть радянські дослідники творчості Шевченка постійно підкреслюють його революційні заклики: «Громадою обух сталить та добре вигострить сокиру», «І вражою злою кров'ю волю окропіте» тощо. Наголошували на його «безбожності». Тепер же, коли країну нашу довели до руїни, народ до злиднів, розбрату, національної ворожнечі, – тепер закликають нас до милосердя, самопожертви, всепрощення тощо. І великого Кобзаря намагаються інтерпретувати як таку-собі добреньку людину: лагідну, сумирну, богобоязливу, гуманну і т. д., забуваючи, що Т. Шевченко – явище гігантських вимірів. Це і революційний бунтар, гнівний викравач неправди й експлуатації, це і глибокий лірик, це і видатний педагог, знавець народної педагогіки. [3, с. 58].

Як відомо, великий поет народився у кріпацькій сім'ї і тому навіть не мріяв про нормальну, систематичну освіту. Рано залишившись сиротою, Тарас на все життя зберіг у своїм серці любов до дітей, особливо до бідняків. За спогадами його сучасників, він віддавав останні гроші на частування малят гостинцями, дарував їм іграшки та ін. З великою пошаною ставився до людей, котрі любили малят, змальовував їх у своїх творах (Яким Гирло, Никифор Сокира, старі солдати Туман, та А. Обеременко – з прозових його творів).

З любов'ю ставився Кобзар до дітей-сиріт і майстерно змальовував їх у художніх і малярських творах. Так він створив понад 20 картин на подібну тему: полотно «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці», «Байгуші під вікном» («Державний кулак»), «Мати має дитину», «Хлопчик із собакою в лісі», «Казахський хлопчик дримає біля грубки», «Молитва матері», «Байгуші», «Постать хлопчика». Ілюстрації до поеми «Слепая» та ін.

І в багатьох поетичних творах поет змальовує образи дітей та матері, свої почуття до малят він висловлює такими словами:

Ох діти! Діти! Діти!
Велика божа благодать!

Вже в поемі «Катерина» бачимо сироту Івася, який став поводити у сліпця-кобзаря. Тут же показано народні традиції, за якими дівчину-покритку зневажає все село, а батьки виганяють з хати, хоч і люблять її.

Йдучи за народною педагогікою, поет славить жінку-матір, яка є вічною вболівальницею за долю своїх дітей.

Мати мріє бачити своїх дітей щасливими, заради щастя дитини вона здатна на будь-яку самопожертву («Сон» («На панщині пшеницю жала»), поема «Наймичка» та ін.). Він захоплено пише про трудові родини, в яких бачить теплі й щирі взаємини, справжнє виховання дітей («Садок вишневий коло хати», «Сон», «Якби ви знали паничі» та ін.).

Питання освіти та виховання майбутнього покоління наскрізним мотивом звучать у його повістях, щоденнику та листах. Він показує основні чинники формування людини, викриваючи систему тодішньої освіти, що випускала в світ неосвічених безсоромних чиновників, офіцерів-п'яниць, ледарів та ін. Для широких же народних мас грамота взагалі була недоступною. А якщо й вивчиться хтось читати й писати, коли поталанить йому стати хоч би й писарем сільським, то він і починає обдирати своїх же братів-селян.

Висміюючи тодішню систему народної освіти, у повісті «Капитанша» Шевченко писав: «Тут-то я только узнал, что значит так называемый грамотный русский человек... Мужички наши недаром говорят: «Не буде добра и правды на земли, пока письменным очи не повылазятъ». Только вследствие глубокого презрения к этим грамотиям могла родиться подобная поговорка, что бы подумал про моих земляков великий ревнитель народного образования Ланкастер?... Общая грамотность в народе- величайшее добро, но где 100 один грамотный – величайшее зло. Я ничего не знаю безнравственнее и отвратительнее сельского писаря: он первый грабитель бедного мужика, лентяй, пьяница, сосуд всех мерзостей и первый развратитель простодушного мужичка, потому что он святое письмо читает».

У цій повісті письменник стверджує, що працьовита людина – найщасливіша. З великою симпатією змальовує він образ дівчинки Варочки, зокрема ставлення її до навчання, показує трудівника-солдата старого Тумана, котрий скромно приховує від інших свій потяг до знань, до хоч якої-небудь освіти.

Тарас Григорович був добре обізнаний з життям, побутом і звичаями українського народу. Його увагу завжди привертала народні традиції та обряди. Описуючи їх, він не лише захоплювався ними, а завжди висловлював прагнення поліпшити життя знедоленого народу, застосувати елементи етнопедагогіки у вихованні малечі. Він показує обряди весілля, хрестин, освячення хати, пасіки тощо. У повісті «Наймичка», зображуючи народний звичай – святкування дня урожаю – обжинки, він з любов'ю змальовує образ «цариці» цього свята – молоді дівчини Лукії, сцени частування її батьками гостей-жниварів [3, с. 21].

Приємно, що народний поет ще півтора століття тому закликав звільнити жінку від непосильної праці в полі. Прикро лише, що наші винахідники і в космічний вік ще мало конструюють машин, які б замінили людський труд у багатьох видах робіт. Щоб сапи, лопати, граблі і т. ін., як і серпи, можна було бачити тільки в музеях.

Питання навчання і виховання висвітлюються і в повісті «Варнак». Дитина з простого народу виявляється здібною, талановитою, а панське дитя, розбещене змалку, вчитися не хоче, не здібне. Часто з великою пошаною автор

говорить про святі книги, старовинні видання. Він знає багато переказів, притч, пісень зі святого письма.

Великої ваги надавав Шевченко недільним школам, допомагав їм матеріально, зокрема передавав їм чимало примірників «Кобзаря» 1860 р. Для цих шкіл він написав і свій підручник «Букварь южнорусский». Це перший підручник для навчання грамоти в школах України, написаний українською мовою, він став значною подією у розвитку народної освіти. Автор старанно продумав зміст, структуру, методичний апарат підручника, в якому відображено тогочасні передові педагогічні ідеї, застосовуються принципи народності, доступності, цікавості.

Висновки. Висловлені поетом думки про народну грамоту, виховання, про роль матері та сім'ї у вихованні дітей, жіночу освіту, професію педагога, увага до недільних шкіл, участь у створенні підручників – це ще одне свідчення його відданості справі народної освіти, великої ролі у збагаченні народної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стоянов В. А. З народного напившись джерела. Тарас Шевченко про освіту та виховання / Валерій Аркадійович Стоянов // Рідна школа. – 1996. – № 3. – С. 25–26.
2. Лукич М. Шевченкова педагогіка / Микола Лукич // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 19–23.
3. Федоренко Д. Т. Тарас Григорович Шевченко і народна педагогіка / Дмитро Тимофійович Федоренко. // Рідна школа, 1993. – № 3. – С. 58–59.

УДК 821.161.2. 09

Наталія Лазута

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО ДІТЕЙ І МАТЕРИНСТВО

У статті висвітлені погляди Тараса Григоровича Шевченка на дітей та материнство. Розкривається ставлення поета до дітей, наводяться назви поезій для дошкільників. Проаналізовано образ жінки-матері в творчості Тараса Шевченка.

Ключові слова: Тарас Шевченко, творчість, дитинство, поезії для дітей, образ жінки.

Постановка проблеми. І знову – березень... І знову линуть до нас думи геніального українського поета Тараса Григоровича Шевченка. Традиційно український народ у цей весняний час звертається до постаті Великого Кобзаря, яка у своїй величч була, є і залишатиметься ні з чим незрівнянною, невичерпною для людського подиву й осягнення.

Тарас Григорович Шевченко – це слава і гордість українського народу. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею. Він росте і й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення [4].

З метою гідного відзначення 200-річного ювілею видатного сина українського народу, Указом Президента України від 11. 04. 2012 № 257/2012 2014 рік оголошений Роком Тараса Шевченка.

Значення його постаті для українського народу неоціненне. Неперевершений світоч української культури, геніальний поет, художник, мислитель Тарас Григорович Шевченко відомий в історії України як непохитний борець за її державну незалежність та політичну самостійність, за повне визволення українського народу від національного й соціального гноблення. Тарас Шевченко піднісся до вершин людського духу, до вершин вселюдської любові, бо був найбільшим патріотом України, заповідав нам любити свій народ, плекати свою культуру [5].

Мета статті – розкрити ставлення Тараса Григоровича Шевченка до дітей, дослідити поезії для дошкільників, проаналізувати образ жінки-матері в творчості Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Народився Тарас Григорович в селі Моринцях Звенигородського повіту (нині Черкаська область) в сім'ї селянина-кріпака. Ріс Тарас розумною, допитливою дитиною, хотів усе знати. Наслухавшись розповідей про залізні стовпи, які нібито підпирають небо, він загорівся бажанням подивитися на них і пішов їх шукати. Мабуть, ця пригода й була символічним початком життя Великого Кобзаря.

У дев'ять років малий Тарас залишився без матері. Життя в сім'ї стало нестерпним, коли батько одружився з вдовою, яка мала трьох своїх дітей. Хлопчина змушений був терпіти знущання лихої мачухи. В одинадцять років Т. Шевченко втратив і батька [1].

Дитячі враження залишили глибокий слід у свідомості Кобзаря і мали величезний вплив на формування його особистості, і на всю його творчість. Уже в дитинстві він відчув на собі, що таке кріпацтво, знущання сильного над слабким, голод, сирітство, найми і виснажлива праця. Одна з характерних особливостей творчості Т. Шевченка полягає в асоціативній єдності епізодів біографії автора з життям його героїв, твори митця мають виразно соціальний характер.

Вірш-спогад «Мені тринадцятий минало...» несе велике соціальне узагальнення. Мотиви безрадінного дитинства звучать в автобіографічному вірші Шевченка, в якому до болю трагічно переплелись важке сирітство зі світлими хвилинами та надіями на людське щастя [5].

Рано залишившись сиротою, Тарас Григорович на все життя зберіг любов, приязнь і ніжність до дітей. Його ідеалом земної гармонії, символом ладу є «щаслива мати молодая з своїм дитяточком малим». Із ніжністю та тонким психологізмом змальовував поет їхні образи у поетичних, прозових і живописних творах.

Його біографія дає нам кілька прикладів прихильності до малечі. Ось як розповідає О. Кониський: «Прибуваючи в Києві, пішов він намалювати список з руїн Золотих Воріт; пішов з самого ранку, сказавши, що до вечора не вернеться... О. Чужбинський пішов до Золотих Воріт, щоб переказати Тарасові, що його кличуть на вечір. Приходить туди, дивиться, аж Тарас, розіславши на землі хустку, посадив на неї чийось дівчинку літ трьох і бавить її, роблячи їй забавку з паперу. Тарас розповів, що о годині п'ятій, малюючи образ з Золотих Воріт, почув, що за валом вельми голосить дитина. Він пішов на крик, в рові за валом сиділа дитина і жалісно плакала. З людей – навкруги нікого. Мусив він спуститися в рів і забрати дитину. Сяк-так він зумів її забавити, але як не силкувався – не можна було довідатися від неї, чия вона. Тоді О. Чужбинський і Шевченко стали на тому, щоб заявити поліції. Тарас взяв дитину на руки. Пішли. Аж ось з перевулка вибігла молода жінка і з ляканим виглядом кинулася

назустріч Тарасові. «Мати», – промовив він і подав їй дитину. А мати розповіла йому, що нянька, пішовши гуляти з дитиною, мабуть зустріла по дорозі когось знайомого, добре з ним випила і заснула в рові біля валу; а дитина тим часом пішла собі геть» [2].

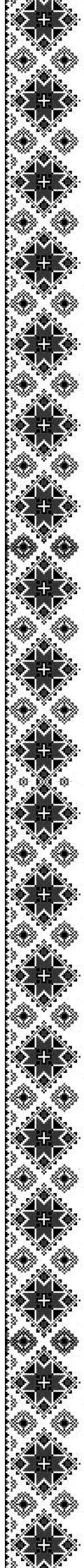
В дослідженнях Є. Білоусова читаємо: «Під час останньої Шевченкової подорожі на Україну, заквартирував він у Києві на Преварці, де незабаром став своїм чоловіком і став звати господиню дядиною. Швидко спізнався він і з сусідами, а найпаче з їх білоголовою діворою. Діти бігали за ним гуртом і причали: «Дядьку, розкажи нам ще одну казочку...». Перучи якимось хустки Шевченкові, наймичка знайшла в них позав'язувані в вузликах гроші. Шевченко дуже зрадів тій находці, але цілий день ходив потім якийсь замислений і все пригадував собі, коли він позакладав у книжки та позав'язував у хустки оті гроші? Одначе так і не згадав. З отих «найдених» грошей Тарас не хотів заплатити за квартиру, а, діждавшись неділі, справив за ті гроші бенкет за для сусідніх дітей. Пішов він на базар і накупив там таку силу іграшок і ласощів, що ледве доніс, дуже втопився, увесь був у поті, у куряві; бараняча шапка була в нього на потилиці, у сорочці комір розхристаний, а сам він веселий і радий. Двір посипали свіжою травою, дівора раділа, гралася, качалася по траві, а Тарас теж радів і говорив: «Припадають сердешні діти, наче до рідної матері, а подумаєш: із-за чого? Із-за жмені горіхів». По обіді перекупка, договорена Шевченком, привезла цілий візок яблук, груш, пряників, бубликів і інших ласощів. З двору бенкет перейшов на вигін. Шевченко бігав, метушився, поучував діворою, реготав і змагався з хлопцями, що радили, аби він дівчатам давав менше ласощів, бо вони плакси і смаркаті. Живучи на Преварці, Шевченко по обіді ішов завжди в сад, лягав під яблунею і гукав до себе дітей. Діти лазили по йому, пустували, він був про них іграшкою. Засипаючи, Тарас починав хропіти: тоді діти втікали геть, знаючи, що коли дядько заснув, так вже не до іграшки з ним» [1].

Тужить поет над дітьми, яких люди прозвали безбатченками. Гірка їхня доля. Та не дуже краща й у тих, хто зарано втратив батька, а найпаче матір – у сиріт. Поет сам зазнав такої недолі, тому й яскраво, як ніхто, з великою тугою й почуттям малює нам життя тих сиріт.

Глибоким трагізмом віє од прекрасної ідилії поета – «На Великдень на соломі». Яким то мізерним, нелюдським повинно бути те сирітське життя, коли найкращим спомином, найвизначнішим випадком того життя, випадком, якому інші діти, на думку сироти, безперечно заздритимуть, є попівський шмат хліба. Хваляться дітки одно перед одним, чим їх обдаровано на Великдень, а сирітка сидить без обнови, рученята сховавши в рукава, й також хвалиться: «А я в попа обідала!» [4].

У кожного віку – свій Шевченко. З його чудовою поезією діти знайомляться ще в дошкільному віці, або, переступивши поріг школи. Т. Шевченко ніколи не писав спеціально для дітей. Вірші, які вивчають у школі, чи просто радять читати дітям – це, здебільшого, уривки з його великих поем. Та вони є доступними і для найменших, бо написані просто і легко. Поезії «Зацвіла в долині червона калина», «Тече вода з-під явора», «Мені тринадцятий минало», «Садок вишневий коло хати», «Зоре моя вечірняя», «Щаслива родина», «Сонце заходить», «Дід і онука», «Вітер в гаї», «Встала весна» та інші входять у дитячі душі змалку [5].

Одним із найкращих дарунків для дітей серед небагатьох прижиттєвих видань Т. Шевченка була остання його книжка – «Букварь южнорусский»

(1861) – посібник для початкового навчання. Це перший підручник для навчання грамоти в школах України, написаний літературною мовою. Шевченків «Буквар» оцінив Олесь Гончар: «...уважніше припадайте, діти України, до мудрості Тарасової книги, вчитуйтесь у її молитви й думи, а батьки ваші, допомагаючи вам осягти глибини нарешті відкритої для кожного духовності, ставатимуть і самі мудріші, добріші, дружніші, а наша новітня, воскресаючи до життя Україна разом порадується за всіх вас – свою красу, свою надію» [6].

Услід за «Букварем» письменник мріяв написати ряд підручників для початкової школи, однак передчасна смерть не дала йому здійснити свої задуми.

Як у людини з ясним суцільним, здоровим світоглядом, з незіпсованим, щирим серцем, у Т. Шевченка питання про дітей нерозривно поєднано, з іншим, великим і величним питанням – про материнство.

У наших раї, на землі, –
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим [6].

Мати – перша, природна вихователька своєї дитини. В очах Кобзаря мати, яка не виконує свого материнського обов'язку, гідна всіякого засудження: вона злочинниця перед суспільством, вона викликає огиду, не тільки моральну, а й фізичну. І, навпаки, заслуговує на всебічну пошану та мати, яка любить своїх дітей людською любов'ю і по-людському піклується про них, про їх майбутнє. Образ такої матері благородний, він прекрасний і в етичному, і в естетичному розумінні [3].

З високого погляду на материнство виходять і всі інші поетові думки про відношення батьків до дітей, дітей до батьків, чужих людей до дітей, відношення самого поета до них. Зразки тієї високої любові батьків до дітей ми можемо завжди знайти в творах Т. Шевченка, – половину «Кобзаря» присвячено цьому.

Виховання малих дітей поет уявляє собі нормальним тільки при матері – чи то в багатих, чи в бідних. Його поезії, присвячені піклуванню матері про дітей, вирізняються красою, ніжністю, турботою, радістю та смутком водночас.

Т. Шевченко обурювався з тих батьків і матерів, які влаштовували одруження своїх дочок з розрахунку, шукаючи для них знатних женихів, родовитих, титулованих, якихось князів і т. д. Аристократія не здатна мати дружну, міцну сім'ю. Поет знаходить таку сім'ю у простих людей, які живуть з своєї власної праці. Кобзар з особливою любов'ю зупиняється коло кріпацької стріхи, з радістю спостерігає найменший промінь ясного щастя, що часом завітає під ту селянську стріху, з жалем, пекучими слізьми ладен він виплакати горе святої матері-селянки.

Співчутливо зображає поет вдовині селянські сім'ї, де хоч і бідно та вбого, але є піклування матерів про дітей, а дітей про матерів, де наполеглива праця не тільки не вбиває, а міцніше підкреслює людяність сімейних стосунків. У бідній, але дружній сім'ї і бідність та інші життєві злигодні легше зносити.

Т. Шевченко не мислив собі сім'ї без дітей. Жінка, яка виходить, заміж, повинна готуватися стати матір'ю, бо бути матір'ю – щастя, бо жінка-мати – це велика суспільна справа. Поет віддає пошану і повагу жінці-матері, яка гідно виконує свої материнські обов'язки, оточуючи ласкою і піклуванням своїх дітей [6].

Важко назвати іншого такого письменника, який присвятив би стільки місця в своїй творчості темі дитинства та материнства. І особливо відоме те, що материнське почуття у нього показано як високо людяне, високо благородне почуття, властиве простим людям і шановане простим народом.

Висновки. Тарас Григорович Шевченко – геній планетарного масштабу. Його праці перекладені на більшість мов світу. У багатьох державах за межами України встановлено пам'ятники Шевченку. На честь поета названі парки, виші, бульвари, театри і вулиці.

Т. Шевченко – це слава і гордість українського народу. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його досягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка.

В дні перемог і в дні поразок,
В щасливі дні і в дні сумні
Іду з дитинства до Тараса,
Несу думки свої земні.
(Ю. Рибчинський)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов Є. В. Тарасове перо: повість-казка про дитинство та юність Тараса Григоровича Шевченка / Є. В. Білоусов. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 112 с.
2. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / О. Я. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
3. Молчанова Р. Шевченко і світ / Р. Молчанова. – Хмельницький : Поліграфіст, 2007. – 136 с.
4. Черноус В. Думи Тарасові, слово народнее / В. Черноус // Світ дитячих бібліотек. – 2009. – № 2. – С. 26.
5. Чуб Д. В. Живий Шевченко: біограф. та літературознавчі оповіді / Д. В. Чуб. – К. : Веселка, 1994. – 41 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : в 12-ти т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2001. – 784 с.

УДК 181.161.2-09

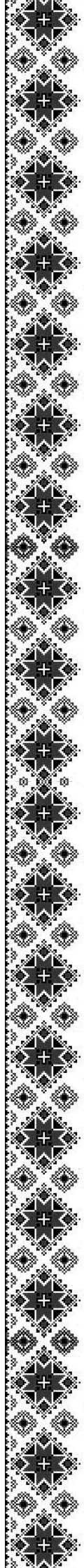
Аліна Луб'янова

РОДИННІ ІДЕАЛИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкривається роль родинних ідеалів, традицій збереження пам'яті родоvodu, образу людини-трудівника у творчості Тараса Шевченка. Відзначено, що головними вихователями у родині поет вважає батьків.

Ключові слова: родинні ідеали, гармонійна сім'я, людина-трудівник, виховні етнотрадиції українців.

Тема гармонійної сім'ї посідає у поезії Т. Г. Шевченка одне з основних місць. Поет не випадково надає їй такого важливого значення, бо у своєму баченні ідеального суспільства він ставить сім'ю основою держави, а держава, у свою чергу, має сприяти гармонійному улагодженню сім'ї. Саме про це мріяв Кобзар, проголошуючи [4]:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

Т. Г. Шевченко вірив у велику силу саме сімейного виховання. З великою симпатією поет писав про виховання дітей у трудових сім'ях, де матері піклуються про своїх дітей, де наполеглива праця зміцнює порядність у стосунках: «...дочка вечерять подає, а мати хоче научати...».

Головними вихователями у родині поет вважає батьків. На його думку, вони мають поряд з вимогливістю і справедливістю проявляти чуйність і уважність до синів та дочок. Тарас Григорович засуджує всілякі ухиляння від батьківських обов'язків. У своїй поезії він викриває негаразди в стосунках між членами родини і вказує на необхідність формування родинних цінностей – честі, гідності, працьовитості.

У своїх творах Великий Кобзар залишив найцінніші виховні заповіді: «Шануй отця твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб ти довго прожив на землі», «Люби ближнього як самого себе» [2]. Уся його творчість пронизана закликами до формування у дітей любові, милосердя, віри, поміркованості. Кожне слово, кожен рядок Тараса Шевченка пронизує серце, окрилює, збагачує, навчає бути мудрим, справедливим, мужнім.

Тарас Шевченко вважає, що краще вихована та дитина, яка раніше залучена до праці. З великою симпатією пише він про виховання дітей у трудових сім'ях, де матері піклуються про своїх дітей, де наполеглива праця зміцнює порядність у стосунках: «Заздрю і завжди заздритиму тобі, щасливий благородний трудівнику» [3]. Поет переконаний, що найкращим спадком, який можуть залишити своїм дітям батьки, є трудові навички, любов до роботи, високий рівень працездатності. За умов визнання праці найпершою потребою і обов'язком молодий чоловік чи жінка зможуть забезпечити повноцінне життя собі та своїм близьким.

Пріоритетом сім'ї у вихованні підростаючих поколінь до життя, на думку письменника, залишається визнання її як духовного центру формування особистості, усвідомлення беззаперечного впливу батьківської мудрості, забезпечення реалізації набутого від попередників життєвого досвіду, поширення знань про моральні цінності свого народу та сприяння їх засвоєнню, попередній розвиток релігійних почуттів молоді тощо.

Традиція збереження пам'яті родоводу пов'язана з необхідністю розвитку знань про історичні родинні цінності, які мають великий вплив на формування духовності дитини, вироблення впевненості у собі та своїх силах, майбутню професійну орієнтацію, ідейну життєву позицію тощо. У дітей з розвиненою з малих років національною свідомістю виробляються стійкі мотиви належності до нації, держави, але, водночас, вони здатні й до розуміння проблем інших етносів, допомоги їм у разі необхідності. Результатом батьківського виховання є і сформована у дитини система поглядів, переконань, ідеалів, покликаних впливати на її ціннісну орієнтацію.

Реалізація представлених ідей потребує застосування засобів родинного виховання, серед яких на першому місці є рідна материнська мова, традиції, звичаї, обряди, символи, природа рідного краю і його історія, приклади героїчного минулого представників свого родоводу та гідності, просвітницької й освітньої самодостатності вітчизняного духовенства: «...чужого навчайтесь, й свого не цурайтесь...» [4].

Особливу увагу звертав поет на відродження духовності, яка найбільшою мірою закладена у виховних етнотрадиціях. Виховні етнотрадиції українців втілюють у собі найкращі духовні надбання попередніх поколінь, впливають на моральний стан нації, являються унікальним педагогічним явищем. У поєднанні з загальнолюдськими духовно-моральними цінностями вони, безперечно, можуть здійснювати позитивну функцію в напрямку вдосконалення національної зрілості [2].

Етнічні традиції нашого народу виступають дієвим чинником покращення якості виховання дітей у сім'ї, посилюють його національну спрямованість. Вони суттєво вдосконалюють родинно-педагогічний вплив на особистість, викликають позитивну реакцію на перевірені часом засоби виховного впливу. Ці засоби зберігаються саме в пам'яті родини і через живе спілкування передаються від пращурів до правнуків.

Основу виховних національних традицій українців складають їх переконання у необхідності формування у майбутніх поколінь лагідної вдачі, щирості, дотепності, жартівливості, працьовитості, правдолюбства, витривалості і терплячості.

У своїх творах Т. Г. Шевченко намалював ідеал, людину-трудівника з багатогранними знаннями і високими моральними якостями, що вміє застосовувати свої знання в житті, цінувати мистецтво, любити працю. Праця має займати, на його думку, головне місце в житті людини [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вогненне слово Кобзаря: літературно-критичні статті про Т. Г. Шевченка / упорядник Ф. С. Кислий. – К. : Радянська школа, 1984. – 248 с.
2. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка : літературна хроніка / Д. Косарик. – К. : Радянський письменник, 1955. – 389 с.
3. Чуб Д. Живий Шевченко. Біографічні та літературознавчі оповіді / Д. Чуб. – К. : Веселка, 1994. – 139 с.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1999. – 672 с.

УДК 821.161.2 – 2.09

Макаренко Ольга

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкривається роль поезії Тараса Шевченка у формуванні моральних якостей особистості.

Ключові слова: мова, духовне багатство, невичерпне джерело, поет – пророк.

Актуальність проблеми. Цього року Україна вшановує пам'ять великого Кобзаря, 200 – річчя з дня його народження. Творчість поета – дорогоцінна скарбниця. М. Дмитренко зазначає: «Геніальна постать українського письменника і художника Тараса Шевченка має півтора столітню історію вивчення та інтерпретації. Про Тараса Шевченка написано в тисячі разів більше від його доробку... Структурувати цей образ можна за рядом ознак: Шевченко як документ; Шевченко як міф; Шевченко як символ; Шевченко як пам'ять»

[3, с. 5]. З-поміж безлічі творів, що увібрали в себе науку віків і мають для народу заповітне значення, – твори поета-пророка. Тарас Шевченко, як зазначає М. Мандрика, – «Явище гігантських вимірів. Це і великий педагог, знавець народної творчості ...» [4, с. 10].

Мета і завдання дослідження. Дослідити формування моральних якостей особистості за допомогою творчості Тараса Шевченка.

Виклад матеріалу. Творчість Кобзаря є невичерпним джерелом для ознайомлення з найпростішими, але поряд з тим найтеплішими, найгарнішими українськими словами; минувиною; красою мови рідного народу; фольклором; піснею; звичаєво-традиційною обрядовістю; побутом; ремеслами українців.

Зупинимося більш детально на возвеличенні поетом краси рідного краю, який він називає «світе тихий», «краю милий», що сприяє вихованню моральних якостей:

Читаємо уривок з поеми «Сон»:

Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає... А ось іще:
Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Вроджене відчуття прекрасного, чуття гармонії підказували поетові ті шляхи, ті манівці, якими треба було йти, щоб донести до людей своє щире, світле, гарне слово в якому ми бачимо гру відчуттів, найточніших рисочок морально-етичного забарвлення, що є джерелом духовного багатства. Щоб не бути голослівними, наводимо ще низку його творів, цього ж таки напрямку:

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині, —
Пішла дібровою руна

Або:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину.
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

«Думка»

До щему з дитинства знайомі слова
Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють,
Понад шляхом, щирцею,
Ховрашки гуляють.

«Катерина»

Поет – пророк з неперевершеною майстерністю розкриває красу
надвечір'я рідного краю:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;

То веде читача дібровою:

Ой діброво – темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом –
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Возьме її та й огорне
В ризу золотую
І сповіє дорогою
Білою габою –
Та й спать ляже, втомившись
Турботою такою
То зупиниться на мить у долині біля квітучої калини: Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,

Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина,
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.

Як зазначає О. Гончар, у поезії геніального поета «струменить світлий образ Дніпра і мріє сива далеч українських степів» [5, с. 9]. Дніпро в нього то лагідний, то буремний:

Реве та стогне Дніпр широкий
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Слід зазначити, що у Тараса Шевченка реве не лише Дніпр, а завірюха яка «реве і свище».

Як бачимо, у творах поета чільне місце посідає опис краси рідного краю, в який непомітно вплітається образ Кобзаря:

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ,
як море
Широке, синіє...
«Тарасова ніч».

Залучивши цілу низку художніх засобів, що сприяють формуванню моральних якостей, із великою шаною поет змальовує село:

Село!
– І серце одпочине.
Село на нашій Україні –
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади,
біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколисті тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.
«Княжна».

Пригадаймо слова з вірша, що ми вчили ще малюками, де поет з теплотою описує садибу:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Це лише дешиця, бо село він описує в цілій низці художніх творів, де змальовує батьківську оселю зі споришем та левадою. Поряд із селом ніжним, лагідним він розповідає про село, де люди бідні, нещасні.

Село неначе...погоріло,

Неначе люди подуріли

З вище зазначеного можна стверджувати про те, що поезія Т. Шевченка дає нам широку джерельну базу для ознайомлення з красою рідного краю, що сприяє моральному вихованню особистості.

Висновки. Ми шануємо пам'ять Кобзаря. Його твори – величезний внесок у педагогічну скарбницю. Читаючи їх, без перебільшення можна сказати, що Тарас Шевченко умів через поезію влучно передати любов до рідного краю. Емоційна наснага шевченкових образів, широта і вільність його асоціативного мислення, краса рідної мови, проникливо-творче використання фольклорних мотивів, образів народної символіки, спонукають нас повсякчас звертатися до його спадщини, вивчати її, оберігати.

Т. Шевченко не заповідав нам вшановувати його пам'ять, використовувати його твори, але сьогодні засвідчує, що ми йдемо дорогою, яку пророкував нам Великий Тарас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. І. Збір. тв. / О. І. Білецький – К., 1965. – В 5 т. – Т. 2. – С. 307–309.
2. Варавкіна З. Д. Рідне слово : Українська дитяча література : хрестоматія у 2-х кн. : навч. посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. [Кн. 2.] / упор. З. Д. Варавкіна, А. І. Мовчун, М. Ф. Черній. – К. : Либідь, 1999. – 552 с.
3. Дмитренко М. К. Шевченківська енциклопедія / М. К. Дмитренко // Всеукраїнський фольклорно-етнографічний часопис. – К. : «Сталь», 2013. – С. 2.
4. Мандрика М. Л. Шевченко і народна педагогіка / М. Л. Мандрика // Рідна школа. – 1991. – № 3. – С. 5.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : «Дніпро», 1986. – 542 с.

УДК 37.03

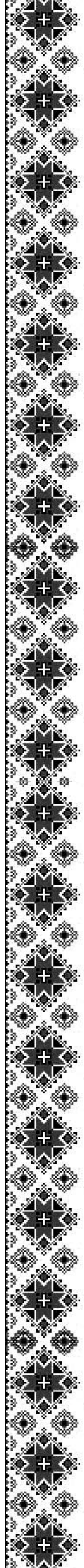
Катерина Мишко

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті подано матеріал про важливість освіти, соціального й родинного виховання в житті людини на основі творчості Т. Г. Шевченка, про роль народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості.

Ключові слова: народність, гуманізм, сім'я, праця, виховний ідеал, мораль.

Великий український поет, мислитель, відомий усьому світові як визначний гуманіст, Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) не був

професійним педагогом. Проте у своїх творах він висловив дуже цінні думки з питань освіти і виховання дітей, чимало з яких не втратили актуальності й нині.

Майстер слова не писав спеціальних педагогічних праць, проте його проза, поетичні твори й живопис мають безперечне виховне значення. Їм властива глибока народність, гуманізм, любов до батьківщини, викривальний пафос, образність. У своїх творах Тарас Шевченко порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість освіти, соціального й родинного виховання в житті людини, про роль народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості.

Проблеми виховання й освіти Тарас Шевченко пов'язував із тяжкою долею поневоленого українського народу. Власне сирітське дитинство залишило глибокий слід у душі поета. Він бачив, що така доля судилася багатьом дітям кріпаків. Особисте життя Шевченка не склалося, і його мрія мати власних дітей не здійснилася. Тому тема любові до дітей, страждання за їхню долю звучить у його поезіях і прозових творах як вираз особистого почуття і водночас як соціальний протест.

Виняткову роль у вихованні Кобзар відводив родині. З великою симпатією писав про виховання дітей у трудових сім'ях, де неньки піклуються про своїх нащадків, де наполеглива праця зміцнює порядність у стосунках. При цьому він особливо наголошував на ролі матері:

У наших раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
...І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш бога принесла... [1, с. 483].

Водночас він показує, що сім'я, у якій між подружжям немає злагоди, де батьки розбещені багатством, легким життям, не може дати дітям гідного виховання (повісті «Несчастный», «Варнак»).

«Коли поет говорить про святі материнські почуття, про любов дітей до батьків, до матері, його слово набуває надзвичайної сили. Нічого в світі немає світлішого, ніж любов до неньки: «слово «мамо» – великеє найкращеє слово» [4].

Вирішального значення у формуванні особистості Тарас Шевченко надавав праці. Він із любов'ю описує дружні, міцні сім'ї, що найчастіше складаються із простих людей, які живуть зі своєї праці. У цих родинях у взаєминах між подружжям та дітьми відчувається теплота, духовна близькість, взаємоповага й любов. У дружній сім'ї легше долати життєві негаразди.

Найщасливішими можуть бути родини, які мають дітей. Бути ненькою – велике щастя.

Материнські почуття жінок з народу описує Тарас Шевченко у вірші «Сон», у поемі «Наймичка». Молода мати змушена жати пшеницю на панщині і, щоб не залишати дитя без нагляду, вона бере його з собою в поле; бідна вдова відшукала можливість віддати сина в школу, щоб він здобув кращу долю; обдурена дівчина підкидає своє дитя заможним людям, а сама йде до них наймичкою, щоб усе життя бути біля свого сина. Змальовуючи образ неньки, її відданість дітям, силу її любові, Тарас Шевченко підводить до думки, що мати – це перша вихователька своєї дитини. Якщо жінка не виконує свого природного

й соціального обов'язку, вона заслуговує осуду як злочинниця перед власною дитиною й суспільством. Хлопчики й дівчатка, залишені на волю стихійного сімейного виховання, можуть бути надалі відкинуті суспільством. «Із повагою ставиться до жінки-матері. У поемі «Наймичка» зобразив селянку, яка приховувала своє материнство від сина заради його благополуччя» [5].

Тарас Шевченко ганьбить жінок, які зневажливо ставляться до своїх материнських обов'язків. Найчастіше це аристократки, які дітей збувають на няньок, а самі поринають у світське життя. Такою є мати-поміщиця з твору «Прогулка с удовольствием и не без морали», яку більше цікавить убрання, аніж власні діти.

«Сімейне виховання не може замінити виховання суспільного, яке передбачає життя серед однолітків, спілкування з дорослими, ознайомлення з соціальними обставинами. Ніяке, навіть найкраще поставлене сімейне виховання не в силі забезпечити підготовку добре зорієнтованих у життєвих умовах юнаків і дівчат» [5].

Поміщиця Софія Самійлівна (повість «Музикант») висловлює бажання виховувати своїх дітей Лізу й Наталю в цілковитому безлюдді і потім випустити їх зовсім невинних у світ, як двох пташенят із-під крильця. Тарас Григорович Шевченко дає таку оцінку цьому планові: «Справді, поетична ідея, але не більше». Дитинство дівчаток було цілком однакове, проте в 14-15 років характери їх вийшли різні. Наталя любила музику, дуже допитлива. Ліза занадто жвава, більше схожа на хлопчика, учиться неохоче й зневажливо ставиться до музики.

Автор розмірковує: «Дивна, однаке психологічна загадка». Дівчатка, як дві краплі води схожі одна на одну, але дуже різняться характерами.

Схожа психологічна загадка змальована у повісті «Близнець», де показано, яка може бути різниця завдяки суспільному вихованню між двома хлопчиками-близнюками, один з яких навчався в гімназії та університеті – зробився корисною людиною, а інший – виховувався в кадетському корпусі, де з нього витруїли все людське.

Організації навчання і виховання в гімназії Тарас Шевченко віддавав перевагу перед кадетським корпусом. Виховання, на його думку, має бути позитивним, відповідати інтересам суспільства.

Т. Шевченко виділив три основні чинники формування особистості:

- задатки, набуті в дитинстві;
- система виховних впливів навчального закладу;
- вплив соціального середовища на виховання людини.

Із творів Кобзаря можна отримати чітке уявлення про його виховний ідеал, яким для нього була людина з багатогранними знаннями і високими моральними якостями, що здатна застосовувати свої знання в житті, уміє цінувати мистецтво, любить працю. Виховному ідеалові Шевченка властива така риса, як працьовитість. Труд повинен займати, на його думку, головне місце в житті людини. У повісті «Капітанша» він писав: «Заздрю і завжди заздритиму тобі, щасливий благородний трудівнику». Бездіяльність і пасивність – найбільше зло.

Тарас Шевченко прагнув поширення письменності серед народних мас, убачав в освіті «перший вільний промінь світла, що може проникати в здавлену колами невольничу голову». Він підкреслював, що загальна письменність народу – «величезне добро». Кобзар палко схвалював ідею створення недільних шкіл. Перебуваючи в Києві, він брав участь в обговоренні питання про їх організацію,

робив це й пізніше, повернувшись до Петербурга, дбав про створення для них навчально-педагогічної літератури. Оскільки ці школи існували на добровільні пожертви, поет призначив на їхню користь певну частину накладу свого «Кобзаря», випущеного в 1860 р., та регулярно переказував частину своїх коштів. Він особисто цікавився харківськими недільними школами, листувався з їхніми діячами. У своїх дописах, зокрема, митець просив передати чималу кількість примірників «Кобзаря» для недільних шкіл.

Тарас Шевченко часто критикував недоліки навчання й виховання в різних навчальних закладах царської Росії. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він підкреслював, що «освіта повинна збагачувати, а не обкрадати серце людське». Засуджуючи тодішню систему освіти, у повісті «Капітанша» писав, що нічого не знає аморальнішого й огиднішого за сільського писаря, який грабує бідного селянина. Писар – ледар і п'яниця – розбещує простодушного трудівника.

Він прагнув швидше «перешкодити школу», побудувати навчально-виховний процес на нових засадах, мріяв про народний навчальний заклад, який би давав міцні знання, сприяв розумовому й фізичному розвитку дитини, а вчитель був би добрим наставником.

Великий Кобзар був упевнений, що навчання та виховання дітей має спиратися на рідну материнську мову, народні традиції, фольклор, на досягнення прогресивної демократичної педагогіки.

Питання освіти та виховання посідають чільне місце і в «Щоденнику» Тараса Шевченка, де він висловлював свої зауваження, зокрема щодо естетичного виховання. Про Нижегородський інститут шляхетних дівчат занотував: «Усе це погано, але ось що огидно. У залах інституту, крім лав та грізного зображення самодержця, жодної картинки, жодної гравюри. Де ж естетичне виховання жінки?» [6].

Як бачимо, митець постійно цікавився питаннями народної педагогіки, виховання підростаючого покоління, ролі матері й сім'ї, жіночої освіти та іншими. Тарас Шевченко виступав за освіту жінки нарівні з чоловіком.

Митець висловлював надію на те, що політичне та соціальне визволення народних мас стане природним наслідком широкого піднесення культурно-освітнього рівня народу. У міру своїх сил він прагнув долучитися до створення необхідних навчальних книг рідною українською мовою.

У листах до М. Костомарова та М. Чалого Пророк підкреслював, що необхідно створити спеціальні підручники для всіх шкіл. «Сам він взявся за написання одного з них – «Букваря Южнорусского». Закінчив роботу над ним у 1860 році, уже будучи тяжко хворим» [3]. «Буквар» був виданий у кількості 10 тис. примірників (вартість 3 копійки). Книжечка нараховує усього кільканадцять сторінок, але це «прощальна лебедина пісня нашого національного генія» [1, с. 2].

Із великою симпатією демонструє Кобзар українського селянина у своїх творах. Він ретельно виписує риси національного характеру, підкреслюючи зовнішній спокій, статечність і водночас веселий гумор, почуття власної гідності, патріотизм, гуманне ставлення до людей, зокрема до дітей. Описуючи риси народного характеру, Тарас Шевченко наголошував, що нація без своєї власної, характерної риси, яка належить лише їй, схожа на кисіль, позбавлений смаку.

Тарас Шевченко високо цінував роботу педагога, вважаючи, що до неї слід допускати лише людей чесних, сумлінних.

У посланні «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...» Тарас Григорович щиро закликав: «Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь...» [1, с. 288].

Тараса Шевченка заслужено називають народним поетом. Його педагогічна спадщина також адресована трудовому люду. У ній роздуми про те, як просвітити український народ, як допомогти йому вибрати кращу долю, як виховати Людину в людині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марчук І. Кобзар / І. Марчук. – К. : Дніпро, 1994. – 687 с.
2. Зайцев П. До історії Шевченкового «Букваря» // Вільна українська школа. – 1918. – Ч. 7.
3. Щурат В. Шевченків «Буквар» / В. Щурат // Літературні начерки. – Львів, 1913. – 229 с.
4. Педагогічні погляди Тараса Шевченка [Електронний ресурс] // Історія педагогіки України. – 2013. – № 4. – 3 с. – Режим доступу : http://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/19.html.
5. Т. Г. Шевченко про соціальне виховання [Електронний ресурс] // Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи (Лекції). – 2014. – № 3. – 3 с. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3799/114/>.
6. Виховне спрямування творів Шевченка [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті : <http://www.slideshare.net/victorkravtsov73/ss-29996041>.

УДК 37.012

Олеся Морозюк

ВНЕСОК ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКУ ПЕДАГОГІКУ

У статті розкривається багатогранність тематики творчості Тараса Григоровича Шевченка. Особлива увага приділяється питанню педагогічної спрямованості його творів та їхній виховний вплив на людей.

Ключові слова: особистість, виховання, школа, художні твори.

Постановка проблеми. Тарас Григорович Шевченко не лише в Україні, а й у світі здобув визнання свого поетичного та художнього таланту. Його поезія та художні твори є цінним скарбом для розвитку культури та освіти нашої держави. Тарас Шевченко не писав спеціальних педагогічних праць, проте його проза, поетичні твори й живопис мають беззаперечне виховне значення. Їм властива глибока народність, гуманізм, любов до батьківщини, викривальний пафос, образність. У своїх творах Тарас Шевченко порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти й освіченості в житті людини, про роль народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості. І незважаючи на те, що Шевченко не працював у системі освіти, не залишив спеціальних педагогічних праць чи програм, але судити про його освітні погляди дають змогу художні прозові твори, «Щоденник», «Букварь Южнорусский» та численні поетичні вислови. У творах Тараса Шевченка багато дитячих образів, наділених яскравими психологічними характеристиками. Письменник детально змальовує умови, в яких відбувається

формування особистості, показуючи, як безвідповідальне виховання морально калічить людину. Тарас Григорович у своїх творах висловлював дуже цінні думки з питань освіти і виховання дітей, які не втратили актуальності й нині. Шевченко наголошував на важливості ролі мистецтва у вихованні дитини, синтезі етичного й естетичного у вихованні, звертав увагу на всебічний розвиток дитини. Він критикував тогочасну систему виховання і мріяв про загальнодоступну освіту для усіх верств населення та звертав увагу на підготовку високоосвічених педагогів, наголошував на втілення у сучасному українському суспільстві рівних прав надання освіти і чоловікам, і жінкам, відстоював виховання підростаючого покоління у душі любові до рідної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало дослідників звертали увагу на педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (В. Шурат, П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, І. Коровицький, С. Стельмах, В. Яцюк, О. Федорук, Н. Кузьменко, В. Яременко) зверталися до аналізу «Букваря Южнорусского». Й. Шемлей, Ф. Прийма, Г. Антонюк розглядали ставлення Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу на використання Шевченком народної педагогіки. В цілому педагогічні погляди Шевченка розглядали С. Чавдаров, В. Доманицький та інші.

Метою статті є аналіз у творчості Шевченка його педагогічних аспектів і поглядів, їх подальший вплив на формування системи освіти та виховання.

Виклад основного матеріалу. Адекватне осмислення поглядів Шевченка на школу та освіту можливе в контексті тогочасних суспільних, культурних і комунікаційних реалій. Його життя припало на перехідну епоху, коли здійснювалося руйнування традиційних структур аграрних суспільств, йшло формування суспільств індустріальних з відносно динамічними й ефективними засобами зв'язку, що, у свою чергу, сприяло становленню новочасних національних спільнот. Ці зміни вели до відповідних змін в освітній сфері. На зміну конфесійній школі, яка була притаманна аграрним суспільствам, йшла школа світська, котра мала на меті сформувати громадянина національної держави і дати йому знання, необхідні в різних сферах суспільної діяльності. Шевченко ніби опинився «на переломі», коли здійснювався перехід від однієї освітньої системи до іншої. Йому довелося пізнати «принади» старої освіти. Сам Тарас Григорович ходив до так званої школи-дяківки. Такі школи існували ще з давньоруських часів. Ця школа була конфесійною за своїм характером. Викладання в ній здійснювалося здебільшого представниками нижчої церковної ієрархії, а навчання відбувалося переважно за церковними книгами. Сформована в умовах обмеженої писемної комунікації, коли книга виступала рідкістю, а хранителем писемної традиції в основному виступали священнослужителі, ця школа основний акцент робила на розвиток пам'яті. Під час навчання практично весь матеріал потрібно було завчати напам'ять. Методика, зорієнтована на розвиток пам'яті, робила навчання в школі для більшості дітей важким і нецікавим. Тому засобом стимуляції часто виступали тілесні покарання.

Шевченко не лише закінчив «дяківську науку», а й деякий час служив школярем-робітником у дяка Богорського. Останній навіть призначав його консулом, покладаючи на нього деякі вчительські обов'язки. Тобто Шевченко, будучи безпосередньо залученим у навчальний процес, мав змогу добре вивчити особливості старої «дяківської» школи. Така освіта аж ніяк не сприяла моральному вихованню, швидше навпаки. Ставлення Шевченка до традиційної системи навчання не було однозначним. Він розумів, що вона не відповідає

тогочасним суспільним запитам, не дає учням необхідних знань, водночас вимагає засвоєння фактично непотрібного матеріалу, розумів, що, незважаючи на всі недоліки старої школи, систематичне використання в ній тілесних покарань, вона все таки відіграла певну позитивну роль, сприяла поширенню освіти. Проте з власного досвіду він знав, що учні не любили своїх учителів через фізичний примус до навчання.

Маючи певний вчительський досвід Тарас Шевченко обстоював право на навчання дітей рідною мовою, підготував і видав «Букварь Южнорусский» (1861). Сподівався, що народна школа сприятиме поліпшенню життя народу, його пробудженню. Школа, на думку поета, має бути доступною для всіх, задовольняти потреби свого народу та діяти на основі народності. Тут діти повинні отримати міцні й глибокі знання, всебічно розвиватися. Народність поет розумів як засіб патріотичного виховання молоді, прищеплення їй святого почуття любові до рідного краю, до українського народу. Велику роль у народній школі він надає особистості вчителя – добрій, високоморальній людині, носієві духовності.

Боротьбу Т. Г. Шевченка за національну систему освіти та виховання в Україні підтримали видатні вітчизняні просвітники М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, Б. Грінченко та інші. Їхня творчість є основою української педагогіки.

Проблеми виховання й освіти Тарас Шевченко пов'язував з тяжкою долею поневоленого українського народу. Власне сирітське дитинство залишило глибокий слід у душі поета. Він бачив, що така доля судилася багатьом дітям кріпаків. Особисте життя Шевченка не склалося і його мрія мати власних дітей не здійснилася. Тому тема любові до дітей, страждання за їхню долю звучить в його поетичних і прозових творах як вираз особистого почуття й водночас як соціальний. Любов до дітей, на переконання Тараса Шевченка, притаманна всім хорошим людям.

Вирішального значення у формуванні особистості Тарас Шевченко надавав праці. Він з любов'ю описує дружні, міцні сім'ї, що найчастіше складаються у простих людей, які живуть із своєї праці. У цих сім'ях у взаєминах між подружжям та дітьми відчувається теплота, духовна близькість, взаємоповага й любов. У дружній сім'ї легше долати життєві негаразди. Під суспільним вихованням Тарас Шевченко розумів спілкування дітей з однолітками та дорослими, ознайомлення з навколишнім світом, працею, побутом. Велику увагу приділяв трудовому вихованню. Тільки в праці людина зможе знайти справжнє задоволення. Бездіяльність і пасивність – найбільше зло.

Засобами художнього зображення Тарас Шевченко визначає свій ідеал виховання особистості. Це людина з багатогранними знаннями і високими моральними рисами, чесна, працьовита, добра, з почуттям гідності та громадянськості, яка здатна застосовувати свої знання в житті, вміє цінувати мистецтво, любить працю. Великий Кобзар був упевнений, що навчання та виховання дітей має спиратись на рідну материнську мову, народні традиції, фольклор, на досягнення прогресивної демократичної педагогіки.

Питання освіти та виховання посідають чільне місце і в щоденнику Тараса Шевченка, де він висловлював свої зауваження, зокрема щодо естетичного виховання. Як бачимо, митець постійно висловлював зацікавлення питаннями народної педагогіки, виховання підростаючого покоління, ролі матері та сім'ї, жіночої освіти та ін.

В останні роки свого життя Т.Г. Шевченко намагався бути корисним рідній школі. Для недільних шкіл він написав «Букварь Южнорусский», який посідав одне з провідних місць в історії освіти і культури України. «Буквар» як одна з перших навчальних книг українців має окремі розділи: азбука, склади, цифри, лічба, текстовий матеріал. Його справедливо можна вважати новаторським, оскільки він значно відрізнявся від попередніх букварів того часу і заохочував учнів до свідомого читання. Тарас Шевченко замислював створити серію підручників, які давали б учням народних і недільних шкіл основи знань. Була думка за «Букварем» видати посібник з лічби. За лічбою – етнографію і географію, історію. Смерть поета перешкодила здійсненню цих планів.

Висновки. Тараса Шевченка заслужено називають народним поетом. Його педагогічна спадщина також адресована народу. В ній роздуми про те, як просвітити український народ, як допомогти йому вибрати кращу долю, як виховати Людину в людині.

Підсумовуючи вище розглянуте, можна сміливо стверджувати, що Тарас Шевченко зробив вагомий внесок у педагогічну спадщину. Він мав свій погляд на освіту та навчання, вносив корективи у стару систему навчання та мав певні ідеї щодо її розвитку в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. М. Дзюба. – К. : Могилянська академія, 2008. – 720 с.
2. Кравець В. П. Історія української педагогіки / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура. – 1994. – 274 с.
3. Неділько Г. Я. Тарас Шевченко : Життя і творчість : книга для вчителя / Г. Я. Неділько. – К. : Радянська школа, 1988. – 247 с.
4. Цуріка Л. Ю. Т. Шевченко: невідомі сторінки життя / Л. Ю. Цурілка. – К. : АВІАЗ, 2013. – 720 с.

УДК 75.03

Ярослав Омелян

ЖИВОПИС І ГРАФІКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті автор розкриє про мистецьку спадщину Т. Г. Шевченка – твори художника, про які є тільки згадки в його автобіографії, «Щоденник», листуванні, повістях, архівних документах і записах його сучасників. Незнайдені мистецькі твори Шевченка свідчать про те, що його художній доробок був набагато більший, ніж досі відомо. Перелік робіт значно доповнює уявлення про мистецьку спадщину художника, про різноманітність його інтересів і виняткову творчу активність.

Ключові слова: живопис і графіка поета, мистецька спадщина, акварелі Шевченка, автопортрети, портретні роботи Шевченка, автошаржі.

Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка – твори живопису і графіки, що їх виконав Шевченко в різній техніці протягом усього життя. Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково в гравюрах на металі й дереві вітчизняних і зарубіжних граверів, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя Шевченка. Уявлення про мистецьку спадщину Шевченка

доповнюють відомості про понад 270 втрачених і досі не знайдених робіт. Живописні й графічні твори за часом виконання датуються 1830–1861 рр. й територіально пов'язані з Росією, Україною і Казахстаном. За жанрами – це портрети, композиції на міфологічні, історичні та побутові теми, архітектурні пейзажі й краєвиди. Виконано їх у техніці олійного письма на полотні, а також аквареллю, сепією, тушшю, свинцевим олівцем і в техніці офорта на окремих аркушах білого, кольорового та тонованого паперу різних розмірів, а також у п'яťох альбомах.

Значну частину мистецької спадщини Шевченка становлять завершені роботи, але не менш цінними для розуміння творчого шляху й розкриття творчого методу художника є й його численні ескізи, етюди, начерки та учбові студії. З усіх творів лише незначна частина має авторські підписи, написи і ще менша – авторські дати. Вивчення мистецької спадщини Шевченка в наш час дало можливість встановити максимально точні дати виконання багатьох його художніх робіт, визначити основні етапи розвитку творчості митця за жанрами, тематикою й формальними ознаками. За часом виконання всі живописні й графічні твори Шевченка можна поділити на три періоди: від перших робіт до академічного часу і до заслання (1830–1847 рр.), твори років заслання (1847–1857 рр.) і роботи, виконані після повернення з заслання до смерті художника (1857–1861 рр.). У межах кожного з цих періодів простежуються й коротші за часом етапи, які об'єднують твори не тільки за певною тематикою, а й за художньою вартістю і за технічними засобами виконання.

За свідченням самого Шевченка, малювати він почав з раннього дитинства – «хрестами й візерунками з квітками» обводив сторінки в саморобному зошиті (1822–1826 рр.), а коли був у пана П. Енгельгардта козачком, – перемальовував лубки (1829). З доакадемічних робіт збереглися малюнок олівцем «Погруддя жінки» (1830), акварельний портрет П. Енгельгардта (1833), «Голова жінки» (1834), портрет Є. Гребінки (1837), серія композицій на історичні теми – «Смерть Лукреції» (1835), «Смерть Олега, князя древлянського», «Александр Македонський виявляє довір'я своєму лікареві Філіппу» і «Смерть Віргінії» (всі – 1836), «Смерть Богдана Хмельницького» (1836–1837) і «Смерть Сократа» (1837). Малюнки на історичні теми зроблено на зразок композицій, рекомендованих для екзаменаційних робіт вступникам до академії мистецтв, свідчать про те, що ще до переїзду в Петербург Шевченко набув значної вправності в малюванні олівцем, а в Петербурзі, очевидно, завдяки роботі у В. Ширяєва, порадам І. Сошенка та праці в класах Товариства заохочування художників, він уперше почав працювати тушшю-пером і особливо успішно – акварельними фарбами. Це дало Шевченкові змогу підготуватися до вступу в Академію мистецтв. У роботах художника доакадемічного періоду вже яскраво виявився інтерес до суспільно вагомих тем. Його композиції стверджують патріотизм, людську гідність, виражають протест проти насильства. В них Шевченко вперше звертається до вітчизняної історії.

Мистецька спадщина Шевченка періоду від вступу до Академії мистецтв і до заслання (1838–1847 рр.) становить окрему групу живописних і графічних творів, що відзначається широкою тематикою, появою нових жанрів і новим співвідношенням між ними, значним удосконаленням опанованих технічних засобів вираження і звернення до нових. На творах Шевченка цього періоду особливо помітний вплив К. Брюллова: певна ідеалізація зображуваного, романтична піднесеність, деяка умовність колориту. Разом з тим Шевченко вчився в нього майстерності композиції, реалістичного рисунка, мистецтва

портрета. В цей же час він починає виступати як представник критичного реалізму. В межах цього періоду виразно простежуються етапи внутрішнього розвитку митця. Перший етап припадає на 1838–1843 рр. (до першої подорожі на Україну). Значну частину творчості Шевченка цих років становлять студійні роботи – рисунки олівцем, вуглем і твори, виконані олійними фарбами. Серед них – окремі рисунки з гіпсових моделей, а більшість зображення живої натури (натурщики в різних позах та замальовки з натури своїх товаришів із Академії). Багато уваги приділяв він копіюванню творів свого вчителя К. Брюллова. Робота над цими копіями допомогла Шевченкові увійти в творчу лабораторію видатного художника, сприяла удосконаленню майстерності в акварельному живописі. В перші роки перебування в Академії Шевченко виконував портрети, історичні та жанрові композиції та ілюстрації (олівець, акварель, олійні фарби). Опанування основами рисунка і технікою живопису позначалося на професійному рівні оригінальних робіт, а з творчим зростанням митця і його студійні малюнки набували високої художньої цінності. В портретах, які художник виконував найчастіше на замовлення, він не задовольнявся лише зовнішньою схожістю, а прагнув відтворити образ людини, риси її характеру. Вершиною в цьому жанрі Шевченка академічного часу є виконаний олією автопортрет (1840), з якого починається галерея автопортретів. Нечисленні жанрові композиції митця цього періоду є етапними в історії українського мистецтва. Сепія «Хлопчик з собакою в лісі» (1840) тематично близька до неznайденої картини «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці», яку рада академії мистецтв 1840 відзначила срібною медаллю 2-го ступеня. Такої ж нагороди удостоєно й композицію «Циганка-ворожка» (1841). Картина «Катерина» (1842), виконана олійними фарбами, ввійшла в скарбницю українського побутового живопису як один із перших творів критичного реалізму. Успіхи жанриста позначились і на багатьох ілюстраціях Шевченка, які висунули його в число відомих ілюстраторів. У перші роки навчання в Академії мистецтв Шевченко почав працювати в пейзажному жанрі. Роботи останнього періоду перебування в Академії свідчать про докорінний злам у творчості художника. Перша подорож на Україну (1843–1844) визначила тематику і характер творів митця, їхні жанри і співвідношення між ними. На Україні Шевченко далі працював над портретом, застосовуючи переважно олійні фарби (портрети В. Маєвської, Г. Закревської, П. Закревського, дітей В. Репніна). Ці твори набагато виразніші, глибше, ніж акварельні портрети попереднього періоду, розкривають внутрішній світ портретованих. Вони свідчать і про успіхи художника в оволодінні технікою олійного живопису. Новий за характером і технікою виконання (туш, перо-штрих) автопортрет Шевченка 1843. Рисунок тут ніби передував творам, виконаним у техніці офорта. Мистецький доробок Шевченка часу перебування на Україні складають портрети, підготовчі роботи до «Живописної України», живописні – «Селянська родина» та «На пасіці», а також численні рисунки, серед яких і «Вдовина хата на Україні» та «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці». Всі ці роботи свідчать про великий інтерес митця до життя українського народу і його побуту, до природи й історичного минулого України, про глибоке соціальне спрямування творчості художника. Саме твори Шевченка дали початок розвитку в українському мистецтві офорта.

Творчість Шевченка періоду від закінчення Академії до заслання характеризують переважно портрет і пейзаж. Відомо 17 портретів цього часу, виконаних олією, аквареллю і олівцем, – свідчення майстерності і популярності Шевченка як портретиста серед широких кіл української інтелігенції. Велике місце в творчості митця в цей час посідав історичний пейзаж, що зумовлено

роботою художника в Київській археографічній комісії, для якої він змальовував архітектурні пам'ятки й історичні місця. В цих творах висока майстерність поєднуються з науково-документальною точністю. Саме під час подорожі у складі археографічній комісії в якості художника він побував на Кременеччині. У розпорядженні про в'їзд Т. Г. Шевченка йшлося про те, що він повинен зняти три види Лаври. Тарас Григорович виконав тут чотири малюнки аквареллю, два ескізи й начерк олівцем.

1 – «Почаївська Лавра з півдня» – один із дуже відомих малюнків що найкращим чином подає привабливі архітектурні риси лаврського ансамблю. справа внизу є підпис автора: «Шевченко».

2 – «Почаївська Лавра зі сходу». Акварель займає проміжне місце між пейзажем і жанровим малюнком. Помітно, що зі сходу Лавра не так ефектна, як з південного боку. На цій акварелі – міський мотив з Лаврою на задньому плані. Посеред вулиці на горбку височить дерев'яний Хрест. З ліва ще один Хрест, кам'яний. Хата, перехожі, тополі відволікають увагу, але й поступово підводять глядача до Лаври. Успенський собор і фронтон Надвратного корпусу з голубими дахами займають центр акварелі.

3 – «Вид на околиці з тераси Почаївської Лаври». Привертає увагу вивірена, продумана композиція, геометричним центром якої є декоративна ваза на огорожі. На попередньому плані художник зобразив частину тераси з металевим парапетом і вхід до Успенського собору. Біля входу – дві масивні фігури монахів у високих клобуках, з рудими бородами. Ажурна металева решітка (нині балюстрада), декоративні вази на подіумах виявлені значно чіткіше, ніж фасад собору. Тут, як і в інших малюнках, відчувається досконале володіння засобами повітряної перспективи. Вдалині видніється гора Підкамінь.

4 – «Собор Почаївської Лаври» (внутрішній вигляд). Вертикальний формат акварелі дав змогу краще скомпонувати інтер'єр Успенського собору з його високими склепіннями, оформлення, яке виконав у 1807–1810 роках живописець Лука Долинський. Очевидно, для збереження цільності інтер'єру художник відмовився від зображення розписів на стінах, орнаментів і написів по краю арок. Виділені лише ікони в різьблених і з позолотою рамах і капітелі пілястр. Інтер'єр вирішений у теплих золотистих тонах. В малюнку просвічуються олівцеві лінії побудови, надаючи йому чіткості і графічної виразності.

Усі чотири акварелі зберігаються у Київському державному музеї Т. Г. Шевченка АНУ. Є дані, що в Почаєві Т. Г. Шевченко зустрівся з польським скрипалем, віртуозом і композитором Каролем Ліпінським. Дослідники вважають, що Шевченко відвідав також деякі села поблизу містечка – Крутнів, Лідихів, Лопушно, Лосятин та інші. Побував у Кременці та Вишнівці.

Значний за мистецькою вартістю доробок художника періоду заслання. Незважаючи на царську заборону, Шевченко в роки недолі працював багато й плідно в усіх властивих йому й раніше жанрах. Всього відомо 124 завершені твори й 220 ескізів та начерків, створених тоді. Змінилися тільки співвідношення між жанрами, питома вага кожного з них у загальному доробку митця. Найплідніше він працював у жанрі пейзажу – цьому великою мірою сприяла участь в Аральській і Каратауській експедиціях. Найчастіше художникові доводилося фіксувати натуру нашвидку – звідси начерковий характер робіт, особливо рисунків у художніх альбомах. Ці рисунки дуже лаконічні, часто це лише контури або контур з незначною штриховкою. Особливе місце в художній спадщині Шевченка років заслання належить жанровим композиціям, що становлять кілька окремих тематичних груп. Одна з них призначена побутові

казахського народу (сепії «Казахи в юрті», «Казахська стоянка на Косаралі», «Казахський хлопчик розпалює грубку», «Казахський хлопчик дримає біля грубки», «Казахи біля вогню» та акварель «Казах на коні», всі 1848–1849 рр.). Ще більше змальовок з життя казахів у дорожніх альбомах художника (екскізи і начерки до закінчених сепій і акварелей). Значної розмаїтості і соціальної гостроти казахів тема набула в другий період заслання поета (сепії «Тріо», 1851; «Пісня молодого казаха», 1851–1857 рр.; «Байгуші під вікном», 1855 – 1856 рр. і «Казашка Катя», 1856–1857 рр.). У деякі твори («Т. Г. Шевченко і байгуші», «Т. Г. Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою» 1856–1857 рр.) художник вводить свій автопортрет. Цим Шевченко підкреслює своє глибоке співчуття до долі казахського народу. Цілком самостійна група жанрових композицій – це серія сепій «Притча про блудного сина», яку Шевченко мав намір відтворити в гравюрі.

Творчість Шевченка років заслання переконливо доводить, що, всупереч твердженням багатьох біографів поета він не втратив здібностей художника, а й досяг як митець ще вищого рівня в усіх жанрах – портретному, пейзажному й побутовому. Крім того, твори років заслання свідчать про те, що Шевченко, будиши відірваним від академії, не забував про неї. Безсумнівний відгомін академічної школи відчувається у виконаних художником у цей час композиціях на історичні, міфологічні й літературні теми. Пієтет Шевченка до Академії мистецтв стверджують написана на засланні автобіографічна повість «Художник» та записи у «Щоденнику».

Особливий інтерес являють портретні роботи Шевченка останнього періоду його творчості. Їх відомо 41. Усе це – завершені твори. Портрети виконано італ. олівцем і крейдою на тонованому папері в техніці офорта. Шевченко зробив великий внесок у розвиток портрета, побутового жанру і пейзажу. Він виступав як один з перших на той час офортистів України й Росії. Його реалістична творчість сповнена великого соціально-викривального змісту й відзначається глибокою народністю, інтернаціональними мотивами і гуманізмом. Твори Шевченка мали вплив на весь розвиток українського мистецтва, вони служать життєдайним джерелом для багатьох поколінь українських художників. Мистецька спадщина художника визначає його видатне місце в історії не лише українського, а й світового мистецтва.

Більшість автопортретів, створених у Петербурзі в останні роки життя, Шевченко виконав технікою офорта. Працюючи над ними, він часто користувався фотографіями. Автопортрет проіннятий глибоким ліризмом. Вражає вираз очей, якого раніше в автопортретах не було: в них і сум, і ніжність, і тепле співчуття. Це вираз «ласкавий, майже ніжний», який помітив в очах художника І. Тургенев. Незабаром за фотографією, зробленою наприкінці березня 1858, зроблено другий автопортрет – з бородою, в кожусі і шапці, який можна датувати не пізніше як 1860. За малюнком, виконаним 1845, що його Шевченко відшукав, він у травні 1860 створив автопортрет із свічкою у техніці акватинта, в якому майстерно передав ефект освітлення – боротьбу світла й темряви, внаслідок чого твір набув символічного звучання. В цьому автопортреті привертає увагу розмаїтість застосованих технічних прийомів. Густим плетивом різної сили штрихів, підкреслених і об'єднаних шаром акватинти, художник показав, як морок відступає перед переможною силою світла. Обличчя модельоване прозорими перехресними штрихами, а вбрання зображене сіткою паралельних ліній, що імітують манеру класичної гравюри різцем.

В останні роки життя Шевченко малював і олійними фарбами. З чотирьох тогочасних полотен, що дійшли до нас, три – автопортрети. В них помітний вплив Рембранта, творчістю якого Шевченко захоплювався замолоду і яку тепер, працюючи над офортами, вивчав особливо старанно. Останній автопортрет (полотно, олія), виконаний 1.02.1861, відтворює образ безнадійного хворого художника. Густий морок, з якого випливає освітлене тим же контрастним бічним світлом обличчя Шевченка посилює трагізм твору. Автопортретні зображення є в деяких краєвидах Шевченка з розвинутими жанровими мотивами.

Окреме місце серед автопортретів митця посідають автошаржі, що є в альбомах 1839–1843 рр. та 1846–1850 рр., на полях деяких рукописів поета. Ці автошаржі свідчать, що властиве поетові почуття гумору не залишало його й в найтяжчі роки життя. Автопортрети Шевченка – своєрідна автобіографія, написана рукою великого художника-реаліста.

Незнайдені мистецькі твори Т. Г. Шевченка – твори художника, про які є тільки згадки в його автобіографії, «Щоденнику», листуванні, повістях, архівних документах і записах його сучасників. Через тяжкі обставини життя Тараса Григоровича вкрай несприятливо склалася доля його мистецької спадщини. До викупу з кріпацтва Шевченко не мав змоги ні збирати, ні зберігати свої ранні твори.

Незнайдені мистецькі твори Шевченка свідчать про те, що його художній доробок був набагато більший, ніж досі відомо. І хоч за тими згадками, що є в літературі про невідшукані і втрачені твори, важко говорити про їхні мистецькі якості, але й сам перелік робіт значно доповнює уявлення про мистецьку спадщину художника, про різноманітність його інтересів і виняткову творчу активність.

УДК 821.161.2. 2. 09

Наталія Редько

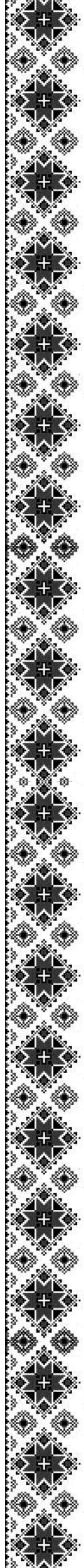
ОБРАЗ МАТЕРІ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

У нашім краї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим [7, с. 499].
Т. Шевченко

У статті, на основі аналізу творчості Тараса Шевченка, висвітлено образ жінки-матері з точки зору його багатогранності та подано коротку порівняльну характеристику тогочасного образу матері у порівнянні з сучасною матір'ю, окреслено роль матері у житті суспільства.

Ключові слова: жінка-матір, жіночий образ, Богородиця, Україна, Тарас Шевченко.

Постановка проблеми. Для кожного з нас матір – це найдорожча, найрідніша людина у світі, яка завжди може вислухати, порадити, захистити від недруга, врятувати від біди та розділити радість, тугу чи душевний біль. Будь-яка матір ладна віддати за дитину своє життя, залишити цей білий світ заради того, щоб часточка її плоті продовжила своє існування в цьому жорстокому, але

такому дорогому серцю світі. Жінка займала в житті Шевченка помітне місце і цей факт не міг не відбитися в його творчості. Слово «мати» у Т. Шевченка має триєдиний вимір: це і рідна ненька, і рідна земля, Україна, і Божа Мати як символ вищої справедливості. Коло сюжетів, у які Т. Шевченко вводить жіночі образи, типологічно досить обмежене. На наш погляд, у творчості поета можна умовно виділити низку сюжетно-тематичних схем, у яких фігурують жіночі образи:

- тема зведення селянської дівчини («Причинна», «Катерина», «Наймичка», «Утоплена»);
- нещастя дівчини-сироти («Думка», «Марина», «Якби мені черевики», «Утоплена»);
- гармонійна краса жінка-матері («Слепая», «Сова», «Відьма», «Княгиня»);
- образ Божої Матері як втілення вищої справедливості («Марія», «Неофіти») [7, с. 500].

У центрі досліджуваної проблеми пошук відповідей на запитання: як висвітлений багатогранний образ матері у творчості Тараса Шевченка? А також з'ясувати, чи змінилась роль жінки-матері у сучасному суспільстві. Спробуємо знайти відповіді на ці запитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожне нове дослідження в літературознавстві відкриває нові можливості, нові методи й підходи щодо осмислення й висвітлення складної та багатоманітної у своїх проявах творчої спадщини вітчизняних письменників, серед яких чільне місце належить художньому доробку Т. Шевченка – письменника першорядного, знакового.

У 1960 році з'являється стаття М. Рильського «Жіноча лірика Шевченка», у якій зосереджено увагу на жіночій темі загалом та фемінних ідентичностях Т. Шевченка зокрема, які дослідник пов'язує з глибокою здатністю митця до співпереживання, з умінням «перевтілюватись», ліричним ставленням до світу, психологічною проникливістю [5, с. 182–187]. У 1973 році вченим І. Голомб'євським захищено дисертацію на тему «Жіночі образи у творчості Т. Шевченка» [2], у якій з'ясовано питання про традиційність і новаторство жіночих образів, їх еволюцію, індивідуалізацію і типізацію; зроблено висновок, що «Кобзар» – «це ціла поетична енциклопедія жіночих характерів» [6, с. 148]. У статті О. Мамедової «Інтерпретація балади Т. Г. Шевченка «Причинна» з позицій естетики романтизму» проблема героїні постає через призму романтичного конфлікту особистості й суспільства.

У статтях В. Красицької «Жіноча доля в творчості Кобзаря», І. Петровської «Образ матері-покритки в поемах Тараса Шевченка», Т. Бовсунівської «Художня концепція жінки у творчості Тараса Шевченка» насильство над жінкою розглядається як знущання над Україною [8, с. 49].

Феноменальне співчуття Шевченка до жіночої екзистенції, що є очевидною домінантою його душі, духовного досвіду, як основи художньої творчості поета, залишається предметом особливої уваги дослідників і надалі. Зокрема, першим, як слушно пише у своїй роботі Ю. Гончар, на це звернув увагу І. Франко, приділивши особливу увагу аналізу культу жінки-матері. Він першим, на її думку, в українському, інтелектуально-літературному просторі актуалізував гендерний підхід до творчості Т. Шевченка. Слушність такого висновку в тому, що І. Франко досліджував феномен жінки не з точки зору її біологічної статі, а її духовне і соціокультурне призначення, її громадянську, суспільну роль, моральний подвиг у житті родини і суспільства: «Не знаю в

літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий, а так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко в своїх поемах «Відьма», «Неофіти», «Марія». Не посвячення своєї людської індивідуальності для мужчини, але найвище натуження то індивідуальності для діл милосердя, переможення власних терпінь, забуття власних ураз. Де йде о службу високій і піднесеній ідеї – добра загалу, добра людськості оте є ідеал жінки, який полишив нам у спадщині Шевченко». Так само кваліфіковано і зі знанням справи аналізує дослідниця психоаналітичну розвідку С. Балея «З психології творчості Шевченка» (1916 р.), де конкретніше мовиться про фемінізм творчості Шевченка, а також розглядає ряд важливіших праць останніх десятиліть Л. Плюща, Г. Грабовича, О. Забужко, В. Пахаренка, Є. Нахліка, Н. Зборовської, що стосуються образу матері у творчості Тараса Шевченка [8, с. 148–149].

Проте, незважаючи на ряд цих та інших публікацій з теми дослідження, збірний та багатогранний образ матері у творчості Шевченка висвітлений на даний час недостатньо та однобічно, тому ми вважаємо за необхідне спинитися на одній зі сторінок творчої спадщини Кобзаря, яка присвячується висвітленню образу жінки-матері.

Мета статті – розглянути тему багатоаспектності образу матері у творчості Тараса Шевченка крізь призму сучасності, його значення для формування світогляду в процесі виховання; проаналізувати висвітлення Т. Шевченком важливої ролі жінки, і передусім матері, як визначальної ланки у збереженні етносу, а також її спорідненість із самою Україною та Богородицею.

Виклад основного матеріалу. Тарас Шевченко – великий син України, творчість якого пронизана «образом святим тієї матері святої». Поет написав багато творів, в яких чітко викресленим виступає саме образ матері – берегині роду та сімейного вогнища.

Кобзарю була добре відома доля жінки-матері в тогочасному суспільстві. З великою любов'ю згадує Шевченко свою матір, яка ростила його, просила у Бога та Пречистої Матері щасливої долі для своєї дитини. Вона:

...вночі

На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...» [7, с. 447].

Слово «мати» для поета особливо дороге, адже він дуже рано залишився сиротою і не встиг зазнати радощів дитинства, зігрітого материнською ласкою. Його добру матір «ще молодую у могилу нужда та праця положила» [7, с. 521], тому біль і туга пронизують кожен рядок, кожне слово великого Кобзаря про матір. Зазвичай особливість побожного ставлення Шевченка до образу матері психоаналітики пояснюють психобіографічними обставинами: втрата у дев'ятилітньому віці своєї матері, а пізніше любої сестри Катерини, що для вразливого та допитливого хлопчика, який звик до ласки й любові, стало карбом самотності. Любов до матері і сестри відтепер могла бути відрефлексована й виявлена тільки в спогадах і в мріях, коли об'єкти любові були вже поза межово ідеалізованими й недосяжними. «З цього часу і наступила інтроверсія лібідо, – стверджує О. Халецький, – мати і сестра були вже не в «поза», а в «ньому самому», у його спогадах, у його прагненні любити їх, нестримному домаганні знайти їх знову [1; 4; 6]. Ймовірно, саме у таких